

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ

ІСТОРИЧНІ
ПРОХОДИ.
ПО ЛЬВОВІ

1864

Received of
Mr. J. H. [unclear]
the sum of [unclear]
for [unclear]

26
ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ Ч. 771.

ІВАН КРИПЯКЕВИЧ

ІСТОРИЧНІ ПРОХОДИ ПО ЛЬВОВІ

(З багатьома ілюстраціями)

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ.

ЛЬВІВ, 1932.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И ~~58579~~

З друкарні „Діло“, Львів.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3006

1705

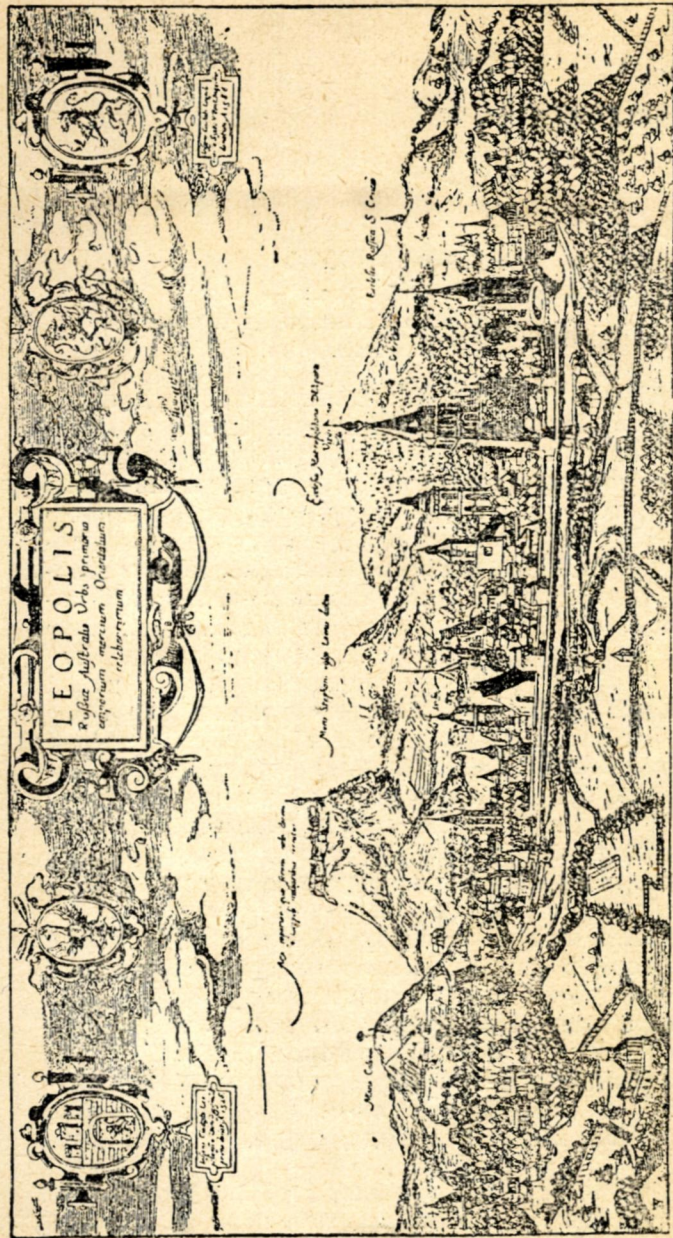
Княжий город.

(Початки Львова. — Княжий замок. — Старий Замок. — Чужі оселі. — Українське міщанство на жовківським передмісті).

Львів завдячує свій початок галицько-володимирському королеві Данилові. Щоби забезпечити свою державу від татар, Данило в різних місцях Галичини, Волині й Холмщини ставив кріпкі замки, городи. Так і на узгіррях, над низиною ріки Полтви поставив город і назвав його Львовом, від імени молодшого сина Льва. Першу згадку про наш город подає галицько-волинський літопис з нагоди пожару Холма під 1259 р.: Таке було полум'я, що з усеї землі бачено заграву, що й зо Львова дивлячися бачили по полях белзьких, задля горіння сильного полум'я“*).

Небагато переказали нам літописи з історії львівського города. Можемо догадуватися, що у Львові був основник Львова Данило і син його Лев. Город від початку жив тривожним, небезпечним життям. Під 1261 р. літопис згадує, що на приказ татарського хана Бурондая Лев мусів „розметати Львів“, тобто розкинути укріплення города. Але чи того приказу не виконано, чи город відбудовано наново, Львів невдовзі став такий сильний, що татари не могли його добути. А під 1283 р. пише літописець, що хан Телебуга „пішов на Львову землю, на город Львів. І стояли у Львовій землі два тижні, кормилися, не воювали. І не давали ані вилізти з города за поживою, хтож виїхав з города, одних убивали, дру-

*) Літопис не має докладних дат і 1259 рік не є певний; проф. М. Грушевський кладе цю вістку на 1255 р.

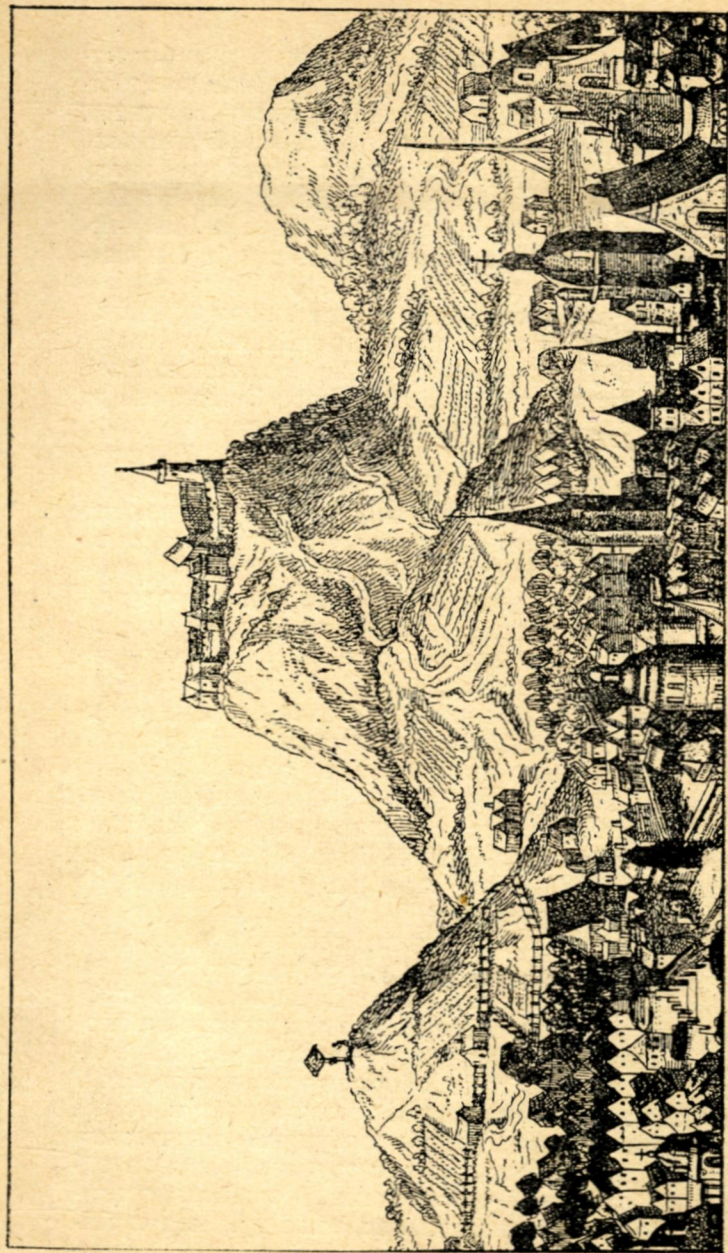
Найстарший вид міста початку XVII. ст. — Рисував італійський інженір Аврелій Пассаротті. —
Репродукція з Bruin et Hogenberg: *Civitates orbis terrarum*, Coloniae 1597—1618. Т. VI, 49.

гих брали в полон, інших обдирали й пускали нагих і ті від морозу вимерли, — і зробили всю землю пустою“. В 1287 р. Телебуга знову ходив під Львів. Княжий замок стояв до 1340 р. В цім році бояри у Володимирі отруїли останнього князя з династії Романовичів, Юрія II. Болеслава. В квітні 1340 р. напав на Львів польський король Казимир, добув замок, забрав звідси княжі скарби і приказав город спалити.

В котрім місці лежав княжий город (замок), про це давні літописи не говорять нічого. Новіші наукові досліді виказали, що княжий замок стояв там, де є тепер плянтації Високого Замку, але не на цілім узгір'ю, а тільки на крайній західній горі, що опадає стрімко до Замкової вулиці. Цю гору називаємо Княжою Горю.

Верх Княжої Гори знаходиться на плянтаціях, між домиком огородника й штучною печерою. В давні часи (до 1830-их рр.) на місці, де тепер є домик огородника і реставрація, ішов глибокий, стрімкий яр, так, що Княжа Гора була цілком відділена від другої гори, на якій стоїть тепер могила Люблинської Унії, Княжа Гора була з природи дуже оборонна, збоचा її спадали стрімко на всі сторони. На давніх малюнках вона має вид. стіжка. Верх гори є тепер значно обнижений; коли закладано в 1830—1840 рр. замкові плянтації, засипано згаданий вище яр і до засипання його ужито землі з Княжої Гори. Колись гора мусіла бути така висока, як є ще у найвищим місці, над штучною печерою.

На верху гори стояли головні укріплення княжого города, високий город, або т. зв. дітинець. Старий історик Львова Вартоломей Зіморич на основі давніх переказів так описує цей город. Князь Лев (Зіморич уважає Льва основником города) побачив оборонну гору, яку вдолі окружали кітловини вкриті лісом, а доступ до неї був дуже тяжкий; тут він побудував тимчасовий город з пнів дерева, які там зрубано, окружив засіками і сильними частоколами. Можемо здогадатися, що, як в інших замках, так і тут, над стрім-

Княжа гора.

Високий замок.

Високий замок з початку XVII, ст. (Частина з попереднього образу).

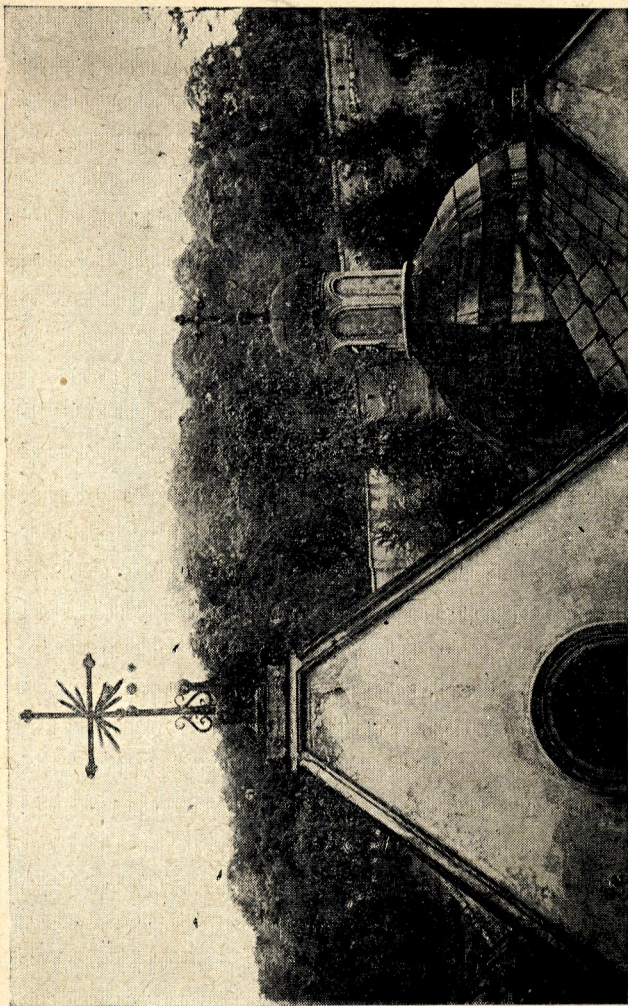
Гора Льва.

кими збочами гори ішов високий вал, на ньому були „заборола“, зложені з деревляних зрубів, „городниць“. Посередині стояв мабуть „стовп“, вежа з тесаного дерева або мурована (подібно, як це оповідає літопис про Холм), будинок для залоги, сховки на майно і може невелика церковця-каплиця. Зіморович каже, що князь Лев звів тут свої скарби і мешкав на цій горі одну зиму; але гострі вітри, що віють все на цій горі, примусили його перенести свій двір до нижчих частин города.

До наших часів з цього горішнього замку не залишилося нічого. Коли 1340 р. город погорів, його вже не відбудовано. Довгі часи гора стояла пуста, обнажена з ростинности. Якийсь час залишилася пам'ять, що був тут княжий замок, бо в XV. віці гора мала назву Г о р а й, що означає мабуть замок, — таких Гораїв є багато у північно-східній частині Галичини. В XVII. в. звали її Л и с о ю Г о р о ю (Mons Calvus) або Кальварією. Поставлено тут хрест і побожні львовяни ходили сюди на прощі. В 1605 р. підчас бурі грім ударив у цей хрест. В новіших часах від 1838 р. обсаджувано гору деревами і уладжено на ній проходи. Тоді також вибудовано штучну печеру, як про це свідчить приміщена на ній дата з 15. серпня 1841 року. Льви з гербами, яких ужито до її прикраси, походять із старого ратуша — герби належать до міщанських родин. В 1845 р. на терасі висипаній на місці давного яру побудовано реставрацію, пізніше домик огорожника. Старі дерева на горі винищила в значній часті велика буря коло 1900 р. Квітник на Княжій Горі славиться гарними рожами, пеоніями й іншими квітами.

До сходу Княжа Гора опадає до тераси на Замковій вулиці. Тут була нижча частина города, призначена на оселі людности, т. зв. н и ж ч и й або о к о л ь н и й г о р о д. Його укріплення склалися також з валів і частоколів і окружали гору півколом та опадали десь до теперішньої жовківської вулиці. Як виглядали ці укріплення, не знаємо нічого певного. В 1900 р. віднайдено підчас земляних робіт підземний хідник, завширшки пів-

тора метра й таксамо заввишки, що веде від Княжої Гори поперек через вул. Татарську й Жовків-

Вид на плянтації Високого замку. Знімка з дзвіниці Василянської церкви.
Світлив Янушевич

ську і виходить на вул. Бальонову. З яких часів цей перехід — цього не рішено.

Осереднє місце займав тут княжий двір.

По переказу він стояв під Княжою Горою, на горбі, вище церкви св. Миколая. Тепер переходить сюди Замкова вулиця — при плянтуванні вирівнано терен, так, що горбок над церквою св. Миколая виглядає як рівна платформа. Але колись горб був вищий і звався Б у д е л ь н и ц я. Цю назву виводять від слова „будити“ і здогадуються, що була тут стражнича вежа, з котрої підчас небезпеки били на тривогу — будили людей. Ніяких слідів укріплень із княжого двора не лишилося. З літописів про цей двір знаємо тільки те, що тут була княжа скарбниця. Король Казимир, як добув Львів 1340 р., забрав звідси княжі скарби: дві корони, престіл висаджений золотом, княжий плащ, дорогоцінні золоті хрести й ін.

Перед княжим двором були оборонні ворота й від них уділ ішла стрімка дорога — це теперішня вуличка Під бра м ко ю. Вона йшла до торговиці, місце якої вказує С т а р и й Р и н о к.

Це найстарший торг Львова. Він був укріплений, — досі ще місцеві жида називають частину Жовківської вулиці, від краківської площі до Старого Ринку, „на мості“; був тут рів і на нім міст. На торговиці кипіло живе життя. Старий Ринок лежить при жовківській вулиці, що колись звалася Во л и н с ь к о ю д о р о г о ю; туди ішов торговий шлях до Володимира на Волині, і далі на Луцьк та Київ. Зїздилися сюди купці з усіх сторін. З Волині і з Придніпрянщини привожено футра, шкіри, віск; з полудня, через Галич, приходили товари з Греції й Азії, як шовк, східне коріння, вино; з півночі й заходу, з Німеччини і західніх держав ішло сукно, вовняні матерії, полотно, металеві вироби. На Старім Ринку відбувався торг. Розкладали тут свої шатра купці з усіх сторін, греки, італійці, вірмени, татари, німці, а перше місце між усіма мали наші купці. Князі дуже дбали про розвиток міст, давали купцям окремі права й укладали для них торговельні умови з далекими державами. В XV в. оселі біля Старого Ринку звалися „під Г о р а е м“. Згадується тут коршма

„Брага“, де певно купці по торзі запивали могорич.

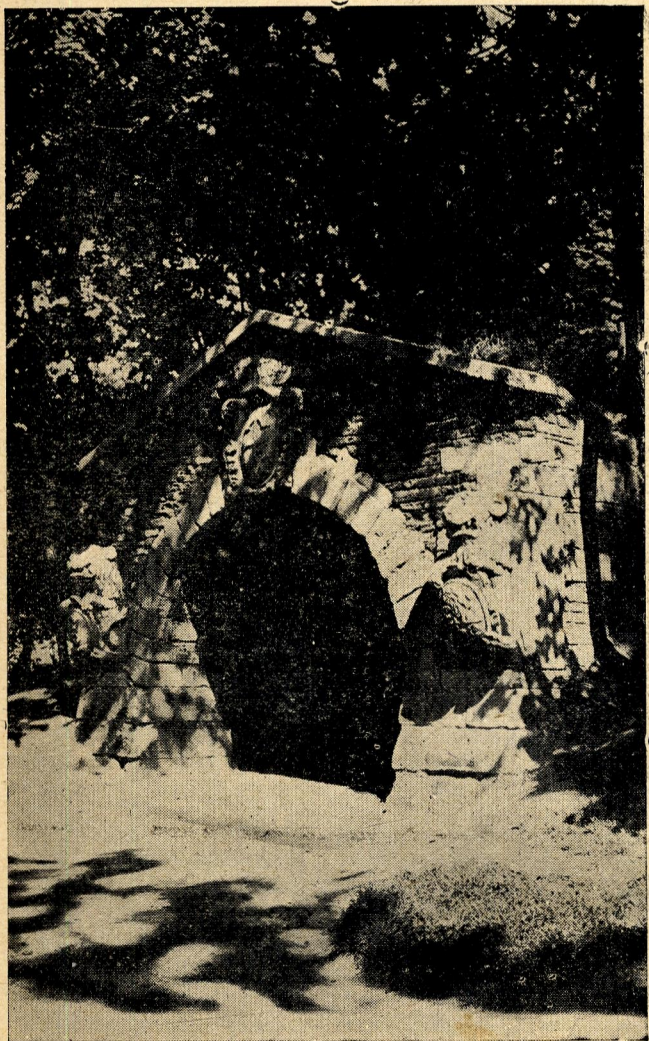
Память про те, що Старий Ринок був колись головною торговицею Львова, перетривала цілі століття. Коли вже зріс новий Львів, заснований при новім ринку, тутешні міщани ще довго боронили своїх прав і старалися додержувати суперництва з новим містом. Ще в 1497 р., коли король Ян Ольбрехт хотів обмежити права старого Львова, в обороні його стало тринадцять міст Галичини, а саме Перемишль, Самбір, Жидачів, Стрий, Городок, Вишня, Мостиська, Бібрка, Галич, Рогатин, Буськ, Дунаїв і Гологори і видали засвідчення, що міщани, приналежні до св. Івана (костела на Старім Ринку), „від років давно минулих, поки сягає память людей“, вели без перешкоди торгівлю по цілім краю.

Під княжим двором, біля торговиці й далі стояли доми і двори міщан і бояр, серед садів і огородів, між оселями підносився кругом вінок церков і монастирів. Українці у Львові за княжих часів творили більшість населення. Про це свідчить велике число церков на різних місцях княжого Львова. Під самим княжим двором була церква св. Миколая і монастир св. Онуфрія, нижче від них церква св. Теодора, далі при жовківській вулиці церква св. Параскеви, Воскресення, Спаса. Недалеко церкви св. Миколая стояв невеликий костел св. Івана Хрестителя. Всі ті церкви своїм заснованням походять мабуть ще з княжих часів. Город був людний і широкий, оселі його йшли аж до ріки Полтви й далі за Полтву.

Окрім українців, в місті були ще інші народи, різного походження. З Вірменії прибули до нас в і р м е н и. Як турки завоювали їх країну, вони з Азії подалися на Крим і звідтам перейшли до Львова. Тут вони були у значнім числі і в княжім городі мали аж три церкви — св. Анни, св. Якова й св. Хреста. Їх головним осередком був Старий Ринок, тут вони жили ще довгі часи й затримали свої купецькі права. Вірмени мали в XV в.

біля Старого Ринку свою лазню; коло монастиря св. Якова був знову „вірменський міст“.

Зі сходу прийшли також татари, що були

Печера на Високім Замку.

Св. Янушевич.

ремісниками, знали ковальство й золотарство, торгували дрібним товаром. Торговлю вели також караїти, жидівська секта, що прийшла з Криму; їх давній цвинтар, це т. зв. старе окопище при Клепарівській вулиці. Жиди також були у Львові з княжих часів.

З заходу по татарським лихоліттям стали напливати німці. Вони заводили собі по городах окремі ділянки зі своєю самоуправою, т. зв. маґдебурзьким правом. За часів Льва німці мали у Львові свого вйта, Бертольда Штехера, що дістав від князя різні землі. Їх церквою був костел Марії Сніжної, перша римо-католицька парохія у Львові.

І в пізніші часи українці найгустіше жили на території княжого Львова. Околицю під давнім городом називано Підзамчем, ціле передмістя краківським (тепер жовківське). На початку XVII віку в парафії св. Миколая є 6 ковалів, 3 слюсарі, 5 мечників, 2 пекарі, 3 столярі, 10 кравців, 1 маляр і 1 золотар. В парафії св. Федора 1 слюсар, 2 теслі, 1 столяр, 7 кравців, 6 гарбарів. В парафії Воскресення 1 токар, 1 кравець, 1 ткач. В парафії св. Параскеви 1 золотар, 2 ковалі, 1 слюсар, 1 мечник, 5 пекарів, 2 ткачі, 1 боднар, 2 теслі, 3 кравці. У великій числі жили в цих сторонах шевці українці. В 1618 р. було їх тут 40, самих добрих майстрів. Поляки з міста не хотіли прийняти їх до цеху, але наші передміщани порадили собі, зорганізували свій цех під опікою львівського старости, який ішов їм на руку і відкрили свої шевські „ятки“ перед краківською брамою. Українська шевська організація стала така небезпечна для шевців-поляків, що вони мусіли просити українців за згоду. В 1641 р. зложено умову. Українці вступили до міського цеху на рівних правах з поляками, — один цехмістер був з українців, один з поляків, цехова складка йшла на половину між обі сторони. Іншим ремеслам так не щастило. Цехи з міста нераз переслідували їх і карали гостро за те, що без цехового дозволу вели своє ремесло.

Наші передміщани були доволі заможні, ма-

ли свої доми й ґрунти, були в силі навіть будувати нові церкви. В XVII і XVIII вв. всі церкви на

Улиця „Під брамкою“, провадить на Замкову гору.
На ліво стіна Миколаївської церкви, найстаршої
у Львові.

передмісті перебудовувалися і ще поставлено нову церкву Різдва Богородиці й монастирі Введення та Івана Богослова. При всіх церквах були братства, що займалися не тільки божою службою, але й організацією міщанства. При кожній церкві була бурса й школа. В XVII і XVIII в. на жовківському передмісті знаємо шість наших шкіл при церквах: св. Миколая, св. Онуфрія, св. Теодора, св. Параскеви, Воскресення й Різдва Богородиці. Учили там дяки, бідніші ученики жили при церкві й утримувалися з милостині громадян.

Серед українців поселилися тут і там поляки, але парохіяльний костел мали тільки один, Марії Сніжної, що зразу був німецькою парохією. В XVII в. założено ще монастирі Місіонарів, Кармелітів босих і Бенедиктинок.

Жиди, що були за княжих часів, але в невеликому числі, пізніше почали зростати й врешті розмножилися так, що виперли християн цілком з головної жовківської вулиці на краї передмістя.

З жовківським передмістям звязані різні історичні події. Татарські напади в пізніших часах рідко навіщали це передмістя, бо боронили його багна над Полтвою. Перед приходом козацьких військ 1648 і 1655 р. польська команда міста сама підпалила передмістя, щоби облягаючі не мали у ньому захисту.

Підчас облоги Львова Хмельницьким 1648 р. на Тарнавці, околиці коло теперішньої жовківської рогацьки стояв табором козацький полковник Максим Кривоніс. Хто він був з роду, не знаємо певно; одні казали, що він був чужинець, родом з Шотляндії і на Україну прийшов як мандрівний жовнір, інші подавали, що він був уроженцем Волині. Він мав під собою ватаги селянства й з ними йшов у похід проти поляків. У бою під Константиновом був ранений і під Львовом лежав хорий та з ложа видавав прикази. Його полк добув фортецю Високого Замку. Сам Кривоніс, як каже переказ, не вернувся вже зпід Львова, умер на Тарнавці і десь тут його поховано, ма-

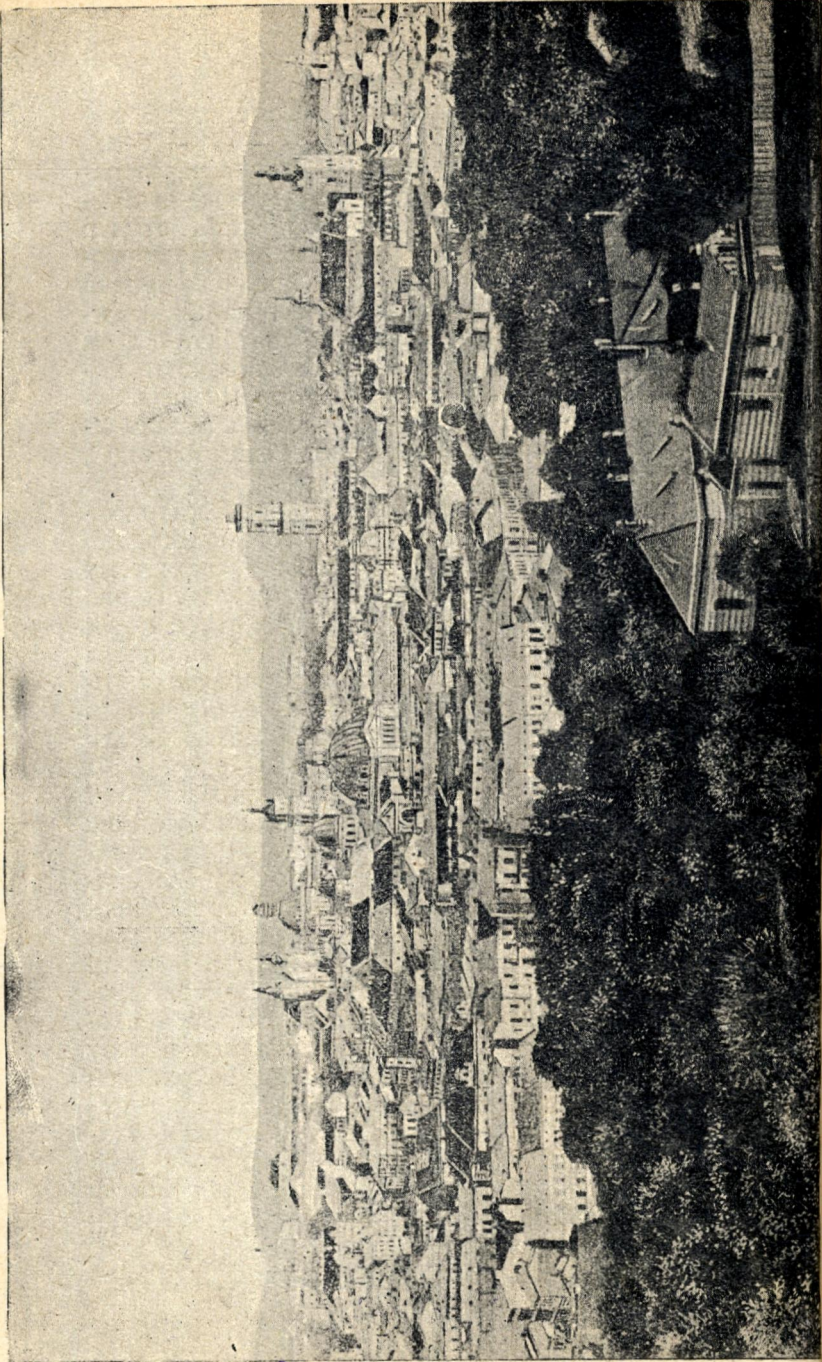
буть на цвинтарі церкви Різдва Богородиці або Спаса.

В 1655 р. по другій облозі Львова через передмістя, попри краківську браму переїздив Богдан Хмельницький на чолі своїх полків. Гетьман їхав на сорокатім бахматі, за ним несено нову червону хоругву з бунчуком з білого конячого хвоста й з гербом гетьмана, вигаптованім на білій китайці; друга хоругва зображувала св. Михайла, як перебиває ратищем смока. За гетьманом ішли козацькі полки з ріжнородними прапорами, всіх було 34; на прапорах були герби ріжних земель України, „тільки не було білого орла нашої Польщі“, пише польський міщанин-очевидець.

В 1664 р. краківське передмістя пережило жидівський погром. Перед тим уже часто приходило до нападів передміської черні на жидів, при чому головними героями були єзуїтські студенти. Цього року в травні почався „тумульт“ у місті, а потім юрба пішла на краківське передмістя й почала грабити жидів. Жиди пробували боронитися, озброєні в шаблі, рушниці, топори, але юрба їх розбила й уладила дикий погром. Знищено багато домів, понад сто жидів було вбитих.

Дня 11. лютого 1691 р. на Львів наступали татари. Гетьман Станислав Яблоновський укріпив передмістя над тодішньою Млинівкою, головною коло т. зв. Мурованого мосту (де сходиться Замарстинівська вулиця з вул. Короля Яна), але татари вдерлися від Клепарова й почали грабити вулиці. Головні бої з ними були в околиці теперішнього залізничного мосту при Замарстинівській вулиці. При відступі татари стягнули свої трупи під церкву Воскресення й спалили церкву разом із сусідніми хатами. Горіли тоді також церкви св. Параскеви й монастир Воведення. Був і комічний епізод. Один жовнір взяв до неволі якогось татарського старшину, завів його до церкви св. Миколая й тут прив'язав до шнура від дзвону і сам відбивався від татар, а полонений татарин на шнурі все дзвонив.

Жовківське передмістя зчасом посунулося за

Полтву. Широку рівнину над Полтвою називано здавна Болонями або Лугами; там були пасовиська, з яких рівно користали мешканці міста й передмістя. Частина лугу називалася Чарачениця.

В новіших часах жовківське передмістя було відоме з огородництва. На початку XIX в. при теп. вул. Зборовських були великі огородничі заведення німців Шнайдера й Гайслера, вони не мали ще ніякої конкуренції й робили на квітах великі маєтки; але у другім поколінню їх дома підупали. При Замарстинівській вулиці були теж огородники, як Штінцінг, які знову продукували ярину.

В деяких місцях на передмістю серед малих міщанських осель були й заможніші двори. При кінці теперішньої Замкової вулиці в XVII в. був фільварок зукраїнчених греків, Папарів, який перейшов на власність монастиря св. Івана Богослова (тепер цвинтар Папарівка). При Замарстинівській вулиці, по лівім боці околиці залізничного мосту у XVIII в. була палата Четвертинських. За теперішньою жовківською рогачкою була палата Целецьких, прикрашена мармурами й фресками; пізніше перейшла на власність Бачевських, власників фабрики горілок. Мармури прикрашують тепер каплицю Бачевських на Личаківськім цвинтарі.

Український національний рух на жовківськім передмісті розпочався при кінці XIX в. За почином оо. Василян в 1904 р. засновано читальню „Просвіти“, що містилася зразу при вулиці Обізд ч. 6. Незабаром основано тут Захоронку. В 1912 р. відкрито першу класу школи ім. короля Данила, що була зразу при вул. св. Мартина ч. 24 а. Тепер міститься Захоронка при вул. Жовківській ч. 62 і тут тепер знаходяться українські установи.

Львівська бібліотека

АН УРСР

№ И

58579

Львівська державна
наукова бібліотека

3006

Високий Замок.

(Княжі укріплення. — Польський замок. — Облога й здобуття замку 1648 р. — Могила люблинської унії. — Нові спогади).

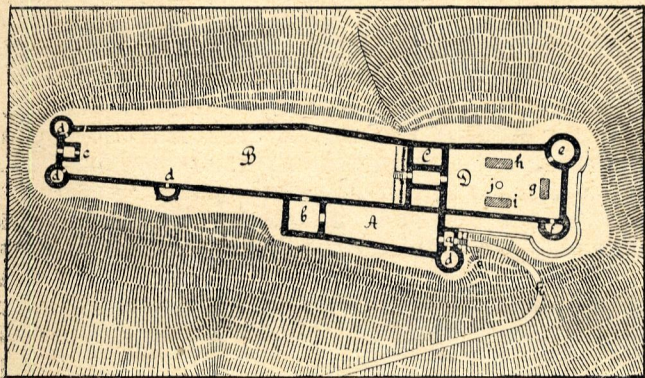
Княжа гора, на якій були головні укріплення княжого Львова, це найдалше на захід висунена частина узгір, що підносяться над містом. По східній стороні Княжої гори був глибокий яр; далі за яром підносилася друга гора, вища від тамтої і значно ширша. Давньої назви її не знаємо, в XVI в. звали її горою „Бідель“, потім Замковою, бо на ній був замок за польських часів. Тепер побіч руїн замку стоїть на ній могила люблинської унії.

За княжих часів на цій горі стояли якісь укріплення, може „стовп“, оборонна вежа. В 1870 роках відкопано фундаменти польського замку й під ними відкрито верству вугля й попелу, а під нею спорохнявілі останки дубової підвалини; знайдено також черепи, крем'яні вістря й посуду з недопаленими кістками. Ці підвалини це може останок укріплень з княжих часів. На жаль їх не досліджувано в той час і вони пропали безслідно.

Польський король Казимир, як опанував Львів, почав на цій горі ставити оборонний замок. Що укріплення перенесено з княжої гори на інше місце, могли бути дві причини: перша, що з поширенням порошу змінилися способи оборони й треба було на замок знайти місце недоступніше; друга, що Казимир рівночасно будував нове місто при замку і хотів мати для нього оборонну твердиню. Будову замку розпочато по переказах 1362 року. Замок будувався довгий час і пізніше переходив нераз різні зміни й перебудови. Замок на-

зивано Високим від його високого положення і для відріжнення від другого замку в місті, що звався Низьким (де тепер Скарбківський театр).

Доїзд до замку ішов стрімкою доріжкою, що починалася від теперішньої вул. Сінявських і йшла під теперішній копець; нині нема з неї майже сліду. На місці, де є домок сторожа під копцем, була перша замкова б р а м а; це була чотирикутна бу-

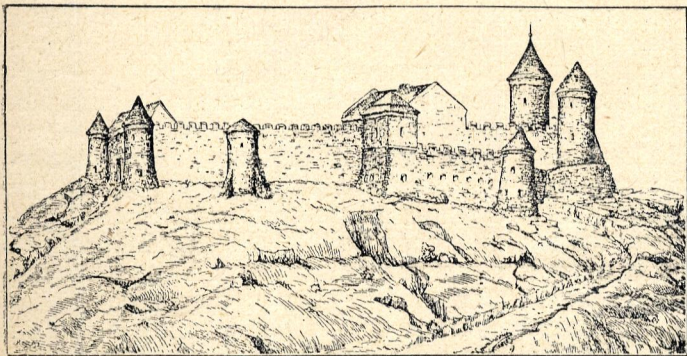
Плян Високого Замку. А - Пригородок. В - більше подвіря, С - мешкальна будова. Д - менше подвіря. а - Надвірня віздова брама. б - внутрішня брама. с - ворота. д - башти. е - шляходська вежа. ф - вежа „драбів“. г - мешкання бурграфа. ж - дім драбів. і - кухня і пекарня. з - керниця.

дова, вкрита дахом, з подвійними воротами, дубовими, окованими залізними скоблями. Перед брамою був зводний міст, що вів через рів. За брамою був менший пригородок, подвіря для візду, довге на 40 метрів, обведене муром; з цього муру невелика частина залишилася й вказує, як виглядали тодішні укріплення. Направо через другу браму, сильно укріплену, ішов перехід до великого пригородка. Він був заввишки 120 м., завширшки 23 м. Тут були склади дерева, сіна, соломи й тут тримали худобу. Пригородок був окружений з трьох сторін мурами, з четвертої,

східньої, лучив з меншим пригородком, також з мурами. При вступі до цього пригородка був рів зі зводним мостом, за ним великий мешкальний будинок з сіними до переїзду. В сім будинку в партері були дві комори на запаси збіжжя, муки, хліба, соленого мяса та інших харчів, під ними глибокі пивниці, вчаси ковані у скалі. Деревляні сходи приміщені назверх вели на перший і другий поверх; тут були також комори на зброю і кімнати, що служили на вязницю за легші провини, в одній кімнатці була капличка. Внутрішня обстановка складалася з простих широких лав при стінах. На кожному поверсі здовш будинку ішов деревляний ганок для сторожі. Серед пригородка стояли три домики: один для бурграфа, управителя замку, другий для „драбів“, тобто сторожі, третій „чорний“ з кухнею і пекарнею. По середині була глибока криниця, кована у скалі, з котрої тягли воду відрами колом на ланцюгах; але ця криниця опісля завалилася й воду треба було довозити здолу. Мури обох пригородків мали стрільниці до стріляння. На рогах і в деяких інших місцях були башти або вежі, на три й чотири поверхи. Всіх веж було шість. Вежі служили й для оборони і на вязниці для „своевільних людей“. Від сходу одна вежа звалася „шляхетська“, де сиділа шляхта, друга „гультайська“, для всіх інших злочинців. На вежах і мурах відбували сторожу замкові „драби“ вдень і вночі; в часі небезпеки кликали на тривогу й смоляними бочками освітлювали темноту. До оборони замку служили пушки, гаківниці і рушніці.

В замку як вязні перебували в 1410 р. німецькі лицарі хрестоносці, що попали у полон під Грунвальдом. В 1559 р. була тут замкнена славна княгиня Гальшка з Острога, донька князя Іллі Острозького, що по батькові дістала величезну спадщину; мати не хотіла віддати її воеводі Луці з Турки, що з нею підступно взяв шлюб і замкнулася з донькою в монастирі Домініканів; але воевода розпочав облогу кляштору і остаточно обі сторони рішили, що Гальшка буде задержана.

„в секвестрі“ у Високім Замку аж до рішення короля. Львівський староста приїхав по княжну і перевіз її на замок, на знак почеси стоячи на ступні карети. Але Гальшка була непотішена і сиділа на ліжку лицем до стіни і не хотіла їсти нічого... Король рішив справу так, що княжна має вертатися до чоловіка. Староста віддав її Гурці і хоч Гальшка не хотіла сідати до повозу і заливалася слізми, мусіла покоритися...

Так виглядав Високий Замок у половині XVI. в.

Замок стояв на таких недоступнім місці, що вороги рідко коли пробували його добувати. Перший раз Високий Замок добув Максим Кривоніс 1648 р.

Богдан Хмельницький, що тоді облягав Львів, не думав добувати міста й не вів проти нього майже ніяких воєнних операцій. Але щоб утримати львівських міщан у страху й присилувати їх до мира, він дозволив полкам черні добути Замок. Провід над черню мав полковник Максим Кривоніс, проводир народнього повстання, таємнича постать — одні уважали його чужинцем, із Шкотії, що для приємности воювання вступив до козацького війська, інші бачили в ньому местного кривд народу. Кривоніс під Львовом був хорий. Рана, яку дістав у бою, у лівий бік, вище

серця, не гоїлася, але він обняв команду при наступі. Дня 10. жовтня о годині четвертій почався приступ на замок. Селяни, озброєні залізними дручками з великим криком кинулися під замкову браму (від південного сходу), старалися приставити драбини й дручками робили вилім у мурі; але залога відстрілювалася сильно, також упали гарматні стріли з міста й облога мусіла уступати. До замку сховалося кілька тисяч передміщан зі спалених передмість; але командант замку з огляду на недостачу харчів, тепер вигнав їх з замку. Між ними були й українці й вони дали знати облягаючим про слабкі місця замку. Зараз потім чернь другий раз кинулася на замок, але знову безуспішно. Дня 13. жовтня один із старшин полку Кривоноса, Небильський, вночі уладив наново наступ, але упав сильний дощ, замочив стрільби і напад не вдався. Другого дня, 14. жовтня, повторено приступ. Українцям повелося добути входові ворота до замку. Хоч замок ще мав другі ворота й інші укріплення, командант уважав оборону безуспішною й потайно через одну з башт разом з своїми „драбами“ утік з замку; те саме другого дня зробив і командант піхоти львівського повіту, що тут стояла залогою. Місто обороняли тепер самі тільки міщани. Дня 15. жовтня 1648 р. Кривоніс зробив остаточний наступ і Високий Замок дістався в українські руки. Через те ціле місто було на ласці Хмельницького й зложило йому окуп.

По облозі 1648 р. Високий Замок пару літ стояв пустий, зруйнований. Обновлено його невдовзі і він перетривав нову облогу Хмельницького 1655 р. і турецьку облогу 1672 р. Пізніше супроти зросту артилерійської вмілости замкові укріплення стали за слабкі і замок занедбано. Коли 1704 р. під Львів прийшов шведський король Карло XII, Високого Замку вже не боронено, король дістався туди без перешкоди і там уложив плян, як добути місто.

При кінці XVIII в. замок стояв уже як руїна, що сама розсипувалася під впливом дощів і повітря. На приказ австрійських властей почато роз-

бирати мури й продавати їх на матеріял; камениця при Личаківській вул. ч. 3 збудована з замкового матеріялу. Далі дозволено також ломити на камінь мальовничі скали, на яких були фундаменти замку. Через те гора почала усуватись. При цій

Максим Кривоніс (з сучасного деревориту). Надпис на ньому „Znaczny Kozak Krzywonos“.

нагоді на замку знаходжено старі монети, останки зброї, кулі, то що. В однім льоху два людські тіла, цілком скамянілі, — забрано їх до природописних збірок університету і показувано як велику особливість; пропали вони підчас обстрілювання Львова 1848 р.

Прихильники краси Львова багато разів підносили думку, щоби заопікуватися останками замку, не дозволяти нищити гори, а обсадити її деревами. Ці пляни здійснено щойно 1835 р. Засновано шкілку дерев у підніжжя архієпископської па-

лати, вирівнувано сточища гори, знищено тоді й доріжку, якою ішов вїзд до замку, засипано давню криницю. В 1839 р. вже ціла гора була засажена деревцями й корчами. 1841 р. якийсь підприємець хотів там будувати голяндські вітряки, але магістрат на це не згодився. Високий Замок почали звати тоді Пісковою горою (Зандберг), в 1851 р. коли гору відвідав цісар, названо її Горою Франца Йосифа. В 1845 р. на терасі, що повстала по засипанню яру (від сторони Княжої Гори), побудовано каварню, що є дотепер, що середі відбувалися тут продукції військової музики. В 1855 р. Франц Йосиф відвідав знову Замок у вечірній порі, в каварні гостила його шляхта, з балкону каварні цісар оглядав ілюмінацію Львова на його честь.

Вид замкової гори почав змінятися основно від 1869 р. Польські патріоти під проводом Франца Смольки на спомин тристаліття люблинської унії рішили висипати на горі пам'яткову могилу. Сипання почато 12. серпня 1869 р. Як матеріял на цей „копець“ призначено верх гори з останками замку. Тодішні археологи і любителі старовини боронили, як могли, руїн замку, пригадували, що це пам'ятка з часів Казимира Великого, — але безуспішно: патріотичний комітет з зав'язанням нищив мури й сипав могилу. З усіх сторін приїздили до Львова прогульки й помагали в роботі; воження землі тачками на копець уважалося народнім обов'язком. Були при цьому і комічні епізоди. В 1874 році польська „тротадратія“ (демократія) впала на думку, щоби перенести на замок каменяного льва, що стояв на ратушевім подвір'ю — одну з пам'яток по давнім ратуші. Серед святочного походу з великим трудом перенесено „левка“ на руках на Тетинську вулицю і там його лишено на ніч. Але рано льва не віднайдено на цім місці, — показалося, що поліція, щоби не допустити до дальшої демонстрації, своїм коштом перетранспортувала льва на верх гори. Там стоїть він недалеко домика сторожа; лев держить герб одної з міщанських родин. Пізніше одушевлення вичерпалося й треба

було великих зусиль ініціаторів, щоби роботу покінчити. Копець досипано аж по 1900 р.

Копець був проєктований без технічних обчислень, „сипаний з піску на пісковій горі“, — показався не дуже трівкою роботою і вже 1907 р. обсипався вчаси; від часу до часу показуються на ньому нові риси.

З давнього замку залишилися, як було згадано, тільки частина муру з входової брами. В музеях зібрано різні викопалини з замку, як зброю, монети, посуду, людські черепи тощо.

З інших споминів Високого Замку треба пригадати, що на площі під копцем відбувалися деколи українські віча й фестини. Особливо голосне було одно політичне віче в 1898 р., на якому звели з собою боротьбу українці з москвофілами, — розярення дійшло до того, що політичні противники скидали себе взаємно по сточищах гори...

В 1918 р. від 7 до 21 листопада під Високим Замком стояла українська артилерія: дві гармати за реставрацією, дві коло огорожника і дві над Копцевою вулицею й звідси ostrілювали головний двірець та інші точки міста. Вночі 21 листопада артилерія уступила дорогою Кисельки на Знесіння й Кривчиці. У деяких деревах знаходяться ще сьогодні вбиті луски патронів, які вказують на місце, де стояла артилерія.

Ринок.

(Початки нового міста. — Ринок і ратуш. — Багаті крами. — Боротьба українців за ринок. — Кам'яниці у ринку)

У княжім Львові, як знаємо, була німецька кольонія, що вже за часів князя Льва мала свого війта. Німецькі оселі були в околиці костела Марії Сніжної. Як польський король Казимир зайняв Львів, він надав німецьким міщанам нові привілеї, а передусім дозволив їм заложити нове укріплене місто, на південь від Високого Замку, над Полтвою. Се теперішнє середмістя. Ся околиця положена низько, багниста, була в княжі часи заселена рідко, але не була зовсім безлюддям; туди йшла важна дорога зі Львова на південь до Галича і при сій дорозі мусіли бути хоч малі оселі, — давня традиція говорить, що над Полтвою була церква Святого Хреста (потім монастир Францішканів при теперішній вул. Рутовського), на Полтві був десь тут млин згаданого німецького війта Бертольда Штехера. Може бути, що в сю сторону протягалися німецькі оселі від костела Марії Сніжної і тому німці дістали цей простір для себе. Так повстав новий німецький Львів. Осередком нового міста був теперішній р и н о к, визначений у виді великого квадрату. Саме місто було невелике, також у виді чотирикутника, що кінчився мурами і ровами при теперішніх валах гетьманських і губернаторських, вулиці Скарбківській і Собеського. Ринок був міською торговицею, на ньому стояв також дім міської управи, р а т у ш.

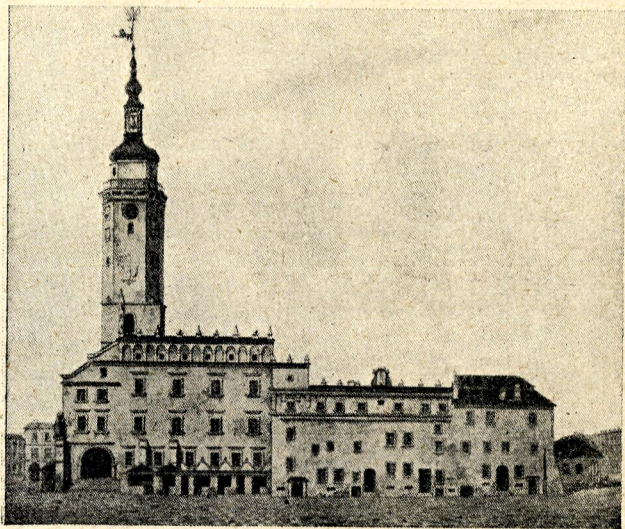
Львівський ратуш має широку і різнородну історію. Як каже переказ, першу будову поставив тут князь Володислав Опольський, що в 1372-1378 рр. заряджував Галичиною як васаль угорського

короля з титулом володаря Руси. Перша згадка в актах про ратуш є з 1381 р. Будинок був мабуть мурований, вежа довгі часи була деревляна. Ратуш перебудовано в 1491 р., потім вежа погоріла двічі, 1527 і 1571 р., була перебудована 1619 р., — так само й інші частини ратуша змінювалися і поширювали протягом століть. На початку XIX в. старий ратуш складався з кількох будинків, фронтом обернених до полудня. Середній будинок був найстарший, своїми основами сягав до початків міста; на право і на ліво були пізніші прибудови. Головний вхід був у лівій крилі. Вели до нього широкі сходи і півколиста брама, оперта на сталевих стовпах; за нею був передсінок і сіни, з яких ішли кам'яні сходи на поверхи. Найбільш величавою салею будинку була кімната „панів“ або „консульярна“; тут збиралася міська рада. До ради належали найбагатіші міщани, „патриціят“ міста, самі католики, німці і поляки; вони правили містом без огляду на спротиви біднішого населення. Ставропільське братство в імені української громади довгі роки вело процес з містом, щоби українців допущено до ради; вкінці аж 1745 р. процес покінчився щасливо і до міської ради увійшов перший українець Юрій Коцій.

Радна кімната славилася багатством, була тут дорога збірка східних килимів, були дорогоцінні свічники, годинники, образи, карти частин світа, великий герб Львова і ін. Рада приймала тут гостей і посольства; були тут також послы Богдана Хмельницького Захарій Хмельницький, свояк гетьмана, 1648 р. і Тетеря та Лесницький 1655 р. Побіч радної кімнати була скарбівниця, де переховувано привілеї міста і різні дорогоцінності і міські і приватних осіб. На поверсі над радною салею була сая лавничого суду, — у ній старинний образ страшного суду. Дальше містилися кімнати різних міських канцелярій. Окремо була кімната колегії сорока мужів, яка повстала 1577 р.; до неї належали представники ремісництва, біднішого міщанства, також й делегати „руської нації“. Українські представники не раз у гірких словах картали

міську раду за її самолюбство і несправедливість супроти бідного населення.

За ратушевим будинком стояла стара вежа, висока на 58 метрів. Вежа до четвертого поверха була чотиростінна, вище осьмистінна; верх її покривала копула крита бляхою зі стрімкою вежичкою. На верху вежі був польський герб і під ним гербовий лев, що доховався дотепер; в 1672 р. під-

Давний львівський ратуш.
(Рисунок Ю. Глогівського з початку XIX в.)

час сильної бурі лев упав з вежі і це уважали лихим знаком для міста, — і справді тогож року прийшла на місто турецька облога...

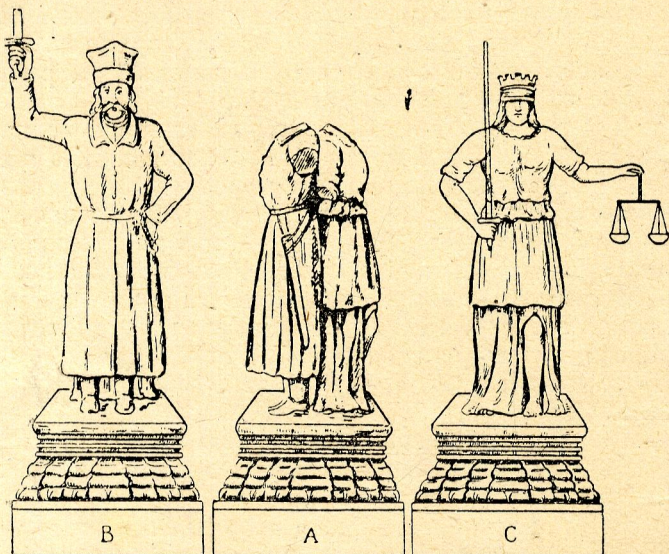
Нижче вежу окружала галерія, яку підпирало вісім кам'яних львів з гербами визначних міщанських родин з XVII в.; шість таких львів заховалось дотепер: при печері на княжій горі, при реставрації тамже і при керниці під костелом св. Лазаря. На галерії повнив сторожу міський трубач: оповіщував трубленням на чотири роги удар кожної години і трубів на тривогу на випадок пожежу

або іншого нещастя. Трубу трубач вкладав у пащеку камяного льва, що тут був вмурований. Пізніше і аж до кінця XIX в. був звичай, що сторож повідомлював про пожар ударом дзвону: число ударів 1—4 означало дільницю першу, другу, третю або четверту, 5 ударів середмістя, 6 пожар за містом; крім сього вивішувано хоругву, що вказувала напрям вогню, в ночі червону ліхтарню. На ратушевій вежі вже від 1404 р. був годинник. Теперішній годинник походить з віденської фабрики і свою службу повнить від 1851 р.

В ратуші була також міська вязниця. Лекші винувники сиділи в кімнатці над скарбівницею або „за кратою“ при мешканню воротаря. Але були також підземні вязниці, „Доротка“, „під ангелом“, і найтяжча з усіх „Татарня“ — там не доходило ніколи денне світло і засуджені жили у жахливих відносинах. Сі вязниці пізнавали деколи й інші міщани, так нпр. 1595 р. пересиділися тут у т. зв. „празнику“ всі визначніші браття Ставропірії, як Красовський, Губа, Бабич, Білдяга і інші за те, що не хотіли піддатися приказам міської ради — не вести через ринок своїх похоронів і процесій. Знов в 1648 р. до міської вязниці попав міщанин Юрій, чоловік багатий, власник кількох домів, на якого було підозріння, що він мав доручення від гетьмана Богдана Хмельницького купувати зброю, шаблі, порох і кулі для запорозького війська. В 1664 р. під сторожею міського уряду був гетьман Юрій Хмельницький, якого тоді скинено з гетьманства і поляки вислали його на заслання до Марієнбурга над Вислою, по дорозі пізнав він міську вязницю у Львові.

При головних будинках ратуша стояли ріжнородні прибудови. З фронту були прибудовані муровані крамниці, — від сходу, (напроти теп. дому „Просвіти“) стояла „кордегарда“ або „одвах“ для війська; але найбільше був забудований ринок за ратушем, від півночі. За самим ратушем була тут вузька вуличка „пасомонників“ тобто шмуклерів. За нею по обох сторонах другої рівнобіжної вулички йшли „багаті крами“. Це були крам-

ниці найбагатіших міщан, хто мав торгівлю в ринку, цей уважався справжнім горожанином міста. Зразу у цих домах мали торгівлю тільки католики; однак пізніше українці, завдяки своїй підприємчості, добули собі туди доступ і мали кілька „багатих крамів“ у своїх руках. В половині XVI в. мали тут крамниці п'яťох купців, двох кушнірів

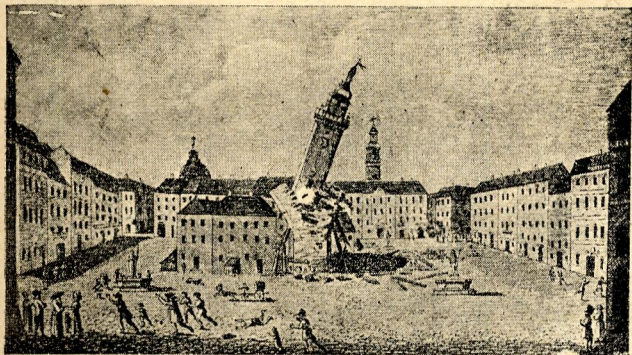

Прангер. А - так захований сьогодні. — В і С - первісний вигляд права і справедливості.

і один кравець; пізніше шість крамниць утрималося в руках наших міщан і одна навіть належала до Ставропігії. У тих крамах на ринку кипіло все торговельне життя, були тут побіч себе „ятки“, шевські, крамниці золотарів, антикарів, кушнірів, шлюсарів — все в суміш; далше бідніші крами з „норимберзьким“ крамом, будки перекупок, сажавки з рибою; від полудня недалеко керниці черниці з монастиря Воведення Богородиці продавали нитки. Торговий рух ставав ще сильніший підчас річних ярмарків по св. Агнеті в січні і по св. Трійці в червні. Тоді до Львова зіздили чужо-

сторонні купці, німці, італійці, вірмени, греки, турки і інші та розкладали свої товари на ринку.

Ринок в давні часи не визначався порядком, було на ньому сміття і болото, як у малім містечку. Коли цісар Йосиф II. перший раз переїздив через Львів, його карета, запряжена в шість коней, застрягла в болоті на ринку і з трудом її звідтам добули.

Ратушева вежа валиться в р. 1826.
(З сучасного сталериту.)

На ринку були ще деякі публичні пам'ятники. По східній стороні (напроти дому ч. 9) стояла велика керниця зі скринєю на воду і великою спжевою статуєю „Мелюзини“ тобто водної німфи, побудована 1589 р. Тепер прикрашують ринок чотири кам'яні керниці з початку XIX в., що зображують Нептуна, Діяну, Амфітріту, богиню моря, й Адоніса. Перед головним входом ратуша стояв стовп на вісім стіп високий і на ньому кам'яний лев, фундація міщанина Станислава Шольца з 1591 року; тепер він є під кіпцем на Високім Замку.

По західній стороні ратуша, під вежею, на постументі вісім стіп, стояла подвійна фігура, що зображала дві постаті, звернені плечима до себе: з одної сторони жінку з завязаними очима і мечем в одній руці та вагою в другій, себто справедливість, — з другого боку мужчину з мечем у підне-

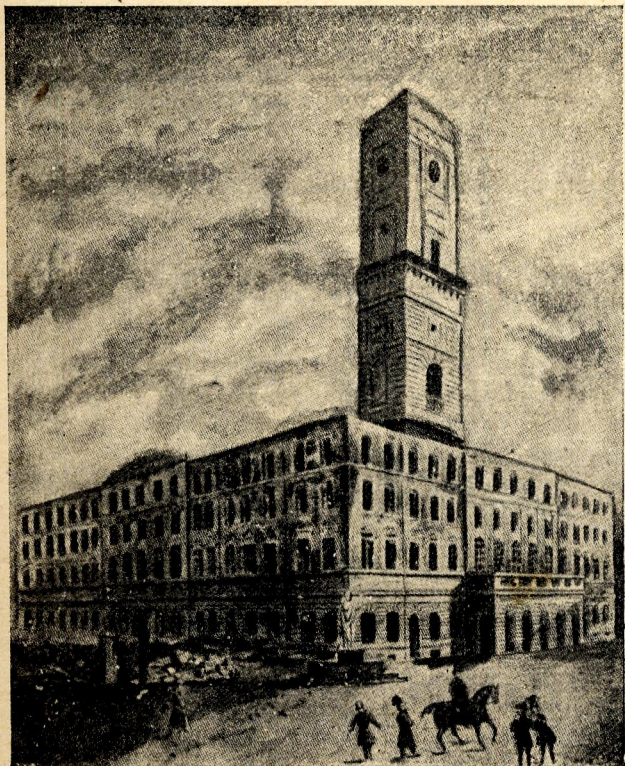
сеній руці — ката. Се був т. зв. пранґер (pręgierz) місце, де виконувано вироки смерті. На сьому місці були покарані смертю молдавські господарі Стефан Томша, 1564 р. і ін. Тут поклав свою голову славний Іван Підкова, що був козацьким ватажком і визначався такою силою, що в руках ломив підкови; коли дня 16. червня 1578 р. кат рубав йому голову, нараз заломився дах над передсінком ратуша і впав на землю на великий страх народа.

Ратуш перед 1848 р. (З сучасної літографії).

На ринку відбувалися здавна різні святочні обходи з нагоди побід, приїзду володарів і ін. В 1588 р. обходжено святочно коронацію Жигмонта III; в обході брали участь також запорозькі козаки під проводом князя Константина Ружинського, в числі 1700; вони ходили на підмогу Жигмонтові проти австрійського архикнязя Максиміліяна; місто підіймало їх вином, а вони „охотно і згідно помагали до сього тріумфу своїм обичаєм густою стрільбою“. В 1611 р., як король добув Смоленськ, на ринку зображено цю облогу; Смоленськ був виліплений з паперу з воротами і баштами, частина міщан удавала оборонців, частина

добуваючих — стріляно, роблено наступи, врешті добуто твердиню, взято залогу в полон, полонених обводжено по ринку і на кінець і побідники і побіджені разом засіли пити вино...

Ратуш після революції 1848 р.

Ринок пам'ятний для нас ще тим, що наше міщанство вело уперту боротьбу за те, щоби дозволено вести туди православні похорони і процесії. Вже 1521 р. православні жалувалися королеві, що місто не дозволяє переходити через ринок священикам з святими дарами і вести туди похоронів; король рішив справу так, що похорони і свяще-

ники можуть іти через ринок, але без співу і без запалених свічок... Пізніше наші міщане зросли в силу і не придержувалися заборони. Через ринок ішли похорони зі співами за місто до св. Онуфрія, ішли процесії на Йордан, ішли діти у квітну суботу з „багнятами“ і зі співом „Осанна во вишних“; на ринку братство стрічало святочно духовних гостей як митрополитів, патріархів і ін. Аж в 1595 р., коли наново розярилася релігійна боротьба, міська рада заборонила православним ці походи і коли Ставропігійське Братство не хотіло послухати, замкнула до вязниці визначних братчиків...

Львівський ратуш сьогодні.

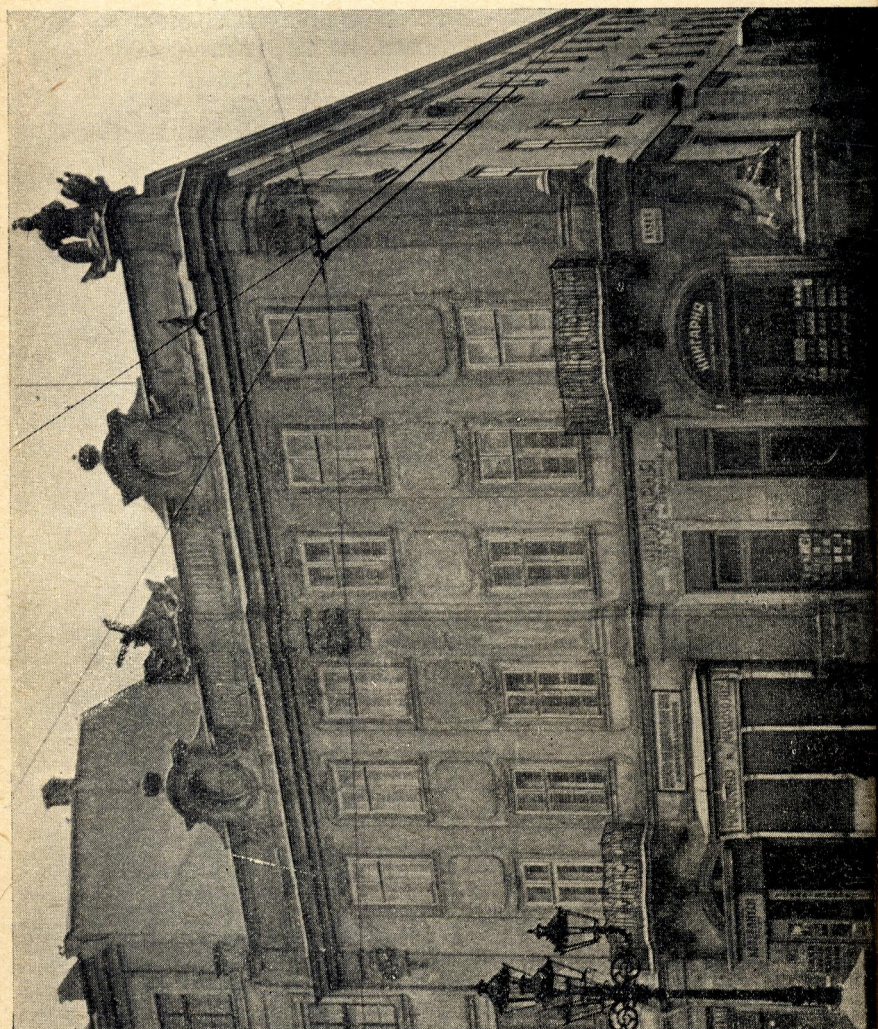
Свій давній вид ринок втратив у другім десятилітті ХІХ в. Дня 14. липня 1826 р. прийшла подія, що потрясла цілим Львовом: стара ратушева вежа по полудні зарисувалася й о годині чверть на сему вечором з великим тріскотом завалилася. Наперед вже опорожнено ринок з людей, але все таки у звалищах погиб трубач, двох жовнірів і кількох робітників.

Ця катастрофа дала почин до перебудови ратуша. Зруйновано стару будову, усунено також „багаті крами“ і всі доми, що були по середині ринку і на це місце виставлено новий ратуш у те-

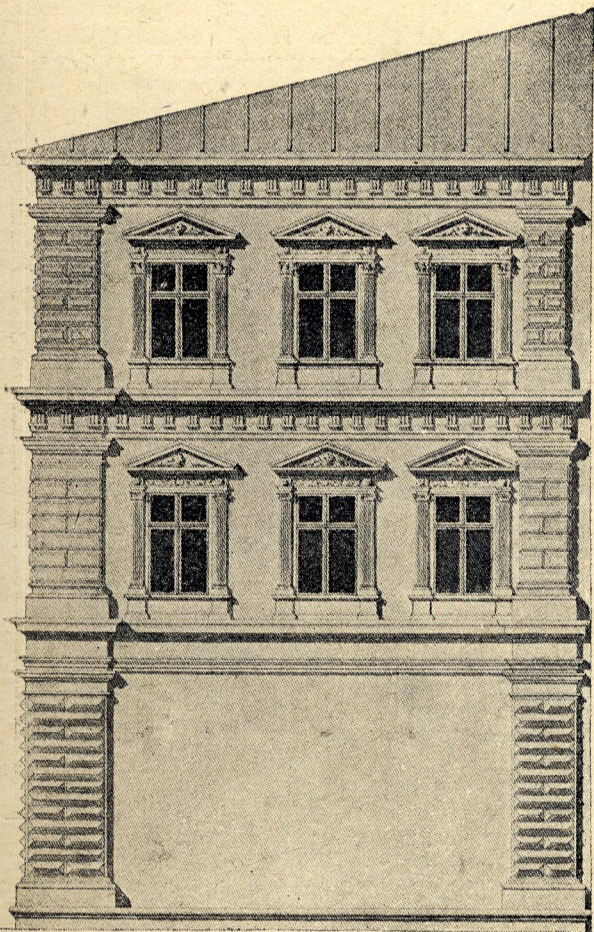
перішньому виді, з 9 салями і 156 кімнатами, з вежею, яка мала на верху невелику копулу. Ратуш посвячено 1835 р. Але недовго стояв він в цілості. В 1848 р. підчас революції, що обняла австрійську державу, поляки пробували опанувати Львів. Ринок зайняла польська національна гвардія. Але австрійські влади рішили знищити революцію. Дня 2. листопада 1848 р. артилерія, що стояла коло палати лат. архієпископа, на площах Каструм, Стрілецькій, Галицькій і Марійській, почала острілювати ринок. На ратуші почалася пожежа, — вежа стала в огні, як величезний смолоскип, копула з тріскотом упала і з нею годинник і ратушеві дзвони. Згоріли також дахи і частина поверхів ратуша, і в них реєстратура, частина архіву і різні старинні пам'ятки минувшини Львова. В 1851 р. відбудовано ратуш, але вежу полишено без копули, без закінчення, у виді величезного комина о висоті 65 метрів. В ратуші серед міських установ міститься також архів Львова з багатою збіркою актів до історії міста. Згадаємо, що у пам'ятнім дні 1. листопада 1918 р. на ратушевій вежі появився український жовто-синій прапор, — завісив його Січковий Стрілець Паньківський. У листопадові дні ринок був обставлений українськими стійками; у передсінку ратуша стояли машинові кріси.

В ринку заховався цілий ряд давніх кам'яниць, що надають середині міста старовинний характер.

Найгарніше захована східна сторона. Кам'яниця ч. 2 (ріг Домініканської вул.), двоповерхова, є типовим пам'ятником стилю пізнього ренесансу. Збудована з каміння, як всі тодішні будови, поділена на поверхи вистаючими гімсами, наріжні части має з кам'яних кісток, на кожному поверсі уложених в інші узорі; входові двері у різьбленім порталі, вікна у різьблених кам'яних рамах з головками ангелів. Цей дім був власністю Вартоломея Бандіnellі, фльорентійського різбаря, що 1629 р. заложив у Львові першу почту. Почту відсилано через „курсорів“ що суботи у двох напрямках: на Замостє, Люблин, Варшаву, Торунь,

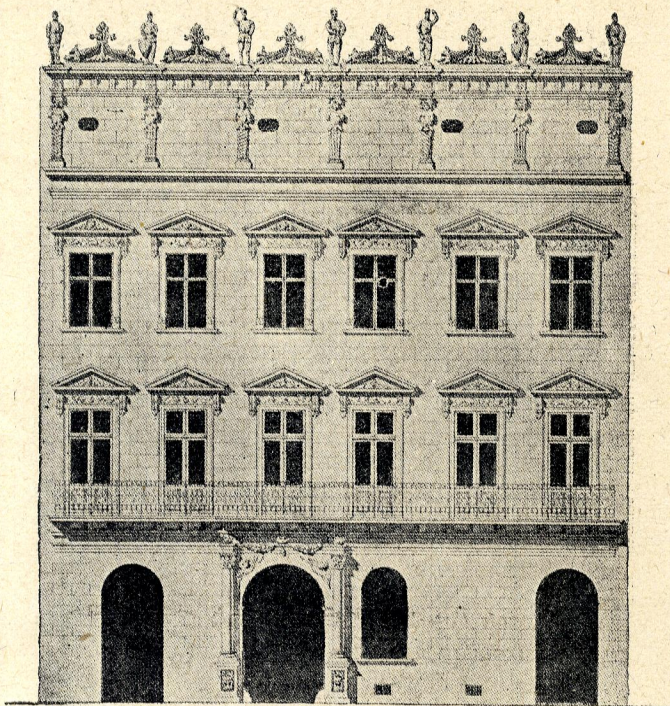
Гданськ та на Ярослав, Ряшів, Тарнів і Краків; на бажання висилано посилки і в інші сторони. Курсорів чи почтарів було 21.

Дім Бандіnellі в Ринку.

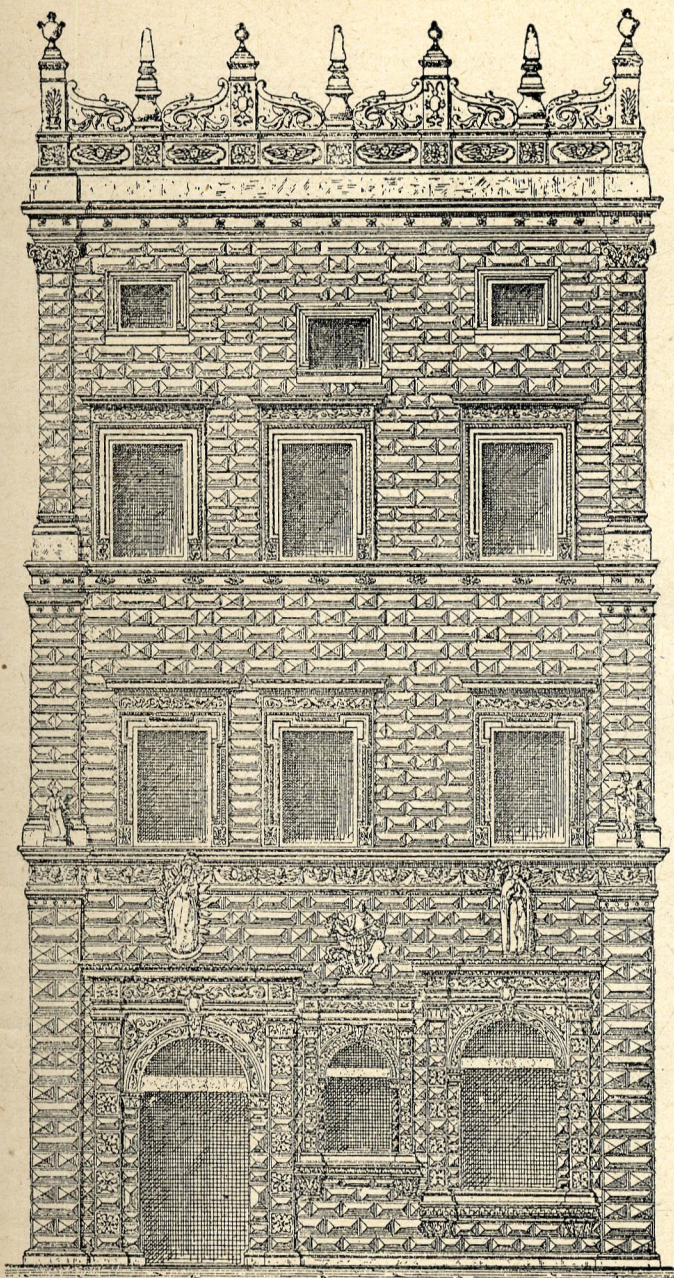
Дім ч. 3 в стилі рококо XVIII в., має стилевий балкон з постаттями людей і дельфінів, що його підпирають

Т. зв. „чорний дім“, ч. 4, побудований 1577 р. італійцем Петром Красовським, з усіх будов найбагатше декорований, ціла фасада зложена з тесаних кісток, порталъ і вікна багато різблені переважно ростинним орнаментом. Дім належав зразу до міщанки Софії Гонель, потім до доктора Анчевського.

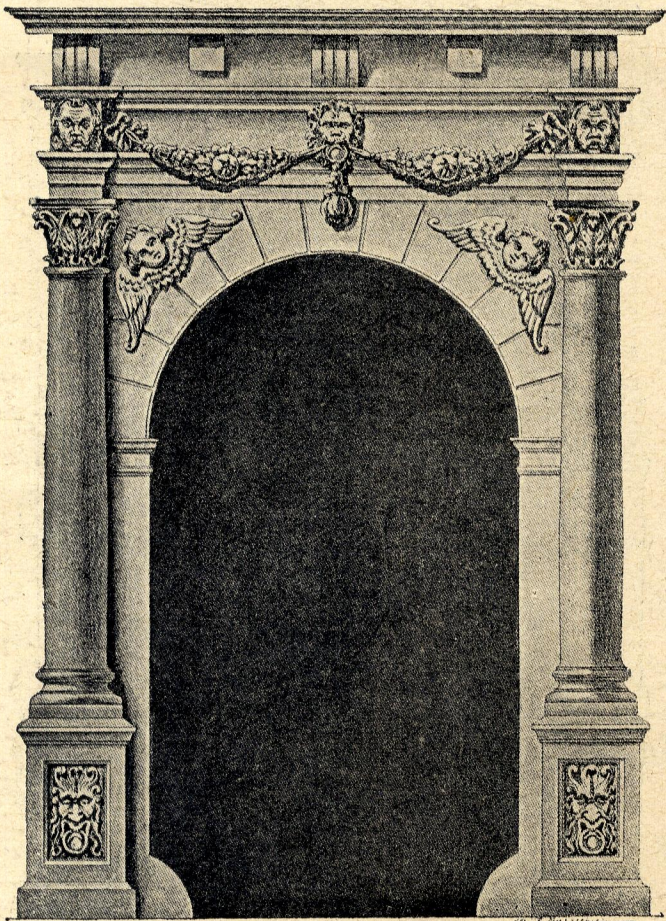

Дім Константина Корнякта.

Найбільша розмірами кам'яниця ч. 6, се дім Константина Корнякта. Корнякт був родом з Греції, з острова Кандії, збагатився на державі цля в Галичині, вів на велику міру торгівлю вином, рибою і всякими товарами; був жонатий з українською шляхтянкою Анною Дідушицькою. Вславився як меценат Ставропігії, поставив своїм коштом вежу Успенської церкви і каплицю Трьох Свя-

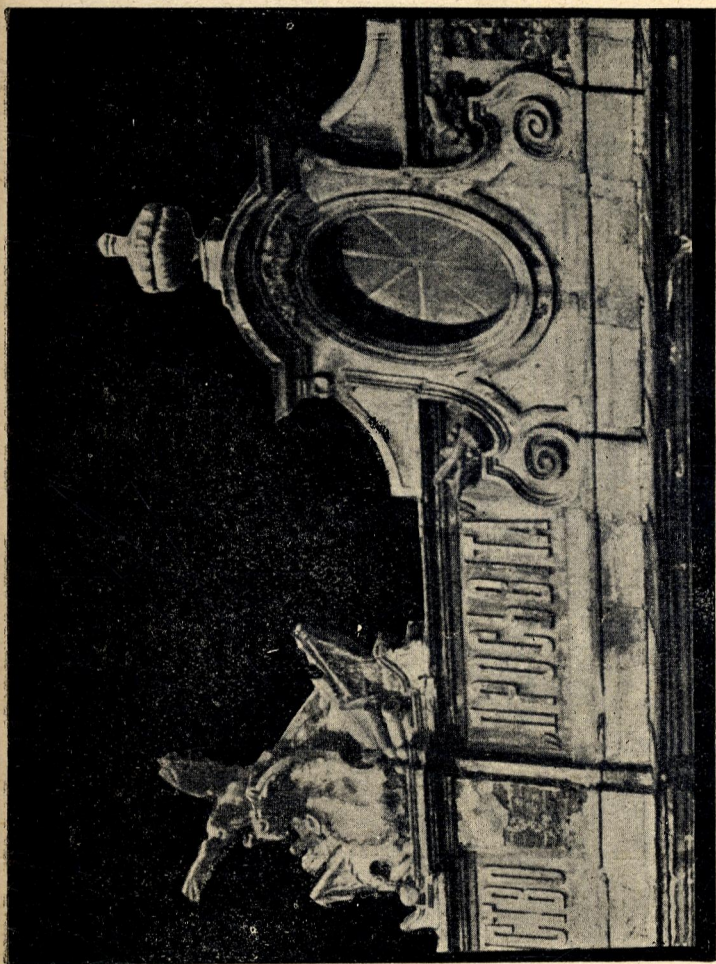
тителів. У ринку виставив собі величавий дім. Збудував його 1580 р. італієць Петро Барбон. Кам'яниця має характер палати, — значно більш, як

Брама палати Корняктів, пізніше Собеских у Ринку.

сусідні, замість трьох вікон на поверсі, має по шість; збудована з великим смаком, без надміру прикрас, вважається найгарнішою пам'яткою львівського ренесансу. Замітний портал з корин-

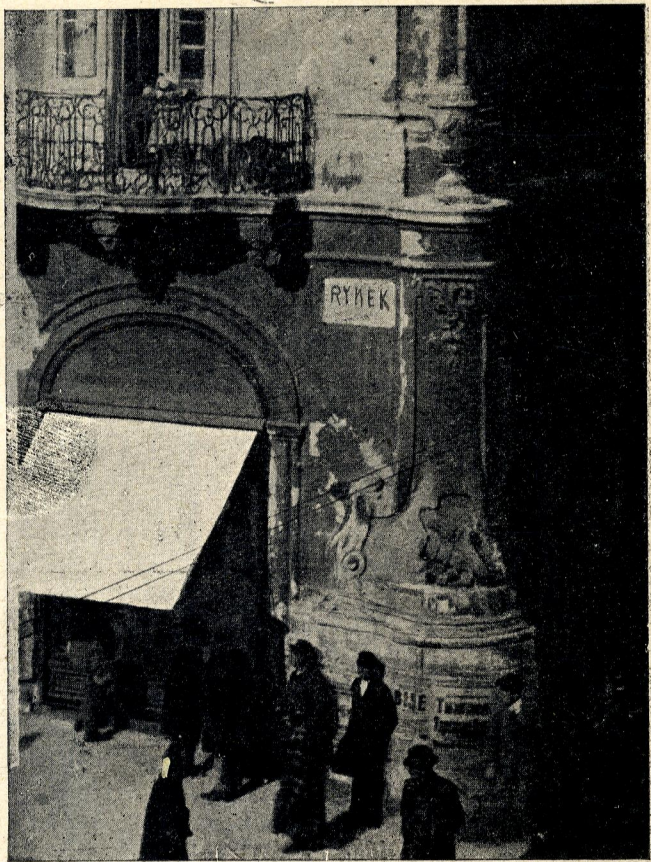
тійських колюмн з фестонами, що виходять із пащек левів, по боках дві вусаті голови. На верху аттика з сімох кам'яних статуй, з постатю короля

Одна частина аттики давньої палати кн. Любомірських, тепер кам'яниці „Просвіти“.

по середині; се додаток з XVII в. Дім перейшов пізніше на власність короля Яна Собеського. Сьогодні приміщений тут міський музей, в якому

зібрано пам'ятники минувшини Львова. Замітна стара зброя, галерія портретів, цехові пам'ятки, види Львова і ин. Деякі пам'ятки зв'язані тісніше

Наріжня будова в камениці „Просвіти“. Ріг Ринку
й Руської вулиці.

з українським минулим, як збірка ікон, фелонів, антимінсів, різьби; чотири портрети і дві гравюри Богдана Хмельницького, портрет невідомого козака з XVII в.

Камяниця ч. 8. має купецькі емблеми і балкон в стилі царства. Дім ч. 9. від XIV в. власність римо-католицьких архієпископів. В 1405 р. і 1420 р. мешкав тут великий князь Свитригайло, відомий з пізнішого повстання проти Ягайла; місто приймало його вином, і піднесло в дарі дорожню матерію. Бував тут і Ягайло; умер в сій кам'яниці 1673 р. король Михайло Вишневецький, останній нащадок українського магнатського роду, що спольщився. Кам'яниця була резиденцією архієпископів до 1844 р.

Камяниця*) „Прогвіти“, ринок ч. 10, займає

*) Тому, що кам'яниця належить до Товариства „Прогвіти“ буде не від речі подати деякі місця із статті М. Еліяшевського, яку названий автор помістив у видавничстві „Wiadomości konserwatorskie“ (Львів, 1925. Р. I. Ч. 7. Ст. 199—209) п. н. „Палата князів Любомірських у Львові“.

„До небагатьох кам'яниць львівських, які не тільки не попали в руїну на протязі XVIII. в., але — заясніли в новій стилевій одержі, належала кам'яниця Шимонівчів і Торошевичів, тепер князя Любомірського, з яких то кам'яниць побудована палата“, як про це говорять міські акти з р. 1770.

Нинішній вигляд кам'яниці, особливо його партер, здеформований склеповими входами, виставами й вивісками, сливе не каже догадуватися, що маємо перед собою перворядну пам'ятку, як під оглядом стилю, так і минулого. Величава трифронтна кам'яниця щойно в XVIII. в. виступає у міських актах як палата кн. Любомірських, але для орієнтації подано там, що на цю палату склалися дві кам'яниці — Шимонівчів і Торошевичів.

Перша з них, Шимонівчів, вже в р. 1596 належала до спадкової маси, яку одідижив поет Шимонівч по своєму батькові. Була вона звичайною трьохвіконною, одноповерховою будовою, що межувала з т. зв. канонічною кам'яницею (тепер ч. 9) і мала подвір'я, замкнене офіциною від вул. Бляхарської. В р. 1609 перейшла вона до наслідників Шимонівча і свою назву „кам'яниці Шимонівчів“ затримала до XVIII. ст. без огляду на зміну власників.

На право від неї стояла кам'яниця Торошевичів, наріжня від вул. Руської, також трьохвіконна. Її офіцина не сягала до вул. Бляхарської, це певне. Однак сьогодні тяжко сказати, які й чиї будівлі вповнювали простір від кам'яниці Торошевичів до вул. Бляхарської. Ця кам'яниця мала також своїх різних власників. Щойно в пол. XVIII. ст. набув обі кам'яниці, радше чотирикутний комплекс буді-

місце кількох різних домів, що тут знаходяться. Від ринку був в XVI в. дім львівського поета Шимоновича, позаду від Бляхарської вулиці дім Семковичів, потім Горошевичів; між ними ще інші доми. Підземелля кам'яниці мають сліди готицької будови, партер є ренесансовий, — монументальна брама від Бляхарської вулиці має означений рік будови 1695. Теперішній вид надав кам'яниці її власник князь Станислав Любомірський, що коло 1760 р. злучив разом ряд домів і на них вибудував палату в стилі рококо. Кам'яниця визначається стилевою аттикою з картушами, вазами, армату-

вель від ринку до вул. Бляхарської Сапіга, а від нього перейшли всі ті будівлі в р. 1760 в посідання Любомірських. Нинішню кам'яницю, властиво палату Любомірських, побудував Станислав Любомірський (1709—1793), син Юрія, брацлавський воевода.

Коли Львів перебрала австрійська влада, у свіжій відновленій палаті створено в 1772 р. квартиру для губернського уряду. Мешкав тут ген. Гадік, пізніше перший губернатор, гр. Перген. Під кінець XVIII. ст. (1790) перейшла палата через ліcitaцію до Івана Франца Спавентого, одного з перших лікарів, що їх присилала австрійська влада до Галичини. Після різних переходів кам'яницю купила родина Леваковських, від котрої закупила її „Просвіта“.

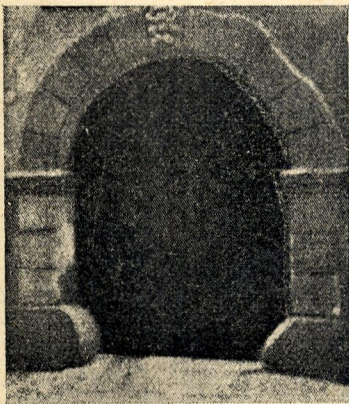
Вже перший погляд на чолову фасадну будинку, як також на його бік від вул. Руської впевняє нас, що тут маємо до діла з пам'яткою стилю рококо, що не сягає далі в минуле, як до половини XVIII. ст. Тільки віздова брама від вул. Бляхарської з могутнім луком з тесаного каменя, з гарним верховим ключем, прикрашеним бароковим орнаментом і з датою 1695 р., каже нам ствердити, що ціла кам'яниця не є одноцілою будовою.

Палата кн. Любомірських не виросла з власних підвалів, але повстала з низки міщанських кам'яниць, які не так легко було стилево й конструктивно зуніфікувати. Справу фасади розв'язав рококовий будівничий дуже добре. Надбудував другий поверх над обома кам'яницями, вхопив цілість у пілястри, завершив аттикою, перервану двома еліптичними отворами. Межову лінію між обома кам'яницями виповнив подвійним пілястром, що веде від партеру через аттику, щоби таким робом дати підставу для різьбленої групи, яка представляє орла, що зривається до лету. Зрозуміла річ також, що через пов'язання двох кам'яниць один із входів, а також одна сходові клітка мусіла зникнути, а друга (в тім випадку з кам'яниці Шимонови-

рою; замітний наріжник з багатою декорацією, стіни поділені пілястрами. Кам'яницю закупило 1895 р. товариство „Просвіта“ за 130.000 гульденів і з того часу є тут осідок багатьох українських інституцій.

Південний бік ринку значно перебудований. Із старих домів найліпше заховався ч. 14, в ренесансовім стилі, з тесаного каміння, пізніше обтінкований; над входом венецький лев з відкритою книгою з 1600 р. Жив тут Іван Массарі, венецький купець і консуль. Доми ч. 15 і 16 з початку XIX в. з гарними бальконами. Доми ч. 17,

чів) відповідно перероблена, мусіла служити для цілої будівлі. Покидаючи ненарушеною браму кам'яниці Шимоновичів будівничий такийже вхід в кам'яниці Торошевичів за-

Брама в кам'яниці „Просвіти“
від вул. Бляхарської.

ступив вікном, а зате наріжний вхід крамничний розширив до розмірів брами Шимоновичів, накриваючи її таким самим робом, як була накрита брама Шимоновичів. А щобибиття такого великого отвору в розі кам'яниці загрожувало цілій будові, не було іншої ради, як цілу наріжну частину підперти сильною прибудовою. Є це арматура на цоколі, вище неї пілястровий гзимс з вазою на ньому, а на

18, 19, 20 у стилі рококо зі стилевими бальконами. Дім ч. 21 має ренесансовий портал (захований під виставою).

Західня частина, на розі капітульної площі, має дім ч. 23, побудований 1630 р. для родини Шольців-Вольфовичів; фасада поділена гізсами на поверхи, має також прямовисний поділ йонськими і коринтієвськими пілястрами; в розі другого поверху камяна різьба Богоявлення. Доми ч. 25 і 28 мають внутрі у партері готицькі портали, — останній слід готицького Львова, що погорів у пожарах 1527 і 1571 р. Дім ч. 28 пере-

самому кінці пілястру знову т. зв. „панопліум“. З усього видно, що джерелом цілої наріжної прибудови була конструктивна конечність. А проте є вона також доказом небуденної естетичної культури будівничого.

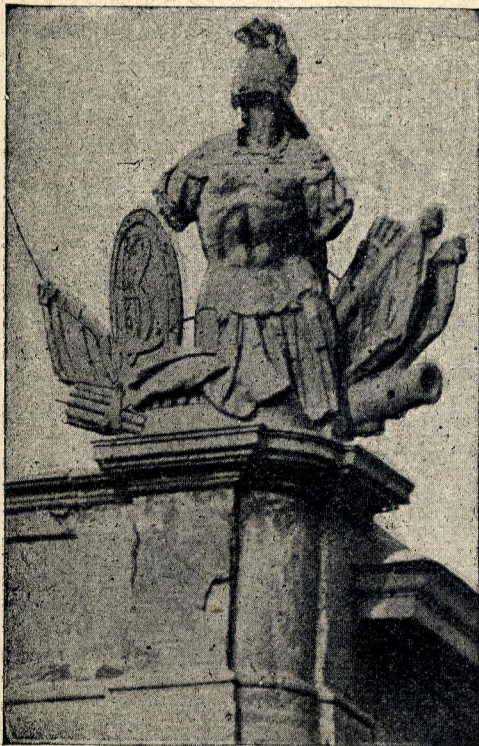
Коли таким робом будівничий зуніфікував фасад партеру, то на першому поверсі перемінив крайні вікна на бальконові двері і вмурував два балькони, оперті на стюкових консолях.

Внутрішня уніфікація була далеко тяжча як надвірня. Вхід до „палати“ становила брама від ринку. Цей вхід нині переділений пруською стінкою, якою створено один крамничний льокаль, полишаючи другу частину на вузький і темний перехід до обширного квадратного вестибюлю, котрий також поділено нині на дві різні частини: вузький коридорик, що вяже вестибуль з подвір'ям і одноповерхову сходову клітку, освітлену великими луковими вікнами. Широкі сходи, зі стилевою камінною балюстрадою, нагадують рисунком балюстраду в церкві св. Юра і стверджують походження її з XVIII. ст.

Пов'язання першого поверху з другим і негарне й неорганічне. Є це темні й вузькі серпентини, а осередна опора цієї клітки навіть не побудована на підвалинах. Надвірні ганки вяжуть цілу будівлю зі собою. Дуже цікаво ствердити й те, що офіцина від вул. Бляхарської є в тім цілیم комплексі одинокою двоповерховою кам'яницею, яка заховалася в цілості, принаймні з кінця XVII. ст. Вона має свою віздову браму з широким коридором і правильно заложеною, двохповерховою сходовою кліткою.

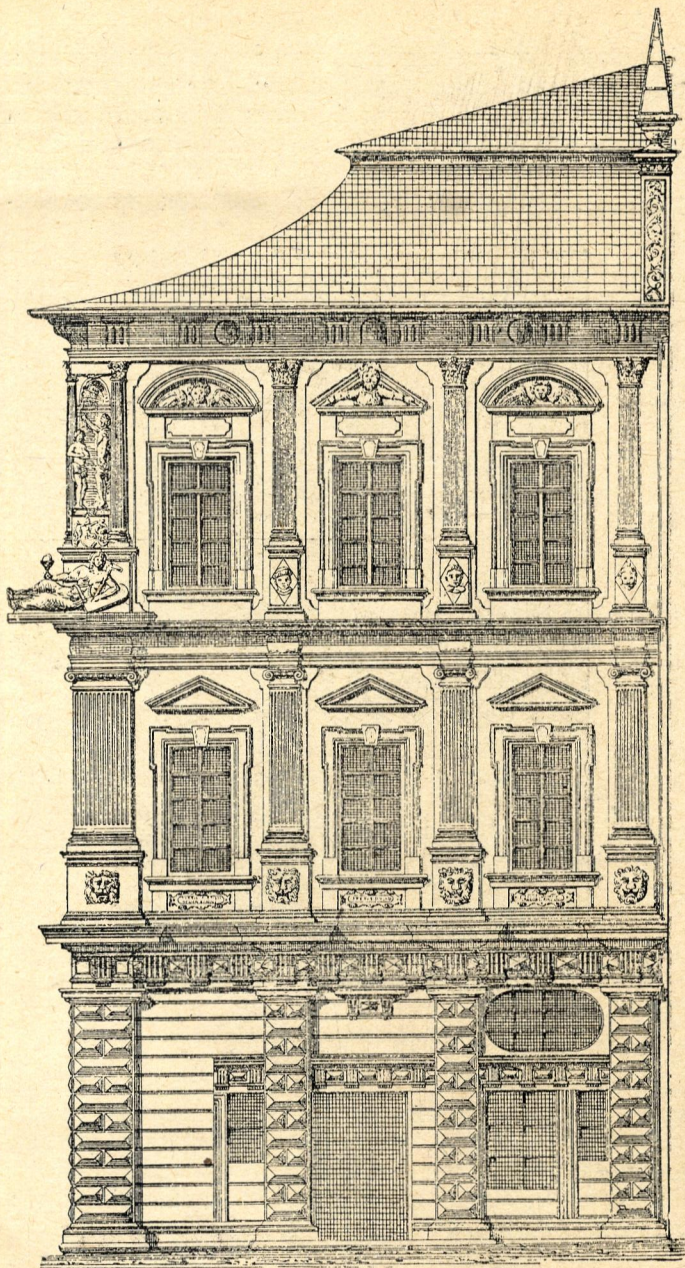
Нині ціла кам'яниця знадвору відновлена. Всеж таки вигляд партеру й далі споганений крамничними виставами й вивісками. Ще досі існує поганий вузький і темний вхід до кам'яниці від ринку. Надто зовсім нетикана ще внутрішня віднова кам'яниці, яка буде потребувати дуже великих коштів.

будований у ренесансі належить до найгарніших будов сього стилю у Львові; гарний портал і рами вікон. — Дім ч. 29, колись був власністю родини Кампіянів і потім львівського поета і історика Зиморовича. Коло 1790 р. перебудований у стилі цісарства; тодішній власник його Фе-

Декорація аттики т. зв. „панопліум“.

ліціян Коритовський, командант міста, до будови мав ужити гайдамаків, засуджених на кари у Львові. В 1803 р. повстала тут перша львівська цукорня Швайцара Домініка Андріоллі; звідси назва перехідного пасажу в сім домі. Дім ч. 30 у стилі рококо.

Камяница Вольфа-Шольца в Ринку.

Найбідніша старими будовами північна сторона ринку. Дім ч. 36, побудований коло 1796 р., він належить до „Народної Торговлі“. Дім ч. 39 власність товариства „Труд“.

Дім ч. 40 має балькон з прикрасами у стилу рококо (піддержуючі фігури).

У такому короткому описі не всілі подати все до подробиць. Всеж таки хочемо таким робом впоїти в наш загал ту певність, що багато львівських культурних памяток, звязаних з минулим українського народу. Зовсім певно можна сказати, що між посідачами кам'яниць було чимало українців. Сьогодні власниками деяких кам'яниць є українські установи. Вони й повинні бути репрезентаційними нашими будівлями. Те слід мати на увазі і допомагати власним установам, щоби вони могли поставити їх так, щоби під кожним оглядом відповідали гідности народу.

Руська вулиця.

(Українські міщани. — Ставропігія. — Церковне братство.
— Успенська церков. — Кам'яниці при Руській вулиці).

Українські міщани в давнім Львові займали невеличку дільницю при Руській вулиці.

Руська вулиця згадується під сею назвою вже в XV. ст. В ті часи було тут всього 14 домів, що належали до наших міщан. В 1405 р. маємо перші імена цих міщан: Омелян, Іван, Реполуск, Гаврило, Іван кушнір, Ленова, Гриць, Зань кушнір, Петро, Кузьма, Васька, Улька, Матвій, Іван Бушкаль. Пізніше визначніші міщанські роди на Руській вулиці були Луцькі, Бабичі, Красовські в XVI ст., Білдяги, Добрянські, Стрілецькі, в XVII ст., Лясковські в XVIII ст. Між ними були також греки, як Лянгіши, Алвізи, Ізаровичі та інші.

При Руській вулиці побіч церкви Успення Богородиці знаходилися будинки Ставропігії.

Церковне братство при Успенській церкві повстало в XV ст., від 1530-тих років розвивало чим раз більшу діяльність, врешті 1586 р. від антіохійського патріярха Йоакима дістало потвердження нового статуту й титул Ставропірії. До братства могли належати особи всякого стану, міщани й міщанки; вписове було 6 грошей і річна вкладка також 6 гр., але поза тим братія давала на братські цілі добровільні пожертви і в тестаменах записували більші легати. Число членів братства в 1586 р. було всього 14, потім зросло до 50. В члени вписувалися також різні визначні люди зпоза Львова, як козацькі гетьмани Ружинський, Виговський, Тетеря й інші. Крім українців належали до братства й греки, між ними наймогутніший Константин Корнякт.

Протягом XVI—XVIII ст. братство забудувало цілий чотирикутник між Руською, Бляхарською

ї Зацерковною вулицею. З давніх будов не залишилося нічого, на їх місці повстали нові дома при кінці XIX ст. Але знаємо, що тут був головний будинок братства, був будинок друкарні, дві школи та інші прибудови.

Загадочний напис на надвірній стіні кам'яниці
при вул. Руській ч. 8.

В головнім будинку відбувалися сходи́ни і наради братства. В Томи́ну неді́лю (першу по Великодні) були вибори старшини братства. Уступаюча старшина складала звідомлення і віддавала ключі, книги братства, печаті й документи. Молодші брати дякували старшим за труд, старші молодшим за поміч і довіря. Перед самим вибором співали „Царю небесний“ або „Подаждь уті́шеніє“. Вибір переводили через аклямацію, або більшістю го-

лосів, через віддавання „крисок“. По виборі співали „Достойно есть“ або „Світися“; деколи ще браття йшли до церкви і священник правив ектенію і благословив братство. Вибирано чотирьох старших братів і чотирьох столових. Братам розділювано різні обов'язки, як управа церковною скарбницею, нагляд над церквою, школою, шпиталем, друкарнею тощо. Брати сходилися на нараду щонеділі по утрені, або коли їх скликали старші брати; на раду запрошувано через обіслання братської „ціхи“, тобто знамени; розносив її дзвонар.

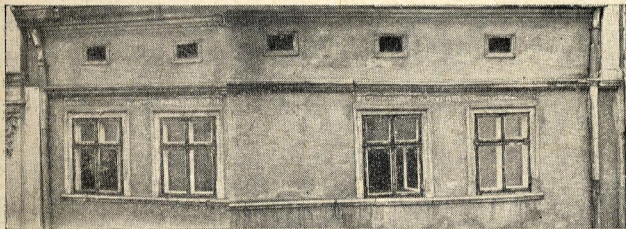
Різьби в пісковіку під вікнами першого поверху походять з 18. ст. Представляють символічно торгівлю. Кам'яниця ч. 8.

Брат, що не явився на заклик, за кару мусів сидіти у вежі під церквою та платив віск на церковні потреби.

При святочних нагодах братство улажувало у своїм домі бенкети. Празник Успення, Великдень, Різдво, приїзд єпископа, митрополита, патріярха, поява у братстві визначних світських людей давали нагоду до „учти“. Браття приймали гостей у себе, в братстві, або посиляли їм дари до дому. На бенкеті подавали горілку всякого роду, звичайну „аквавіту“ або наливку, нпр. цинамонову; закуски, як паштет, кавяр; мясо, як телятину, гуси з різними приправами, салатою, квашеною капустою; в пісні дні рибу — щупака, визину (осетрину), дунайські коропи; до того білий хліб, тіста, колачі

й струцлі з цукром, яйцями, родзинками, цикатою, шафранами, солодоші, як мід, імбір або цитрини в цукрі, канарійський цукор, фіґи, грушки; врешті вино угорське, малмазію, петерцимент тощо.

Від 1616 р. при Ставропігії була д р у к а р н я; вона поміщувалася в різних місцях, між іншим у неіснуючій тепер домі при Зацерковній вулиці, проти костела Домініканів. У друкарні працювали

На кам'яниці ч. 8 над вікнами другого поверху написи. Над вікнами з ліва: *Benedicamus patrem et filium cum sancto spiritu Amen*(:). Над вікнами зправа: *Delectare in Dowino et ipse dabit petitioni cordis tui*.

як друкарі зразу монахи, потім світські, з них відомі більше Сльозка, Скульський, Дмитро Кульчицький, Ставницький та інші. Ставропігія надрукувала за час 1585—1722 р. коло 160.000 примірників різних книг, в тому числі 120.000 богослужбних книг, решта граматики, букварі й інші.

Серед домів братства були також ш к і л ь н і будинки. Були тут дві школи, одна „мала шкілька“, деревляна, обліплена глиною, друга більша, мурована. Обі були криті гонтою, з сильними дверми, які замикало на колодку, при вікнах були віконниці і з даху йшли ринви, якими вода сходила до мурованого „ринштоку“. Під школами були великі пивниці, в яких переховувано овочі, вино, тощо, та також винаймали їх підчас ярмарків купцям на товари. Школи були обведені парканом, — братство пильнувало, щоби тут було чисто, й не раз вивозило звідси гній і сміття. Про внутрішнє улаштування школи знаємо небагато. Були тут кахлеві печі, лавки й столи, на стінах ікони; лавки

братство нераз дає нові, видно вони скоро зуживалися. При школі була кухня, в якій варили страву бурсакам. Братська школа зразу мала ширшу програму, братство мало намір перетворити її на академію; але цеї цілі не досягнуто і школа пізніше підупала. Шкільна наука була тоді дворазова, рано й по обіді. Ранком приходили до школи ди-

Союзний Базар у домі Дністра.

журні, що мали замести школу і запалити в печах, а потім сидіти при дверях і пильнувати порядку. Учеників було небагато й тому не було поділу на класи, в одній кімнаті сиділи і малі діти і старші „виростки“. Ліпші ученики мали право сидіти в перших лавках, слабші сиділи далше. Читання учено з богослужебних книг, особливо Часослова

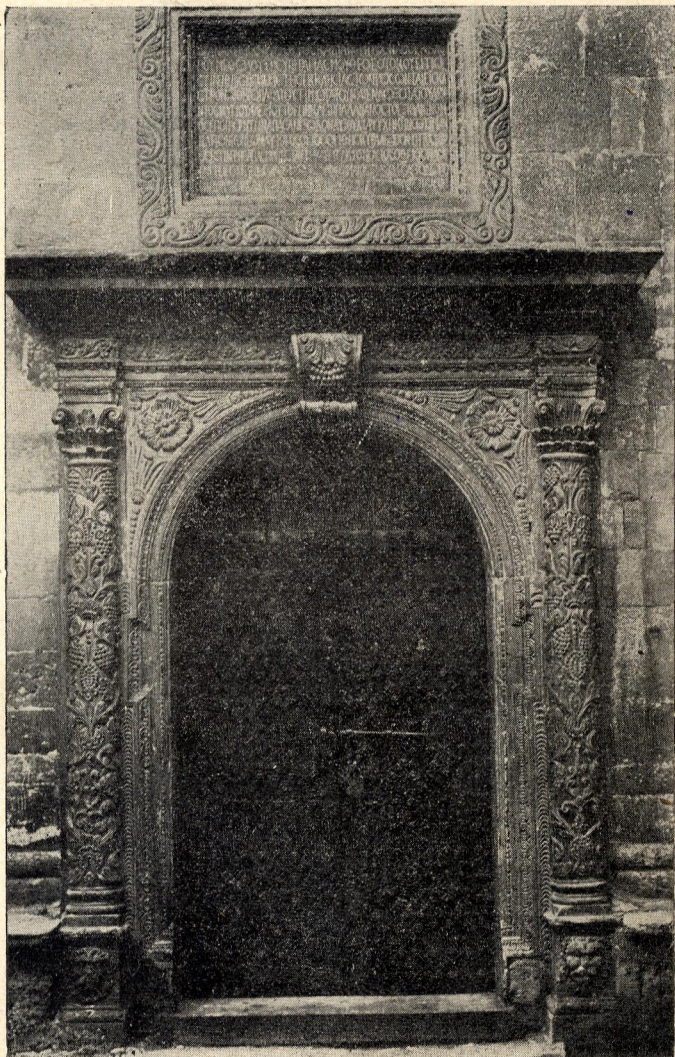
і Псалтирі, дальше вчили також латинської і грецької мови. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний частину свого майна призначив на постійний фонд

Успенська Церква у Львові.

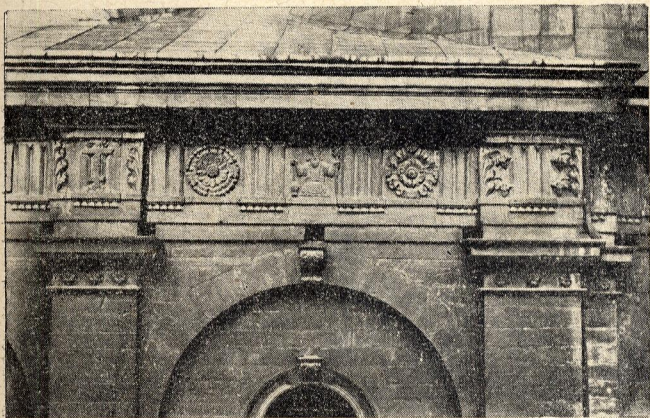
на утримування учителя грецької мови. На чолі школи стояв ректор, при ньому були 2—3 учителі; початків грамоти нераз учив дяк.

Школа була рівночасно бурсою, жили в ній бідні студенти під проводом інструкторів, „педаго-

Входова брама до Успенської церкви.

гів“. Братство давало їм харч: у звичайні дні борщ, кашу, горох мащений солониною, хліб; у великі свята, празник Успення, „Петрові запусти“ бурса ки діставали також мясо і пиво. Харч був скупий, тому хлопці ходили по міщанських домах випрошувати собі страву, за те співали міщанам побожні пісні або читали святе письмо. На таких „павпрів“ або „мендиків“ з братської школи не раз нападали польські студенти; так нпр. 1592 р. ректор

Різьби на гзімзі Успенської церкви. Фрагмент.

польської школи Криштоф зі своїми учениками побив їх тяжко на Вірменській вулиці, що аж дійшло до суду. Підчас деяких свят студенти давали вистави. На Різдво ходили з вертепом і колядували міщанам; на Великдень давали драматичні вистави т. зв. діяльogi, — до того перебиралися як актори й будували сцену.

Ставропігія в новіших часах заснувала музей, який розвинувся завдяки заходам колишнього сеніора історика Ісидора Шараневича. Братство мало колись багату бібліотеку; вже в XVII ст. було у ній коло 300 книг; частина бібліотеки лишилася при музею.

В листопаді 1918 р. в салі засідань Ставропі-

гії відбувалися засідання Української Національної Ради, що перетворилася в парламент Західної Української Республіки. В 1919—1920 р. були тут бюро Українського Горожанського Комітету.

Константин Корнякт, грек, член Старопігійського братства.

Руська вулиця була свідком і тріумфів і не-
долі нашого міщанства. В 1539 р. святковано тут
обновлення львівського владичтва; наші міщани
кільканацять літ вели заходи, щоби добути собі
єпископа і врешті по довгих заходах і коштах до-
бились свого. Першим єпископом став Макарій

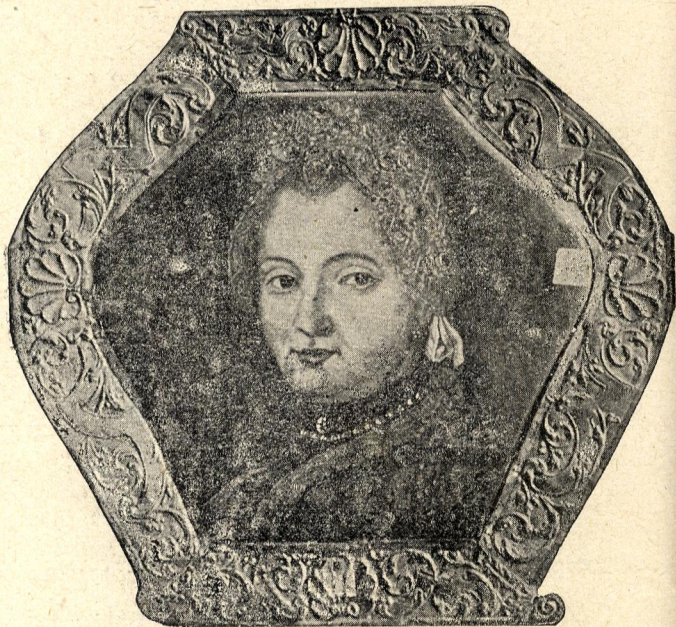
Тучапський, львівський міщанин і діяльний член братства. В 1584 р. в сам день Різдва, 3. січня, на Успенську церкву напав латинський архієпископ Соліковський, вигнав із церкви вірних, що тут зібралися, зневажив священика і врешті запечатав церкву, — таким способом хотів присилувати братство, щоби згодилося святкувати свіжо заве-

Міщанин Папара, член Старопігійського братства.

дений григоріянський календар. По довгім процесі наші міщани змогли оборонитися і церкву відкрито. В 1586 р. відвідав братство ерусалимський патріарх Єремія, надав йому нові права. Тоді почався живий рух у братстві, зреорганізовано школу, друкарня почала широке видавництво; але серед братчиків почалися також спори на релігійній тлі, деякі браття перейнялися лютеранством, — єпископ Гедеон Балабан, відомий з нагальної вдачі, деяких з них навіть викляв з церкви. В 1594—1595 р. братство мусіло звести процес з магістратом за право дзвонення; до церкви впали п'яні ма-

гістратські слуги, тягнули священика за бороду і викрикували: „Попе-хлопе, розкажує тобі бурмістр, щоби ти не важився дзвонити, віра ваша нечиста!“... Братство мусіло йти перед суд і процес виграно. Магістрат безнастанно звертався проти міщан з Руської вулиці і накладав на них щораз нові заборони. Братство боронилося. Дня 27. серпня 1599 р. в домі Ставропігії відбулися збори

Незвісна жінка, похоронена під волоською церквою.

делегатів усіх львівських братств і на них порішено наложити податок на всіх міщан-українців і розпочати процес з містом, щоби добути собі рівноправність з іншими горожанами. Всі делегати зобов'язалися „у всьому одностайно, вірно і невідступно до скінчення справи стояти, не щадячи маєтностей, часу і самих себе; а якби котрий мав відступити, таким мають погорджувати, як прокля-

тим і вважати його відступником та шкідником церкви і всієї громади“. Процес, який братство розпочало перед королівським судом, вівся з перервами сто сорок років! Аж 1745 р. українців допущено до всіх міських урядів, ремесел і цехів.

Барвара Лянґішівна, львівська міщанка (ум. 1635 р.).

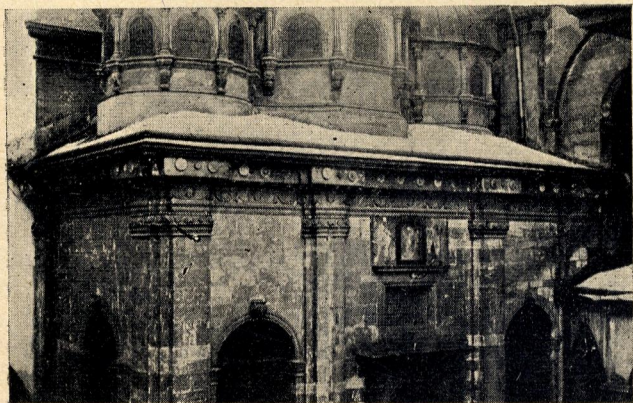
Але в тім-же часі Руська вулиця почала діставатися під вплив жидів. В 1738 р. король вперше дозволив жидам вести торгівлю на Руській вулиці. З кожним роком жиди скріплювалися тут, врешті значна частина українських домів перейшла в їх руки.

Під патронатом братства була церква Успення Богородиці. Першу вістку про неї маємо з 1399 р. Ця найдавніша церква погоріла при пожарі Львова 1527 р., братство на руїнах вибудувало нову, але вже 1547 р. мури почали розсуватися і братство мусіло приступити до основної перебудови. Нову церкву покінчено 1559 р., будував її Італієць Петро з Люгано; значну підмогу братству дав молдавський воєвода Олександр, — в честь його вмуровано таблицю над входовими дверми і з того часу церкву називано в о л о с ь к о ю. Але при пожарі 1571 р. Успенська церква знову погоріла. Ставропігія мусіла взятися до нової будови. Розпочато її 1591 р., під проводом архітекта італійця Павла Римлянина. Церкву будовано зразу з цегли, але як уже частина мурів була піднесена, братство змінило рішення, розібрало цеглу і поставило мури з тесового каміння. Коштовна будова протягалася довгі роки й по сотрок роках церква була готова і 26 січня 1631 р. посвятив її львівський владика Єремія Тисаровський при участі київського архимандрита Петра Могили й багатьох гостей. В 1779 р. від удару грому погорів дах церкви, обновлено його аж 1795 р.

Назверх церква Успення визначається величавою стіною, одною з найбільш монументальних творів Відродження у Львові; чотири пілястри ділять стіну на три аркади; під гзимсом є дорійський фриз; на його метопах зображені на переміну розети і різьби з емблемами з літургії і зображеннями релігійного змісту. Вхід до церкви веде по сходах, через вузькі двері; побіч на зверхній стіні в золоченій рямі за шклом Богородиця, мальовила Миколи Петраховича з половини XVII в. Передсінок церкви має хрестне склепіння, над ним є одна з бань. Головна нава має чотири тосканські стовпи, на яких опирається головна баня, з чотирима вікнами в долі й вісьмома в т. зв. ліхтарні, прикрашена розетами; під нею герби молдавського воєводи Мирона Бернавського і царя

Федора Івановича як ктиторів церкви, і Жигмонта III. Третя баня є над абсидою. Стіни поділені пілястрами, при них від хору ідуть галерії.

Церква Успення до XVIII в. була багато прикрашена мальовилами і ріжнородними предметами церковного культу; з тих прикрас у новіших ча-

Трьохсвятительська Каплиця при Успенській церкві.
З подвіря. (Всі знімки з Руської вулиці світлив Янушевич.)

сах пропало багато. З давніх образів залишилися — за престолом Богородиця у срібній ризі, яку робив визначний золотар Григорій Недільський 1692 р.; у бокових вітварях Богородиця і св. Миколай, також у ризах; намістні ікони Богородиці, Христа і чотирьох євангелістів; над входом до каплиці Воплочення 16 сцен Христових страстей та ін. Звертає увагу також великий портрет Константина Корнякта. Успенська церква була дуже багато в церковну утвар. В інвентарі 1637 р. згадується 7 євангелій оправлених у срібло, 17 хрестів, 8 чаш, 12 ламп, 10 корон, 7 вінців — все срібне й золочене. Тепер найціннішим вважається артистично виконаний срібний хрест роботи Андрія Касіяновича з 1638 р. Багато дорогісних предметів пропало підчас ріжних реквізицій.

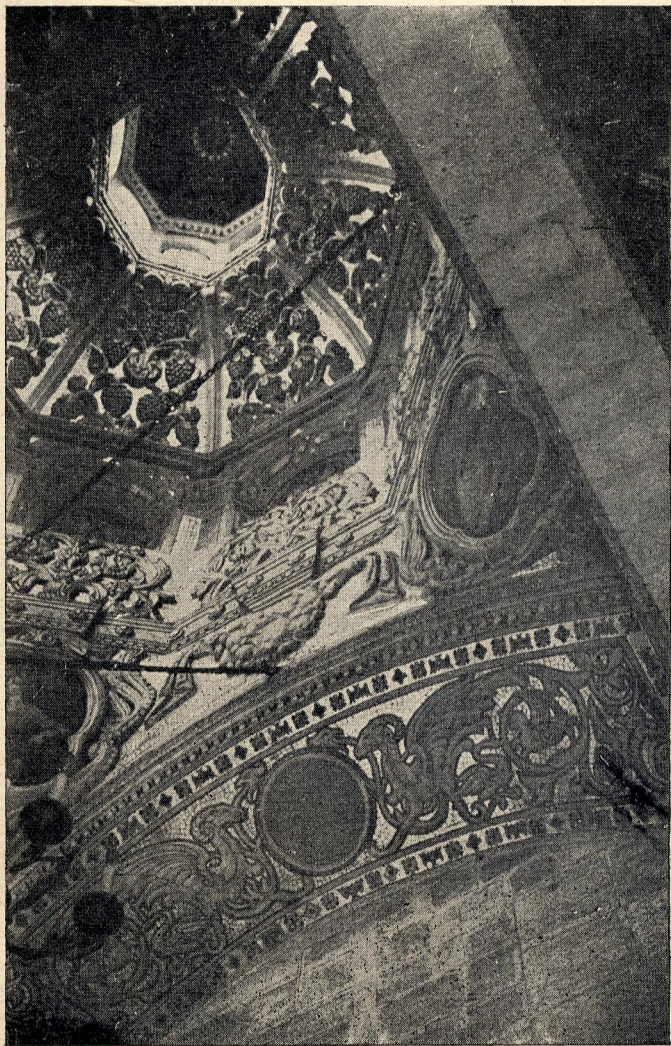
Братство дбало про богослуження і його красу. Священиків було двох або трьох і диякон. У XVIII в. крім звичайних богослужень, тобто утрени, великої служби божої і вечірні відправлялися ще що дня окремі ранні співані служби. Служби божі були з вічної фундації ріжних добродіїв міщан і шляхти. У церкві співав усе хор, зложений із студентів, під проводом дяка. Дяки були тоді освічені люди, вчили нераз у школах, пізніше ставали священиками. В 1660—70 рр. церковні співаки — басисти і дишкатисти — мали свої окремі убрання — зелені жупани.

Підчас більших свят прикрашувано церкву ріжними способами. В Лазареву суботу перед квітною неділею студенти приносили до церкви „багнята“, тобто лозу. У страстний тиждень ставлено величавий „Божий гріб“. Це була столярська будова, що зображувала гріб Спасителя, з видом Єрусалиму, ангелами, трьома Маріями, знаряддям страстей і гріб був прикрашений ріжнобарвними лямпами і смолоскипами. На Зелені свята прибрано церкву зеленим гиллям і підлогу висипувано травою. На празник Успення виставляли образ Успення Богородиці із ангелами і ін. На Різдво в церкві був вертеп.

При головній церкві є окрема каплиця Трьох Святителів, фундації Корнякта, побудована 1590 р., обновлена 1671 р. греком Александром Балабаном. Це невелика церковця, збудована з тесового каміння, фасада поділена трьома пілястрами на три поля, по середині порталъ, на краях два вікна, густо вкриті різьбою з мотивів винограду й інших; фриз із головок і фестонів; над будовою три високі бані. В середині каплиця знищена реставрацією, підчас якої вкрито її стіни мармуром.

Вже ж Успенської церкви, вперше побудована коштом купця Давида, члена братства, завадилась 1570 р. Нову дзвіницю побудував на її місці Константин Корнякт 1578 р.; верх її був знищений підчас облоги 1672 р. і пожару в 1779 р.

і перебудований. Вежа стоїть окремо побіч церкви,
на квадратній основі, висока з шоломом 60.15 м.,

Частина фресків у Трьохсвятительській Каплиці
при Успенській церкві.

з хрестом 65.85 м. Побудована ціла з тесаного каміння, поділена на поверхи, відділені гімсами, кожний поверх розділений на дві аркади. На горішнім поверсі — галерії; шолом закінчений вежичкою, при ній чотири кручені пірамідки. Знавці вважають цю вежу найгарнішою церковною вежею у Львові і далеко поза Львовом. — З дзвонів на успенській вежі найбільший є Кирило, у промірі 2 метри і стількиж у висоті; він вилитий 1783 р. на місце старого Кирила з часів Корнякта, що стопився під ударом грому 1779 р. Інші старі дзвони реквірував австрійський уряд. Давні дзвони Успенської церкви визначалися добрим голосом і збуджували проти себе ворогування римо-католиків. Особливо найближчі сусіди, Домінікани, виступали все з жалями проти братства, що його дзвони перешкаджають їм у богослуженнях; в 1595 р. прийшло навіть до процесу з цього приводу.

Братство уживало вежі також на місце кари для братчиків, що провинилися чимнебудь проти братських установ. На вежі сидів раз навіть славний Юрій Рогатинець, кушнір з фаху, людина освічена, мабуть автор „Перестороги“, визначного полемічного твору. Підчас війни вежа служила для оборони; в 1648 р. в час облоги Хмельницького магістрат обсадив вежу жидами, щоби докучити Українцям.

У підземеллях церкви Успення була могила добродіїв церкви і заслужених братчиків. Був звичай, що на домовини давали портрети померших, мальовані на блясі; велика збірка таких портретів переховалася у музеї Ставропігії. Могили замуровувано камінням з написами, — на жаль ці надгробники пропали без сліду. У підземеллях похоронено теж Константина Корнякта і три молдавські княгині з роду Тернавських-Могилив. Був також цвинтар біля церкви.

Середмістя.

«Середмістя. — Рим.-кат. катедра. — Шпиталь св. Духа. — Костел Єзуїтів. — Церква св. Хреста і монастир Францішканів. — Низький Замок. — „Народний Дім“. — Вулиця Краківська і Вірменська. — Монастир Домініканів. — Жидівська ділянка»).

З ринку, з кожного рогу, виходять по дві вулиці, — Руська і Сербська, Галицька і Капітульна, Трибунальська і Краківська, Гродзиських і Домініканська. Вони доходять до чотирьох вулиць, рівнобіжних до боків ринку: Бляхарської, Боїмів, Рутовського і Вірменської. Знову рівнобіжно до цих вулиць ідуть вулиці: Підвалля, Собіського, Гетьманська й Скарбківська з деякими меншими вуличками. Простір цих вулиць це теперішнє середмістя, а колись властиве місто, укріплене довкола мурами й валами.

Давнє місто ділилося на кілька кварталів, які замешкували різні „нації“, народи. Цілий ринок і західню частину міста займали римо-католики. Зразу це були майже самі німці. У списках населення міста з початку XV в. знаходимо самі німецькі родини, як Гебель, Шрам, Геммель, Енгельбрехт, Фальмар, Штеренфред, Айзенгітель, Теллер, Брайтзух та інші. В XVI в. вони почали польщитися й змішались з поляками.

Найдавнішим римо-католицьким костелом є катедра, основи якої мав покласти ще король Казимир коло 1370 р. Костел будувався довго, 138 років; первісна будова була готичська, сліди її залишилися у презбитерії. В 1765 р. перестроював катедру тодішній архієпископ Серафимовський у стилі пізнього барока і рокока; з того

часу є і вежа заввишки 64 м., з гарним бароковим шоломом; при реставрації знищено багато давніх віктарів та інших пам'яток. При костелі є вісім каплиць: 1. Милосерного Христа, 2. Ченстоховської Богородиці, 3. Христа на хресті; 4. св. Йосифа, родини Замойських, 5. св. Казимира, родини Бучацьких, 6. св. Сакраменту, 7. Богородиці, 8. Камп'янів, значного львівського міщанського роду, — будови у благороднім ренесансі, особливо замітна стіна від вулиці з трьома плоскорізьбами (зложення до гробу, воскресення Христа, Христос - огородник). У всіх каплицях багато нагробників, епітафій, образів, різьб та інших цінних творів мистецтва. Окремо стоїть каплиця Боїмів, другого визначного міщанського роду, з 1617 р., з багатою орнаментикою, але артистично менше удатна, як каплиця Камп'янів.

В 1629 р. в катедрі перший раз відправляли богослуження єпископи-уніати, між ними славний Мелетій Смотрицький, автор граматики слов'янської мови і митрополит Рутський. Проповідь мав королівський проповідник Бембус. Проповідник як основу свого казання взяв напис на хресті у трьох мовах, єврейській, грецькій і латинській, — латинський був над самою головою Христа і тому латинська церква стала найзначніша. „Потім підніс схід аж під небо, потім захід положив над сходом, доказував, що св. Петро і по ньому папа є головою церкви, назвав патріярха еретиком, дуже поручав унію і своїм полякам приказував дуже поважати і шанувати тих, що є в унії, засвідчив, що слов'янський язик і його богослуження і тайни є спасенні...“ Так описує цю проповідь один із міщан. Наші міщани, що були тоді майже без виїмку православними, були дуже огірчені тим, що владики відправляли службу в костелі: „кухарки руські і вірменські поганями по вулицях, їх називали і проклинали“, пише тойже міщанин.

На мурі катедри завішено пам'яткові кулі з облог Львова: 1672 р. Турків із Петром Дорошенком і 1919 р. Української Галицької Армії.

При катедрі був цвинтар, обведений довкола муром. Напроти теп. захристії була брама для переїзду повозів, що звалася королівською; піші йшли на катедральний цвинтар по кількох ступнях; також дві фіртки були від сторони площі св. Духа і проти головного входу. Перед останньою фірткою були різничі ятки, в яких деколи навіть бито худобу. Мур зруйновано при реставрації 1776 р., тоді перенесено під сам костел божий гріб, що колись був в одній з брам. Ятки 1800 р. розібрано і перенесено за краківську браму.

Теперішня вулиця Рутовського, недавно ще Театральна, колись мала ім'я Довгої. Площа св. Духа називається від костела тогож імені, при яким від XIV віку був шпиталь, найдавніший у Львові. Костел і шпиталь знесено 1792 р.; при пізніших розкопах в 1840 р. відкрито давній цвинтар, багато людських костей. За австрійських часів при площі поставлено військову стражницю.

В цій околиці була також міська лазня і вузька вуличка між шпиталем і Єзуїтами, звалася лазебною. При кінці цеї вулички була мурована „єзуїтська фірта“, що вела на вали. З кам'яниць замітніша при вул. Рутовського ч. 10 з орнаментикою в стилі рококо. Вулиця Трибунальська звалася зразу Шевська, від кінця XVIII. в. Дикастеріяльна, тому що вела до урядових бюр у Єзуїтів. При ній замітніші дома в стилі цісарства, ч. 10 і 12.

Костел Єзуїтів побудований коло 1635 р. у бароковому стилі, один із найбільших у місті, з величавою фасадою, на шістьох коринтійських стовпах опирається балькування у двох кондигнаціях. Костел мав найвищу вежу в місті, але 1830 р. її вищі поверхи знесено. Монастир Єзуїтів, перебудований 1723 р., був скасований 1778 р. і в ньому міститься суд. В монастирі була єзуїтська колегія, що у XVIII в. добула собі ім'я академії. Учеником цеї школи був також пізніший гетьман Богдан Хмельницький, він по-

кінчив тут поетику і реторику під проводом ксьондза Андрія Гонцель—Мокрського. Бували тут і інші студенти українці, як нпр. славний подорожник Григорович Барський в XVIII в. По знесенні ордену 1773 р. у єзуїтських будинках поміщено губерніяльні бюро. В 1775—1848 р. в єзуїтському костелі відбувалися засідання „станового сойму“, найдавнішого галицького парламенту. До сойму належали два стани: магнатський, що складався з князів, графів і баронів, та єпископів, — і лицарський, зі шляхти, що річно платила принайменше 75 зол. податку; пізніше допущено теж делегатів капітул і двох делегатів міста Львова. Сойм обдумував способи, як увести в життя різні доручення уряду і деколи посилав до цісаря петиції. Вплив його не був великий: він „просив за те, чого не давали, і дякував за те, чого не просив“. Відкриття сесії сойму відбувалося дуже святочно, перед костелом військо і поліція держали шпалір; переїзд через площу був тоді замкнений залізними ланцюгами.

Дальше за будинками Єзуїтів був монастир Францішканів з костелом св. Хреста, на місці давнішої церкви св. Хреста. Костел був заснований в XV в. У сім францішканському костелі відбулася слава нарада у вересні 1648 р., як на Львів ішов тоді Хмельницький; на раді було 3000 шляхти і вона віддала оборону міста і краю князеві Яремі Вишневецькому, знаному з ненависти до козаків. Але Ярема забрав тільки гроші, зібрані міщанами на оборону, і кинув місто на його власну долю. Підчас наради у костелі замічено якогось передміщанина українця, що записував щось у книжечці; його взято за шпигуна, виведено із костела і біля єзуїтської фірти без допиту і суду убито. В 1785 р. кляштор був знесений і в його будинках приміщено нормальну школу, в опорожненім костелі відбувалися 1792—1842 р. вистави зразу німецького театру, потім польського (Богуславського і Камінського); театр мав у двох поверхах 36 лож, 114 крі-

сел і по 200 місць у партері і на галерії. В театрі було зимно й доволі темно; освітлювано салю олієм, що нераз із жирандолі капав на голови глядачів у партері. Пізніше відбувалися тут концерти й „магічні“ вистави. Велике вражіння у Львові зробило те, як один із акторів відкрив домовини з людськими кістками, — при перебуванні костела на театр забуто усунути з підземелля давніх покійників...

Побіч театру були т. зв. редутові салі, в яких зимою від свята Трьох Королів протягом трьох тижнів відбувалися контракти, рід біржі, на які зїздилася шляхта з цілого краю; тут укладано всякі торгові справи, продавано хліборобські продукти, льоковано капітали і т. д. Головні сходи́ни біржі були у вечірній порі, між шестою і девятою годиною. Вступ на контракти коштував 15 крейцарів, порядку пильнував комісар і офіцер із варті. У бічних кімнатах був буфет і там починалася забава, що тривала до ночі і раня. Пізнім вечером у тих салях починалися редути, на яких виступала публіка, поперебрана за турків, італійців, еспанців, муринів, середньовічних лицарів, пастирів і т. д. Підчас острілювання Львова 1848 р. ці будинки знищено; пізніше була тут промислова школа.

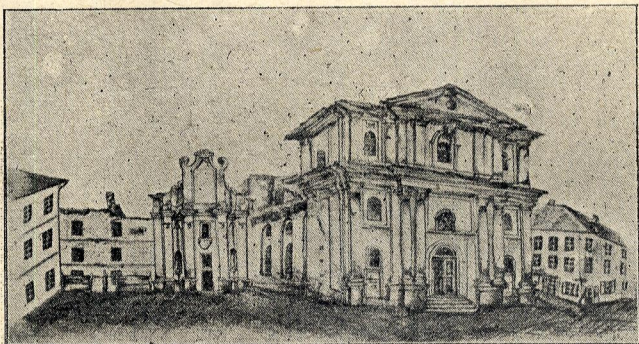
Далі стояв т. зв. Низький Замок, названий так для відріжнення від Високого Замку на горі. Він лучився з мурами міста, при північно-західнім розі, фронтом стояв до тепершньої вул. Рутовського, починаючи від вул. Лукасінського, до половини промислової школи. Повстав він разом із першими укріпленнями міста в XIV в., двічі горів, був перебудований і в руїнах дотривав до початку XIX в. Низький Замок був резиденцією королівського старости. Вхід був десь напроти Народнього Дому. Над входовою брамою була мала вежа, де був архів городських і земських актів; наліво при брамі були в'язниці для кримінальних злочинців; направо вхід до городської канцелярії, де урядували „палестран-

ти“. У бічних крилах надолі були „великі покої“, призначені на мешкання шляхти, що приїздила на суди, дальше кухні, возовня, тощо. На поверсі були салі, де відбувалися засідання трибуналу; стіни й стелі були пишно розмальовані. Головний будинок мав різні офіцини й прибудови; в одному крилі був бурграбський архів, далі вежа для злочинців із шляхотського стану, „кордегарда“ для сторожі, п'ять домиків, які наймалися за чиншом, врешті замковий костел чи каплиця св. Катерини з деревляною дзвіницею й мешканням плебана. Замок був якби мініатюрою міста; від самого міста був навіть відділений ровом (при вул. Рutowського).

З історичних подій, звязаних із замком, важніша та, що 1537 р. король Жигмонт Старий мусів тут упокоритися перед шляхтою, яка підняла проти нього бунт, т. зв. „кокошу війну“. В 1703 р. проживав тут шведський король Карло XII, пізніший союзник гетьмана Мазепи. При кінці XVIII в. замок був уже в руїні, шкодила йому особливо вогкість, що йшла від багон Полтви. Австрійський уряд дарував знищені мур галицьким „станам“, а вони 1802 р. продали їх місту; магістрат випродав цеглу жидам і з неї побудовано кам'яниці на Краківській площі.

Площу, що лишилася на місці Низького Замку, називано площею Каструм (castrum — замок). Частину цеї площі купив гр. Станислав Скарбек і побудував там велику будову, т. зв. Скарбківський театр. Робітників доставляли великі маетки цього магната, — це були ще панщизняні часи, — від ранка до пізнього вечера селянські фіри звозили будівельний матеріал, — дерево, цеглу, вапно, каміння. У багнистий ґрунт вбито кількадесять тисяч дубових паль, які привезено з скарбових лісів коло Миколаєва над Дністром. Граф Скарбек, відомий з ощадности, сам доглядав будови і безнастанно сварився з майстрами за кожную витрачену цеглу. В 1842 р. будова була докінчена і тут приміщено поль-

ський театр. Крім театральних вистав відбувалися тут і концерти. В 1847 р. концертував тут славний Ліст з величезним успіхом; в 1903 р. відбувся у цій салі концерт в честь Лисенка, на якому до фортепяну засів і сам ювілят. Бували тут і інші українські концерти.

Львівський університет після пожежі в р. 1848. — Фронт бібліотеки й університетського будинку від вул. Краківської.

На частині площі Каструм стоїть міський промисловий музей (з 1905 р.). В музею цінні пам'ятки давнього ремесла й артистичного промислу, — металеві вироби, давні окуття і прикраси, хатня обстановка, меблі, кераміка, пояси, убрання, народне мистецтво. Тут же є міська галерія образів, цінна мальовилами старих майстрів.

По другім боці вул. Рутовського Музей Дідушицьких з показами краюї звірні, рістні, мінералів, етнографії і передісторичних памяток. До зібрання етнографії причинився багато наш земляк проф. Вол. Шухевич. Будинок музею у стилі цісарства. Інша камениця в тім же стилі, вул. Рутовського ч. 21, з фігурою св. Флоріана.

На місці, де стоїть Народній Дім і церква Преображення, був монастир і костел чину св. Трійці, званих Тринітаріями, що займалися

викупном невільників з турецької неволі. Тринітарії оселилися тут 1695 р. й жили до скасування чину 1783 р. Цісар Йосиф II. помонастирські будинки призначив на заснований ним львівський університет. У костелі уладжено бібліотечну салью й тут 16 листопада 1784 р. відбулася інавгурація нового університету; салья була прибрана

Народній Дім від вул. Рутовського і Вірменської.

адамашковими котарами, портретом, цісаря й мальовилами, що зображували університетські будинки. На столі були зложені дипльом, печать та інсигнії університетських властей. Декани були прибрані у плащі, обрямовані вдолі золотом, з атласовими ковнірами краски червоної, фіолетної, кармазинової і чорної, відповідно до факультету, ректор у горностаєвім плащі. Цісарський комісар губернатор Галичини, граф Бригідо, заїхав каретою в шість коней, ректор при-

витав його промовою, військо зібране при Краківській вулиці сальвою з мушкетів. Губернатор промовляв, ректор відповів йому; декан теоло-

Преображенська Церков. Фронтна частина від вул.
Краківської.

гічного факультету виголосив латинською мовою виклад про відносини між наукою і владою. Потім учасники свята походом перейшли до костела Єзуїтів на богослуження, при чому віддано

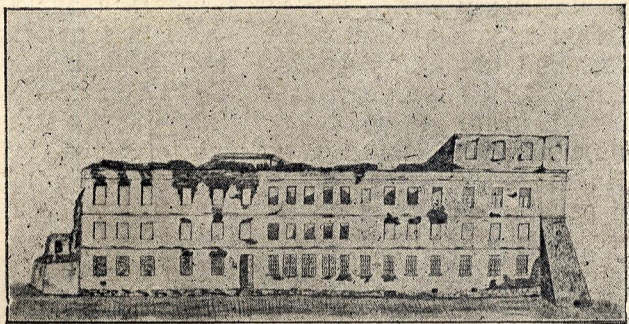
знову три сальви. Ввечері була ілюмінація міста, бенкет у губернатора і театральна вистава. Монастир перебудовано на університет; це був бу-

Преображенська Церков від вул. Рутовського.

динок понурий, вогкий; викладові салі, в числі 20, і кабінети були на першій поверсі, тут жили

також деякі професори. Професорами зразу були чужинці, здебільша німці. В 1797—1804 р. був в університеті окремий Український Інститут (Studium Ruthenum) для богословів, на якому виклади велися в тодішній українській літературній мові. Викладали між іншим визначніші наші наукові сили: Гарасевич, Лодій, Гриневецький, Ангелович. Другий поверх займала в части гімназія, звана академічною. В 1805 р. університет переіменено на лицей, в 1817 р. цісар Франц І. відновив знов університет. В 1848 р. підчас бомбардування Львова пожар знищив:

Львівський університет після пожежі в р. 1848. — Частина університетського будинку від вул. Театральної (сьогодні Рутівського).

університетські будинки; потерпіла особливо бібліотека: з 50.000 томів виратовано ледви 13.000, пропало багато рукописів. Університет перенесено тоді на інше місце, знищені будинки цісар Франц Йосиф дарував львівським українцям. В 1851 р. побудовано тут теперішній Народний Дім, в яким містилася велика бібліотека й музей, сая для вистав і різні товариства; тут залишилася також академічна гімназія, потім її філія. З початком XX в. побудовано церкву Преображення в ренесансовім стилі.

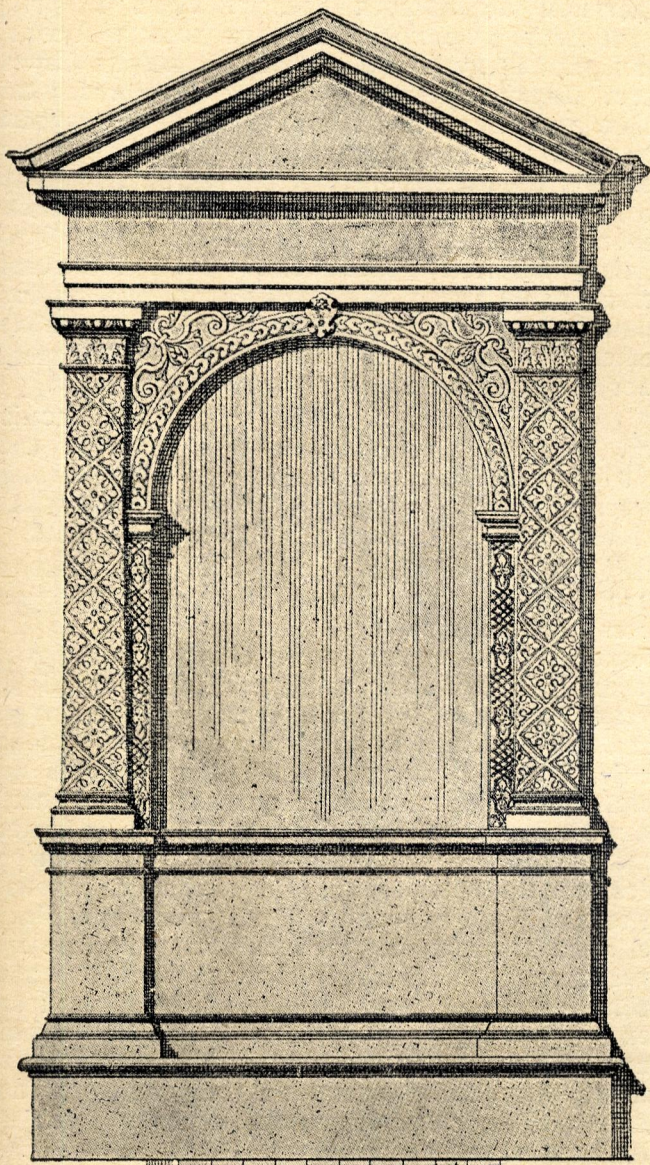
Краківська вул. в XV в. звалася „татарська“ або „поганська“, названа так тому, що при ній коло-

жраківської брами було кілька домів татар. Татари в більшому числі мешкали на передмісті за брамою. Старші камениці: ч. 24 балькон в стилі рококо, ч. 11 купецькі відзнаки з поч. XIX в., ч. 34 прикраса в стилі цесарства.

Вулицю Вірменську замешкували вірмени. Вірменська церква заснована при кінці XIV в., як невеличка будова на пляні грецького хреста; до неї добудовано потім в XVII в. позовжну наву, яку в новіших часах ще продовжено. При реставрації церкви в 1925 р. відкрито у віконній ніші мальовила (фрески) з кінця XIV в. — постаті Христа, св. Івана Богослова й ін. у візантійським стилі, що дуже ціняться знавцями. При церкві аркади з XVI—XVII в. і цвинтар вилоžený старими нагробниками. Вежа в основах з XVI в., перебудована в XIX в. Під нею перехід із Вірменської вулиці на Скарбківську. У подвір'ї давній заставничий банк „Mons pius“, побіч палата вірменських архієпископів, в партері ренесансова. Ціле оточення церкви дає вид свого роду старовинної оселі.

При вірменській вулиці багато старших камениць: готицькі склепіння є в домах ч. 25, 31, 32; в ренесансовім стилі ч. 8, 20 (великий портал із йонськими кольоннами); в стилі рококо ч. 13; в стилі цесарства ч. 21 і 23.

Північно-східний ріг старого міста займає монастир Домініканів із костелом; заснований у XIV в. теперішній костел, побудований 1748 р. в стилі рококо, належить до найгарніших пам'яток цього стилю на наших землях. Костел має плян грецького хреста, покритий могутньою банею. У бічних каплицях багато нагробників та епітафій, один пам'ятник руки Торвальдсена. Найстаршою пам'яткою костела є т. зв. Богородиця св. Яцка — це мала алябастрова статуя, яку місіонар — домініканець Яцко Одровонш мав принести з Києва до Галича, а потім вона дісталася до Львова. В монастирі Домініканів 1559 р. перебувала княгиня Гальшка Острозька, з якою

Вівтар з жидівської святині „Золотої Рожі“.

підступом подружився воєвода Лука з Гурки. Мати княжна не хотіла віддати доньки воєводі, а вибрала їй мужа в особі князя Симеона Слуцького. Князь перебраний за старця дістався по-тайно до монастиря і тут взяв шлюб з княжною. Але воєвода не зрікся жінки й уладив облогу монастиря; врешті перетято мури, якими ішла вода до Домініканів і монастир мусів здатися. Княжну Гальшку перевезено на Високий Замок. З історичних памяток найстаршими вважаються дві: ікона Богородиці у великому вівтарі, що по традиції була власністю грецьких цісарів, потім перейшла до Володимира Великого, далі до князя Льва, врешті опинилася в руках Домініканів.

Сусідні кам'яниці мають ряд старих домів: вул. Домініканська (давніше Божого Тіла) ч. 2, 4, 9 ренесансові, вул. Гродзіцьких ч. 3, Мадонна в стилі рококо. Перед костелом Домініканів у XVI в. вірмени мали ятки з козячим мясом.

Жида мали свою окрему ділянку, яка займала нижчу частину теп. Бляхарської вулиці, площу Вексларську й частини вул. Боїмів та Собіського. Бляхарська вулиця була осередком і звалася Жидівською вулицею. При її вході від Руської вулиці була „Жидівська брама“, мурована, що забезпечувала жидівське гетто від нападів. При цій вулиці (тепер Бляхарська в подвірі ч. 27) знаходиться стара синагога фундації Ісака Нахмановича, побудована 1582 р. Павлом Римлянином у готичькім стилі, але з деякими ренесансовими прикрасами. По тодішнім законам будовано її за дозволом латинського арцибіскуп, який дав приказ, „щоби невірні жида не мурували синагоги виставної і коштовної, але звичайну, середньої міри“. Щоби все таки мати високу салю, жида вмурували її кілька ступнів нижче від вулиці. В середині синагога має багато цінних ритуальних предметів старовинного походження, як свічники, миски, заслони і ін.; цілість дає величаве вражіння. Синагога була духовним осередком жидівської ділянки, тут від-

бувалися не тільки молитви, але й всякі збори й наради, вибори старшини, тут шукала жидівська дільниця захисту в часі небезпек, тут відбувався жидівський суд, — засуджені відбували кари у в'язниці при синагозі. Був тут і жидівський цвинтар. Із синагогою зв'язана жидівська легенда про „Золоту Рожу“, доньку фондатора, що мала жертвуватися арцибіскупові, щоби добути дозвіл на будову святині, — цю легенду гетто оповідає й досі.

Камяниці при жидівській вулиці були колись у ренесансовім стилі, тепер майже всі перебудовані. В камяниці ч. 31 на гзимсі приміщена голова, яка свідчить, що тут був шинок.

Сусідні вулиці мали колись інші назви. Вулиця Боїмів, названа так в 1888 р., звалася в XV в. художача, потім зерванська, жидівська, нова, врешті векслярська. Звертає увагу ренесансовий дім при вул. Боїмів ч. 34, з гарними вікнами; на ньому міський герб, знак емфітевзи (дідичної держави). Коло зерванської була вуличка „рожана“.

На жидівський квартал не раз нападали міська чернь, то шляхта на підпитку вдиралася на жидівську вулицю й направо й наліво рубала „невірних“, то знову студенти з катедральної школи або єзуїтської колегії юрбою кидалися на жидів і робили погром та рабунок. Жиди вели процеси з містом про забезпечення спокою, то відкуплювалися дарунками, — все те помагало небагато.

Довкола середмістя.

(Вали й мури. — Губернаторські Вали. — Скарбківська й Стрілецька вулиця. — Гетьманські Вали. — Вулиця Собеського й Валова.)

Старе місто, тепер середмістя, було обведене довкола укріпленнями з валів, ровів і мурів. Ці фортифікації йшли чотирикутником, — від сходу Губернаторськими Валами, від півночі Скарбківською вулицею, від заходу Гетьманськими Валами, від полудня вулицею Собеського.

Укріплення склалися з: 1) внутрішнього муру з баштами, 2) зовнішнього муру з бастіонами, 3) першого рову, 4) валів із баштами, 5) другого рову.

Від сторони теперішніх Губернаторських Валів внутрішній мур ішов лінією попри східну стіну Домініканського костела, близько попри вежу Успенської церкви й далше теп. вуличкою За Зброївню. В цьому мурі були чотири башти: перша римарів, друга мулярів, поворозників і токарів, третя незвісної назви, четверта шевців. Перша, римарська башта, була на розі укріплень при теп. Скарбківській вулиці; сліди сильнішої будови знати ще в мурі монастиря Домініканів. Друга башта стояла там, де міський огородець, напроти Успенської церкви; в ній від 1642 р. була невелика брама, т. зв. босацька фірта, котрею йшов перехід на монастир босих Кармелітів. Від цієї сторони добував місто шведський король Карло XII. 1704 р. і через ту браму вдерся до міста. Пізніше на босацькій брамі стояла двоповерхова камениця Полетилів, розібрана 1838 р. Третя башта заховалася в частині при міськ. арсеналі від вулиці За Зброївню і Собеського, де місце її вказує стесаний бік міського арсеналу.

Між внутрішнім муром і дальшим зовнішнім стояли тут і там доми міщан. В XVI. в. поставлено тут, що й досі існує, міський арсенал, (побіч „Дністра“), пізніше перебудований. У мурах цього арсеналу по 1768 р. тримано гайдамаків, засуджених на кари; командант міста Коритовський уживав їх до будови своєї кам'яниці в ринку; звідси арсенал називає дехто „гайдамацькою тюрмою“. В листопаді 1918 р. були тут склади Української Харчевої Управи, — ціле Підвалля щодня займали підводи селян, що звозили туди бульбу, капусту й інші провіянти, давно небачені у такій кількості в голодуючій австрійській Львові.

Побіч костела Домініканів в 1640 роках поставлено другий, королівський арсенал, на склад зброї на війну з турками, яку приготував король Володислав IV. Це одноповерхова будова в часті з тесаного каміння з бароковою фасадою від входу. Над нею стояла колись металева статуя св. Михайла. Побіч Успенської церкви на теперішнім огородці стояли дві приватні кам'яниці; також і в інших місцях прибудовано офіцини домів, так, що мур був майже закритий різними будовами.

Зовнішній мур ішов лінією здовж теперішнього Підвалля, попри оба арсенали; у цьому мурі було п'ять півколистих бастіонів; з них заховався частинно тільки один, наріжний, від південного сходу, в сутережах кам'яниці при вул. Собеського ч. 32; перед війною зложено там винягню „Під старою баштою“.

За зовнішнім муром ішла перша ф о с а (рів), лінією теперішнього Підвалля; фоса була наповнена водою. Від босацької фірти ішла до валів кладка.

За фосою знаходився в а л, вчасті природний, вчасті штучний.

На валі були чотири великі б а ш т и. Перша королівська, стояла на розі вул. Чарнецького й Валової, там, де перед війною була військова сторожа. Друга була напроти головного входу до б. намісництва. Третя, порохова башта, побудована 1554-6 р., заховалася й досіль і може

служити зразком тодішніх укріплень; підчас реконструкції 1925 р. відкопано частину муру, що окружав башту довкола.

По знесенню фортифікацій башта заціліла, але стояла довгий час невикористана. Чули ми оповідання, що десь 1890-тих роках магістрат оформував її нашим громадянам на український театр, — на жаль цієї оферти не прийнято. Пізніше приміщено тут склад кам'яних історичних пам'яток, з яких має повстати історичний міський ляпідарій; врешті порішено перенести туди міський архів і розпочато перебудову башти на цю ціль. — Четверта башта була на валах напроти теп. пожежної сторожі і творила осередок т. зв. великого белюарду, цілої системи земляних фортифікацій.

За валом ішла друга фоса, зовнішня, виповнена водою. Воду приносив потік Ортим або Артим, що йшов від Кайзервальду і плив Кармелітською вулицею. Перед кам'яницею Наук. Товариства ім. Шевченка (вул. Чарнецького ч. 24) був невеликий ставок.

При кінці XVIII. в. австрійська влада знесла міські укріплення, — мури й башти зруйновано, вали розкопано й землю з них ужито на засипання фос. В 1821 р. губерніяльний радник Райценгайм піддав проект уладження променади на запустілих валах; тоді впорядковано ці місця, засаджено італійські тополі, каштани й інші дерева, заведено стежки з лавками. Цей столітній парк знищила значно буря коло 1900 р. В честь основателя називано променаду Райценгаймівкою; пізніше, як губернатор Галичини Гавер замешкав у новій палаті, повстала назва Губернаторських Валів. На місці „великого белюарду“ до 1890-тих років був літній театр.

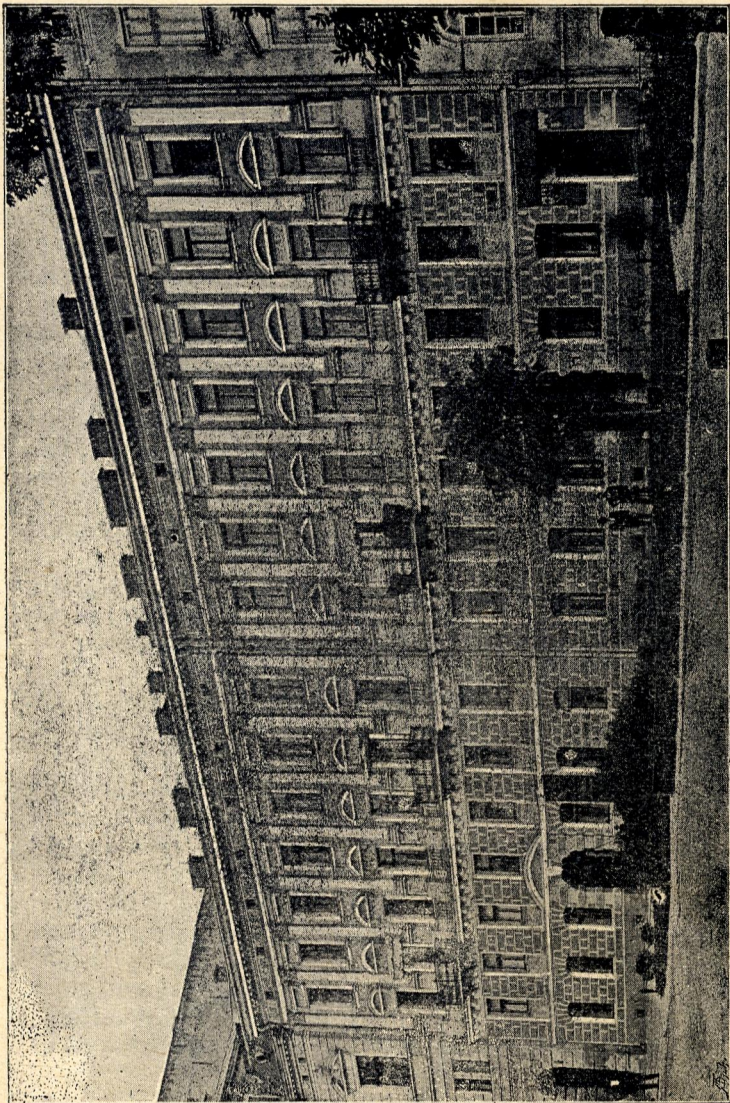
Від Губернаторських Валів на схід терен підноситься й переходить у ряд горбків, що йдуть у напрямі Високого Замку й Личакова. Згадаємо ближчі будови.

На горбі, під яким кінчиться Театинська вулиця, є костел св. Казимира Сестер Милосердя, в бароковій стилі, побудований 1660 р.

для Реформатів, в 1783 р. переданий сестрам, що мали побіч другий костел, на шпиталь. На подвір'ю монастиря в 1885 р. відкопано криницю з численними бічними раменами, — яке призначення мали ці хідники, це нерозв'язана загадка. Театинська вулиця спадала колись в цій місці у глибокий, багnistий яр. Над яром висів деревляний міст, що вів на другий горб, де є латинський духовний семинар. Один мемуарист із початку XIX. в. пише про це місце в часах свого дитинства: „Сходилися туди малі жидки з своїми бельфрамі, клали по грошеві або по трояку на купку на заклад, висипували з кримки волоські горіхи, — як два горіхи парою сточилися, вигривав той, хто їх кинув. Ми засідалися не раз на тих жидків і нападали тоді, як вони мали багато горіхів, відбирали й втікали на Замок ділитися; але ніхто з нас не важився показатися на Краківську площу або на Зарваницю, бо жидки зараз його били... Вертаю ще до висячого мосту: тамтуди ми по поручах лазили й робили ріжні псоти проходим. Бувало ставали по середині мосту і, як жидок переходив, ми починали підскакувати; міст колисався, жидок не раз утікав і в страху губив патинки та в панчохах брив через болото по коліна... Раз трапилася авантюра, що один товариш посварившись кинув другого в болото; ми бідні студентиська у страху лізли з мосту і товариша за вуха з багна витягали. Ой, памятаю той день, бо набрався я нагаїв і строго заборонено нам ходити на цей міст. Зате ми робили псоти по валах і відбирали пташині гнізда з башт“.

На другім горбі є палата латинських архієпископів, збудована 1844 р. і духовний семинар із костелом. Костел у бароковім стилі з гарно поділеною фасадом, з тосканським порталом, характеристичними нішами, картушами, волютами; напис оповідає історію будови 1642—1692 р. Костел належав до 1792 р. до Босих Кармелітанок.

Нижче, при вул. Чарнецького ч. 24 і 26 є кам'яниці Наукового Товариства ім. Шевченка. В кам'яниці ч. 24 міститься в партері ве-

Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Кам'яниця при вул. Чарнецького ч. 26.

лика бібліотека, що числить 150.000 томів книжок, головню з области українознавства; на першому поверсі є музей, замітний збірками килимів, вишивок, гуцульщини, кераміки і передісторичних знахідок; природописні збірки через недостачу місця досі не відкриті. В другій кам'яниці є друкарня і переплетня. Товариство ім. Шевченка, засноване 1873 р., перемінене на наукове з усіх царин наук, найбільше з української історії й літератури; видало від засновання більше як 300 томів наукових видань. На площі перед кам'яницями був плян відкрити пам'ятник Шевченка, але магістрат не дав дозволу, закриваючися тим, що це місце на пам'ятник не надається.

На горбі між Курковою й Кармелітською вулицею є костел і монастир Кармелітів. Заснований 1634 р. для Кармелітів босих, в 1784 р. перейшов до Реформатів, 1789 р. до Кармелітів обутих. Костел у стилі бароко, з двома вежами; у передсінку хрест із двома деревляними фігурами, Марії й св. Івана Єв. з XVII—XVIII в.; на стінах нагробники й епітафії; у вівтарі під середньою банею ікона Марії у візантійським стилі з XVI в. Монастир був укріплений, останки муру є від Кармелітської вул. з гербами й написом, що відноситься до кор. Яна Собеського.

Підчас облоги Львова 1648 р. зайняли його козаки; в 1704 р. по довшій облозі добув фортифікації шведський король Карло XII. Про боротьбу, яку Кармеліти вели з сусідніми Капуцинами, розкажемо на іншій місці.

Місце, де є будинок б. намісництва, звалось у XVIII. в. Коморовщина. На розі Кармелітської вулиці була невелика палата Коморовських і в ній заїзд почти т. зв. дилижансової, що утримувала комунікацію між Львовом і Віднем; поспішні вози йшли до Відня 4 доби й 10 годин, звичайні цілий тиждень.

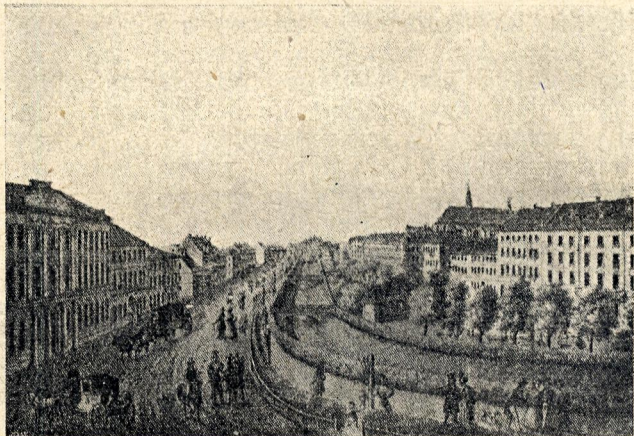
В 1821 р. побудовано палату губернатора, (пізніше намісників), в стилі цісарства. З того часу і вали почали зватися губернаторськими. Урядові будинки намісництва є з кінця

XIX. в. у стилі віденського ренесансу. В листопаді 1918 р. містився тут український Секретаріят заграничних справ.

У стилі цісарства є також кам'яниця при вул. Чарнецького ч. 8 (тепер гімназія), на першому поверсі різьби мітологічних постатей з початку XIX. віку, на другому новіші.

З північної сторони укріплення міста йшли між вулицею Скарбківською й Стрілецькою. Тут також ішов ряд башт: на розі від Губернаторських Валів згадана вже римарська, далше 2. пивоварів і медоварів, 3. шапкарів і сидельників, 4. ткачів, 5. мечників, 6. міховників, милярів і бляхарів (напроти костела Марії Сніжної), 7. кушнірська на Краківській брамі, 8. пекарська, в розі при домах Скарбка. Краківська брама була на місці, де Скарбківська вулиця сходиться з Краківською; це була могутня будова, з подвійними воротами; та що ворота не були прямо проти себе, між ними панувала все темнота. Це місце тамошні мешканці називають досі краківською брамою. За мурами простягалися вали й фоси, — з усіх тих укріплень нема й сліду. Від 1777 р. почато руйнувати старі фортифікації, тоді розбудувалися вулиці Вірменська нижча (тепер Скарбківська) й Стрілецька, названа так від давньої стрільниці, що була перед краківською брамою. За самою брамою стояв дім званий „цельштатом“, а при кінці теп. Скарбківської вулиці при давній дзвіниці Домініканів висіщит, до якого стріляли. Тут відбувалися стрілецькі вправи і тому пізніше сусідню площу названо Стрілецькою. Стрілецьке братство мало свої окремі права й звичаї. Особливо святочно відбувався щорічно вибір голови братства, т. зв. куркового короля (звався так від „курка“, тобто когута, відзнаки товариства). Від міського арсеналу на Підваллю ішов похід до міста в таким порядку: наперед кінно їхало двох трубачів, далі йшли два полки стрільців, з хоругвами й тарабанами під проводом полковників; за ними артилерія, при ній теслі, пушкарі й міські „цепаки“ (міліція). Дальше несено й ведено чотири нагороди для найкращих стріль-

ців: четвертою нагородою був баран із мальованими рогами, обсипаний позолотівкою, вели його два різники, прибрані у вінки; третьою нагородою була штука сукна; другою — віл із золоченими

Так виглядали вали гетьманські в р. 1840. (На основі Завадського: „Галичина в образах“).

рогами, вели його чотири різники у білих сорочках і білих фартухах; першою нагородою була корона й інші відзнаки „короля“, — давній король їхав сам прибраний у ті „клейноти“, перед ним трубачі з кітлами. Везено далі привілеї братства, їхала рада міста, йшли ще два полки стрільців.

Перед краківською брамою була здавна торговиця. До XV. в. жили тут числено татари, що займалися ремеслами й торгівлею; пізніше поширилися жида. Як уже було згадано, перед брамою наші шевці з передмістя мали 40 шевських яток. Краківське передмістя, особливо в околиці теперішньої площі Голуховського й сусідніх вулиць було дуже багнисте, колись польовано тут навіть на качки.

Від заходу природнім укріпленням міста була Полтва, в давніх часах досить велика річка, що обертала млинські кола й деколи бурилася й виливала. Полтва плила приблизно серединою тепе-

рішніх Гетьманських Валів. Над нею (від сторони Гетьманської вулиці) висипано в а л, за валом ішла ф о с а, далі зовнішній м у р з бастіонами й другий м у р внутрішній, з баштами. Вигляд укріплень з цієї сторони маємо зображений докладно на загально відомім виді Львова Пассаротті*) з поч. XVII. в.

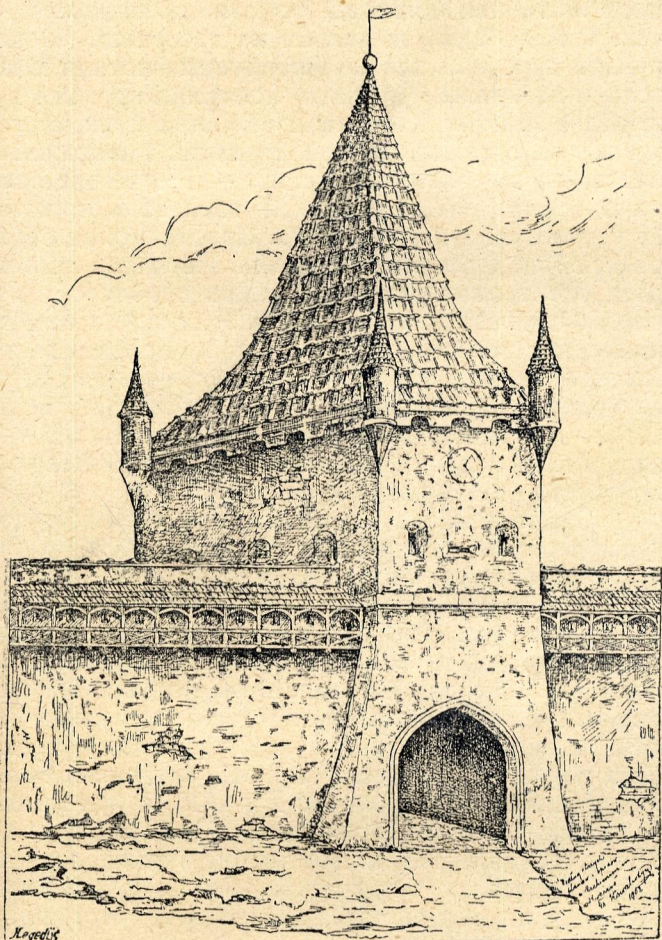
Внутрішній мур ішов приблизно лінією теперішніх будинків дирекції скарбу. В цьому мурі були башти: наріжна пекарів, далше крамарів, ковалів (зі слюсарями й іглярями), столярів (з бондарями й стельмахами) та різників. З мурів і башт не залишився тут ніякий слід. До мурів притикали задньою стороною будинки Низького Замку, Францішканів і Єзуїтів, про які говоримо на іншій місці.

Від забудовань Єзуїтів через мур ішла невелика брама, т. зв. Єзуїтська фірта, з верхом у виді бані; над Полтвою був тут зводний міст, далі ішла Єзуїтська вулиця (тепер Ягайлонська) до фільварку Єзуїтів, що тепер зветься Єзуїтським городом. Місток над Полтвою був слабої будови, не раз підчас воєнної тривоги ломився під утікаючими; були також інші випадки: „Раз львівські панни, вистроєні з казковою розкішю, що поспішали на обряд обручин одної своєї товаришки в кляшторі Марії Магдалини, заломилися тут, впали до Полтви і мусіли вертатися до дому з більшим соромом, ніж болем“.

Коло 1776 р. знесено укріплення й почато улаждувати на їх місці плянтації. Полтва залишилася незаслонена, таксамо вал довгий час був ненарушений і тільки фосу засипано румовищем з мурів. Місце дещо вирівняно, на валі засаджено дерева й уладжено променаду. Але народ не відразу привик до цих новостей. Злобні хлопчиська не раз виривали свіжо засаджені деревця, жінки завішували на деревах шнури на білизну, а навіть виганяли туди корови й кози на пасовисько; у тодішніх актах заховалася історія про козу Мехля Арона, що по тих місцях проходила... Але невдовзі вали стали улюбленим місцем проходів львівських еле-

*) Гл. стор. 4.

тантів з кінця XVIII. в. Про ці часи оповідав один шляхтич: „Тоді дами ходили у кучих і підійнятих шляфроках, вигорсовані як на празник, мали на

Давня галицька брама у Львові. (Відтворена на основі архівних джерел Фр. Ковалишином).

голові фризтури як пудла, а на цих фризтурах повно квітів, як на якій могилі, під котрою спочивало кілька людських кістяків. А це було *à la mode*.

Якби ти побачив, добродію, станики аж на плечах, сукні здолу зі шльарками, черевики жовті або червоні або ліліові, з рожею на середині, рукавички поза лікті, паньчошкової роботи „а ля дзюр“ — такі тобі забавні, як ляльки на катеринці. Хлопці почали перебиратися по французьки, носили камізельки по коліна, фраки до половини грудей і вузенький хвостик, якби мали обганяти мухи, а стан майже на середині плечей, фризтури дивовижні й капелюхи з великими крисами, — і хоч сонце світило, все під пахою носили. У такій галі стрічав я їх у святочні дні на валах“... Золота молодь збиралася біля деревляних каварень і кіосків з лімонядою, що стояли рядом на валах, особливо у цукорні Вольфа. Прикрасою валів була статуя св. Михайла, яку перенесено сюди з верху королівського арсеналу (коло костела Домініканів) — злодії украли йому золочені крила, — також пам'ятник польського гетьмана Станіслава Яблоновського, — звідси пішла назва Гетьманських Валів. Полтву закрито тут остаточно 1890 р.

Гетьманські Вали мають кілька гарних будов у стилі цісарства з перших десятиліть XIX. в. (як вул. Гетьманська ч. 22, вул. Легіонів ч. 3.).

З четвертої сторони міста укріплення йшли здовж теп. вул. Собеського. Були тут башти: 1. золотарів, 2. кравців, на галицькій брамі, 3. гончарів і котельників і 4. шевців (на розі від Бернардинів). Галицька брама була в місці, де вулиця Галицька перетинається з вул. Собеського. Брама була найгарніша з усіх у Львові, збудована великим коштом і прикрашена, від 1549 р. був на ній годинник. Були у ній тільки одні зверхні ворота. Хоч у середині її була все крайня темнота, дрібні купці продавали тут господарські знаряди. Спомином валів, що окружали місто з цієї сторони, є Валова вулиця.

Личаків.

Під Високим Заком. — Стрільниця. — Гора Льва. — Кайзервальд. — Личаків. — Церква Чесного Хреста та св. Петра й Павла. — Костели. — Личаківський парк. — Цетнерівка. — Звичаї Личакова. — Ялівець. — Кривичі. — Медова Печера. — Чортівська Скала.)

Узгір'я Високого Замку на південний схід опадає до вулиці Театинської. В давніших часах під замковою горою був з цього боку глибокий яр; тут добували каміння, а як добича вже не виплачувалася, полишено видовбані яри. Ніхто в цій околиці не жив і пустарі страшили своєю самотністю. З часом це місце обернено на смітник, а що викидали туди й падлину, літом чути було сміття здалека. В половині XIX в. осаджено на цих пустарях циганів. Цей мандрівний народ тримався тут кільканацять літ, позакладав собі доми й кузні, де виробляли підкови та цвяхи для міських бляхарів. Але що вони не щуралися й злодійського фаху, то місто мусіло їх звідси усунути. Яр з часом засипано сміттям і румовищем, місце сплянтовано й поведено туди вигідну дорогу, обсажену деревами, що обходить замкову гору півколом. Памяткою минулого довгі літа була порожня кузня та криниця, зі слабою цямбриною, дуже глибока, звідки добували воду відром. Криниця ця мала сумну славу через те, що в ній утопилося кількох самовбийників; згодом її засипано.

Театинська вулиця (давніше Архиепископська) має ім'я від монастиря Театинів, заснованого 1733 р., перебудованого з початком XIX. в. на артилерійські касарні, які й досі звуться „червоним кляштором“ від червоної черепиці. В монастирі була колегія, де в XVIII. в. вчилось по

кількох питомців греко-католиків, коштом єпископів. При Театинській вулиці ч. 19 — перед великою війною був виховний Інститут св. Миколая, під проводом директора Костя Паньківського, з якого вийшов ряд визначних тепер громадян.

Вулиця Куркова називається від „курка“, тобто когута, який є відзнакою стрілецького товариства. Стрілецькі вправи спершу відбувалися біля краківської брами. В 1789 р. засновано стрільницю в саді Чечевичів, на місці, де вона є й тепер. В початках ХІХ. в. члени братства мали окремий уніформ: зелений сурдут із червоними вилогами й жовтими гудзиками, червону камізельку й такі самі штани, що входили у білі камаші; голова була зачесана у гарцопф без льоків, капелюх трикутний з чорною кокардою, лямований золотим шнурком із китицею білозелених пер, до того ще золоті еполети. Пізніше мундури змінено на ясно-зелені з чорними споднями, капелюх „стосований“ із чорним пером, при боці палаш, на рамені карабінок. Стрілецьке братство виступало підчас всяких парад і церковних свят. При братстві був теж „Корпус міської артилерії“, зложений у більшій частині з шинкарів і пивоварів, які своїм зверхнім виглядом підходили до тих репрезентаційних завдань. Артилеристи носили корсиканські капелюхи, мундури й білі сподні з червоним лямпасом. В 1832 р. при вправах підчас Зелених Свят через необережність набито гармату кулею й убито одного міщанина, — тоді артилерійський корпус розв'язано. В новіших часах стрілецьке товариство стало організацією багатого міщанства, популярно званого „колтунерією“; щорічно на Боже Тіло відбувається інтронізація „куркового короля“ на зразок з давніх часів. В саді стрільниці відбувалися давніше деколи й українські концерти й фестини.

Треба згадати, що в саді Стрільниці відбувся перший Шевченківський концерт у Львові 10. березня 1869 р. „Народній Дім“ був у руках москвофілів, тому молоді „українофіли“ мусли шукати пристановища деінде. Рано відпра-

влено богослуження за упокій поета у православній церкві. В концерті взяли участь всі визначніші артистичні й літературні сили. Музичною частиною займався Анатоль Вахнянин, який вивів чотири хори — Ферхгота-Товачовського, Михайла Вербицького й дві пісні Лисенка; сам відспівав сольову пісню: „Колись було налітали орди Україну“. Корнило Устіянович деклямував вірш свого батька, Криницький „Невольника“, Амврозій Дольницький „Драгоманку“ Морозенка (віршів Федьковича поліція не дозволила виголошувати), на кінець промовляв Володимир Барвінський. Відчитано десять телеграм із Галичини, Буковини й Відня. Саля була повна, жіноцтва начислено 139; але концерт дав дефіцит 20 золотих. По концерті в тій самій салі Стрільниці відбувся товариський вечір із деклямаціями, співом Вахнянина й промовами в честь „всіх живих, мертвих і ненароджених“. Учасники на пам'ятку поділилися лавровим вінком, яким був прибраний портрет Шевченка.

По тій самій стороні Куркової вулиці, ближче міста, в однім з дворів була т. зв. *Veteranische Höhle* де з початком XIX. в. відбувалися міщанські балі.”

При Курковій вулиці був монастир Капуцинів, заснований 1708 р., по знесенню цього ордену в 1785 р. перейшов до Францісканів; в 1830 р. знищений пожегою був відбудований наново. Недалеко від монастиря величавий будинок, де поміщується бібліотека „Народного Дома“, заснована 1849 р., одна з найбільших в краю, цінна старими друками й рукописами. Будинок призначений на бурсу „Народного Дома“.

Сусідня Францісканська площа 1748 р. була ареною комічної „монахомахії“, боротьби між Кармелітами й Капуцинами. Кармеліти з огірченням бачили, що недавно оснований костел Капуцинів забирає їм вірних, — рішилися отже знищити своїх конкурентів. Одного дня вони вислали свою службу й, перекопавши публичну дорогу, що вела до Капуцинів, спинили комунікацію. Потім почали руйнувати нові будови в капу-

цинським монастирі й врешті загорнули площу між обома монастирями та почали ставити довкола неї паркани, щоби ніхто не міг дістатись до Капучинів. Магістрат виступив проти цього безправя, вислав на площу цех теслів і міських слуг із сокирами, паркани підрізано і повалено. Але войовничі Кармеліти озброїлися також сокирами й іншим знаряддям, кинулися на магістратських робітників, побили їх і поранили. Повстала така метушня, що аж ударено на тривогу в дзвони... Повстав із того довголітній процес, аж поки суд не приборкав Кармелітів.

На Францісканській площі в давніших часах відбувалися народні гагілки на другий день Великодня. Дівчата ставали колом, одна посередині починала пісню, яку її товаришки вели далше; провідниця тримала в руках скручену хустку і старалася закинути її на шию одному з парубків, що приглядалися забаві: зловлений мусів відкупитися окупом із медяників, горіхів, то що. Далі йшли інші пісні, також про Зельмана. Площа називається тепер площею Національної Гвардії, на пам'ятку польської гвардії, що тут відбувала пописи в 1848 р.

Вулиці Куркова й Театинська ведуть до горбів, які разом носять імя К а й з е р в а л ь д у. Між вул. Театинською й вул. св. Войтіха є гора Льва. Назва її вказує на імя князя Льва, від якого й цілий Львів дістав своє імя; але чому якраз ця гора названа його іменем, незвісно. Може були тут які укріплення з часів князя, може який пам'ятник, може відбулася яка подія, зв'язана з князем? Під цим іменем гора відома від XVI віку. В новіших часах її розкопано на половину й добувано з неї камінь і пісок; звідси її друга назва Піскової гори. Підчас необережних робіт траплялися тут різні випадки: пісок обвалився і засипав одного чоловіка разом з кіньми, — добуто його неживим. Горою Льва опікувався пильно наш історик Ісидор Шараневич, подбав про те, щоби гори не нищено й обсаджено її деревами; але по війні вона нищиться далі. Ця гора має свою ле-

генду. В однім із львівських польських часописів появилось оповідання такого змісту: Дня 11. березня 1925 р. передполуднем переходив оповідач біля гори Льва. Шалів тут вітер, що кидав туманами піску й снігу, гнув додолу дерева й запирав віддих у грудях. В одній хвилі з гори Льва відірвалася брила піску й на тому місці появилася постать лицаря у повній зброї; панцир був зложений з лусок, що робили вражіння грубої шкіри. З'ява стояла нерухома, — але повіяв вітер і постать зникла, лишився тільки сірий круг піску. Так повстал легенда про лицаря — опікуна гори...

Під горою Льва знаходиться костел св. Войтіха. Тут у XVII в. був холерний цвинтар для дітей; в 1607 р. засновано тут костел, в 1702 р. місіонарі поставили теперішню будову й при ній дім, де був інтернат для клериків. Йосиф II. зніс костел і він був перемінений на військовий склад; від 1906 р. кілька разів у році є там богослуження.

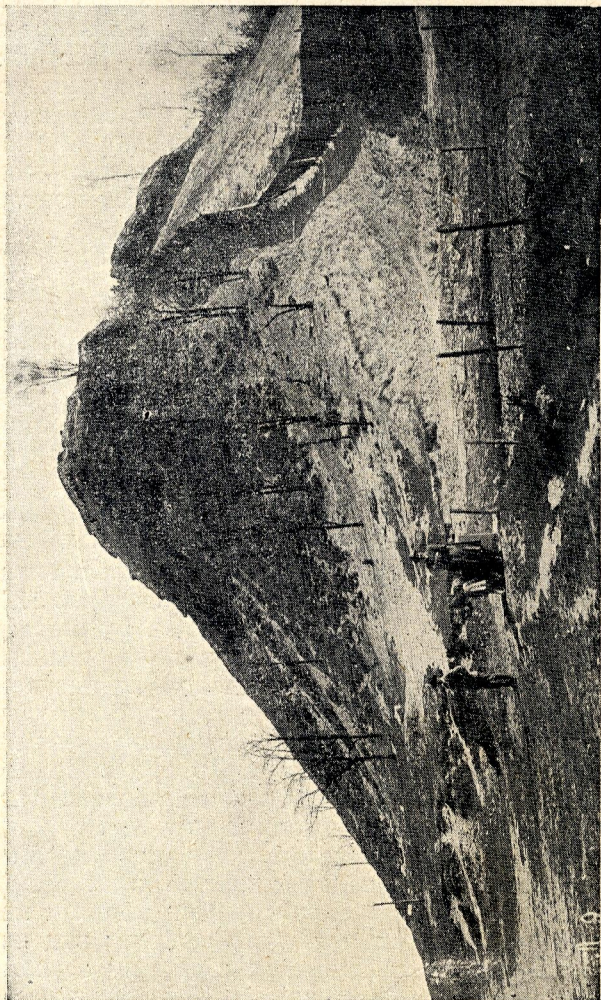
Сусідні горби мали колись свої імена, як Змієва гора, Камінна, гора Стефана, — тепер ці назви затратилися. На всіх горбах простягалися колись сади й виноградники міщан.

Дальші узгір'я звалися у XVIII в. Льоншанівкою, від міщан Льоншанів (Longchamps). В 1780 році оглядав це місце цісар Йосиф II. і похвалив його гарне положення. На памятку цього власник поставив статую Мінерви з написом латинською мовою; пам'ятник знищено коло 1900 р. З того часу горби почато звати „цісарським лісом“ — Кайзервальд. До 1915 р. був тут ще останок гарного лісу, — вирубано його в часі війни й заорано, тягнуться тепер туди тільки поля й огороди.

Кайзервальд простягається в напрямі до Знесіння та Кривчиць і опадає вниз стрімкими ярами, по яких весною біжать потічки. Яри місцями поросли корчами, місцями штучно залісені; над ними веться дорога з кам'яними містками; весною, як земля вкриється білим квітом, Кайзервальд має багато краси й принади.

Кайзервальд має для нас деякі історичні спомини: тут організувалося українське військо, тут

відбували свої перші вправи Січові Стрільці у стрілянню й розвідчій службі. У квітні 1914 р. були

Гора Льва.

тут перші стрілецькі маневри при участі до 600 стрільців зі Львова і підльвівських сіл, у двох групах під проводом Сеника й Чайківського. Штаб

стояв при дорозі до Кривчиць, де є великий бук і під ним фігура.

На південь від Кайзервальду є Личаків. Назву Личакова виводять із німецького Lützenhof; вона появляється у XVIII в. В давніших часах личаківська вулиця звалася Глинянською дорогою. Туди вів гостинець на Глиняни, Золочів і далі на схід до Києва і на південь через Молдаву й Волощину до Константинополя. Перші оселі появилися тут в XV в. Львівські історики називають основником Глинянщини ксьондза Миколая сина Блазія коло 1459 р. До половини XVII в. повстала тут велика оселя, що числила до двіста домів. Головною прикрасою її були гарні сади й огороди, й особливо виноградники, насаджені на узгір'ях, звернених до полудня, здовж цілої вулиці. Львів мав тоді своє власне вино.

Глинянська дорога була гостинцем дуже живим. Безнастанно протягали туди вози з товаром, одні, що йшли зі Львова на схід, інші, що приходили зі сходу до міста. Особливо оживлявся цей шлях, коли зі Львова вибирався т. зв. караван, великий купецький табір у дорогу до Туреччини. Караван складався нераз з кількадесятьох возів. Великих возів на таку подорож доставляли фахові фірми, що удержували по кількадесять коней. Такі підприємці були люди заможні, відомі з чесности, розумні й досвідні, що знали добре звичай й мову східних країн. Плачено їм від ваги товару. Вони везли транспорти до Константинополя і назад. На чолі каравану старшим або „караван-башою“ був звичайно вірменин, бо вірмени мали найбільше зносин із Туреччиною. Такий „караван-баша“ мав майже необмежену владу над караваном у дорозі і відповідав за його цілість та безпеку. В цю дорогу купці виправлялися як на воєнний похід, добре озброєні, зі службою і найманими людьми; караванові грозили часом великі небезпеки, бо на табір нападали опришки й розбійники або й татари по кількасот, а то й кілька тисяч люда. Караван збирався в дорогу за теперішньою Личаківською рогачкою, коло Кривчиць; тут

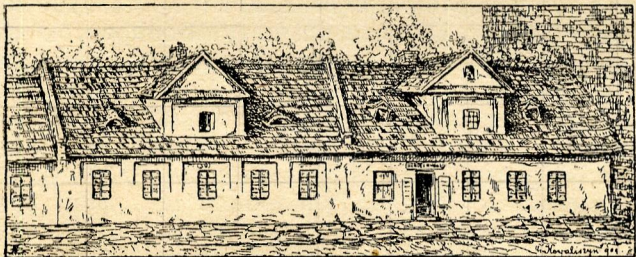
подорожних прощали їх кривняки й приятелі при участі всього населення міста. Велика була радість, як прийшла вість, що караван вертається назад: „Караван іде!“ — це був клич, який знову стягав на глинянську дорогу масу цікавих.

Глинянським шляхом ішли також до Львова різні воєнні походи. В 1648 р. личаківські узгір'я обсадили козацькі війська. Гетьман Богдан Хмельницький мав свою квартиру при личаківській вулиці, по правій стороні, ідучи з міста, за церквою св. Петра й Павла; тут також мешкав татарський ватажок Тугай-бей. Напроти, десть в околиці теперішньої Крупарської вулиці, стояв великий відділ татар. Головний козацький табор був під Кривчичами. І підчас другої облоги Львова 1655 р. частина українського війська появилася від глинянського шляху. В 1672 р. стояли тут турки.

Давньою парохіяльною церквою Личакова була церква Воздвиження Чесного Хреста, що стояла під Кайзервальдом, вище костела св. Антонія. Першу згадку про цю церкву маємо з 1539 р.; при кінці XVI в. було там братство. В XVII в. це була одна з найбільшніх парохій і підчас складок, які уладжували братства, давала найменші пожертвования. Значніший міщанин коло 1600 р. був Андрій Рибітва. В 1786 р. цісар Йосиф II. зніс церкву разом із багатьома іншими. На її місце греко-католики дістали церкву св. Петра й Павла. На церковному цвинтарі стоїть тепер хрест, фондований мешканцями Личакова.

Церкву св. Петра й Павла побудовано 1660 р., як невелику, придорожню каплицю; вона мала тоді барокову фасадку з готицькою вежичкою. В 1750 р. обняли її ченстохівські Павліни, поширили каплицю й перебудували в бароковому стилі; з того часу залишилася задня частина церкви і в середині проповідниця та Богородиця в головнім вівтарі. Павліни поставили також при церкві свій монастир. В 1786 р. Йосиф II. зніс монастир, а церкву передав греко-католикам. Тодішній єпископ Петро Білянський заопікувався церквою й перевів її реставрацію, добудував чоловічу фацияту

у виді трикутника в античному стилі. В середині поставив іконостас, в якому сницарські роботи виконав Йосиф Петрович, мальовила маляр Білявський; іконостас цей є правдивою прикрасою церкви. Бічні вівтарі, — рококові з дуже гарними мальовилами другого маляря українця, Луки Долинського, — вже не існують; на їх місце поставлено невдатні вівтарі ніби в народньому стилі з образами Т. Копистинського і А. Манастирського. Один цінний образ Л. Долинського є в парохіяльній канцелярії. Біля головного вівтаря похоронено єпископа Білянського 1799 р., якому церква так багато завдячує.

Доми з надбудовою в даху. Надбудову називано „під сонцем“. Картина з вул. Личаківської ч. 59 (давн. Розкоша).

У великім почитанню личаковян була капличка, що стоїть посеред Личаківської вулиці. Спочатку була тут тільки кам'яна фігура Божої Матері; хто її поставив, не знати певно. Одні казали, що славний авантюрист „пан Каньовський“, Микола Потоцький, канівський староста, про якого ще й досі розповідають різні історії. Інші казали, що будував фігуру якийсь шляхтич з околиць Львова як покаяння за гріхи. Фігура стояла по самій середині Глинянської дороги. Раз якийсь австрійський урядовець переїздив туди вечером, зачепив коляскою й зломив вісь; на другий день велів фігуру розібрати й кинути під паркан, — але невдовзі він осліп. Побожні личаков'яни піднесли фігуру з болота й поставили на місці, де вона стоїть і донині. В 1850 р. крупар Парада поставив при

фігурі чотири філяри й накрив їх дахом; потім міщанка Горецька поставила тут каплицю; в новіших часах каплицю перебудовано.

Личаків мав кілька римо-католицьких костелів і монастирів. Найближче міста коло Цлової площі є костел К л я р и с о к (св. Кляри), побудований з поч. XVIII в. у бароковому стилі; будинки займає цловий уряд. Костел св. Л а в р е н т і я побудовано 1539 р. В цьому місці один міщанин мав сад і при ньому кілька гарних дубів. На однім дубі був образ св. Лаврентія, дуже почитаний народом. Міський уряд боявся, щоби не виглядало, немов люди поганським звичаєм почитають дуба й побудував тут деревляний костел, потім поставлено муровану будову. Пізніше осіли тут Боніфратри або Милосерні Браття й утримували тут шпиталь, чи радше захист для подорожних. Костел був цеховою святинею гончарів і поворозників. В 1784 р. монастир знесено. Місце займає гарнізоновий шпиталь. Монастир П і я р і в, заснований 1748 р., це монументальна будова у бароковому стилі, прикрашена тосканськими колюмнами у трьох кондиґнаціях, — тепер загальний шпиталь. Костел св. А н т о н і я, заснований 1718 р. князями Вишневецькими для Францісканів, у бароковому стилі, від 1784 р. парохіяльний костел.

До половини XIX в. цілий Личаків мав вигляд справжнього передмістя, напів села. Було багато садів та огорodів, бічні вулички йшли серед дерев і живоплотів, обістя були обведені штахетами, або парканами. Тут і там стояли показніші двірки, найповажніша палата Вишневецьких (де тепер заклад глухонімих). А то були малі домики, вкриті гонтою, на поверсі мали вікна під дашком, т. зв. фаціятки. Досі ще залишилися останки таких домиків (нпр. Личаківська вулиця ч. 59). Були й хати з солом'яною стріхою; остання перетривала до початку 1900 рр., стояла вдолі під Личаківським дворцем.

Але зчасом все більше йшли сюди камениці й публичні будови, врешті лінія трамваю й залізничий двірець.

На Личакові.

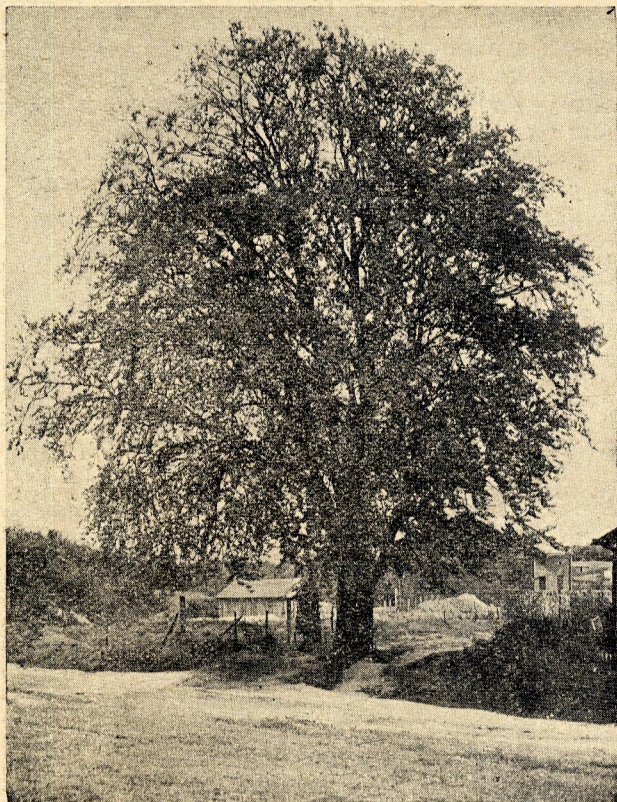
Найдовше давній характер залишився на горішньому Личакові. Горби були вкриті корчами, місцями розкопані задля піску, доріжки й стежки були стрімкі, сходили до ярів. Частина Личакова здовж теепрішньої вулиці св. Петра звалася Баворівка, вища, коло цвинтаря Мазурівка. На личаківській горі, де тепер парк, стояла руїна, звана „діявольським млином“. Якийсь промисловець хотів використати личаківські вітри й побудував тут із каміння й цегли вітрак. Але вітер ломив все крила і власник скоро відрікся свого млина; лишився порожній будинок, і личаковцями бачили в ньому діявольську оселю. Це місце 1884 р. почали засаджувати деревами, — смереками, соснами, березою й так зчасом виріс гарний личаківський парк.

Другий, на ціле століття старший парк, це Цетнерівка, тепер новий ботанічний сад. Засновником його був Ігнатій Цетнер, воєвода белзький, при кінці XVIII в. Це був багатий магнат, що любувався у мистецтві, збирав старі книги, монети, ритовини, мінерали, фавну, а найбільше любив ботаніку. Тут під лісом він побудував палату і при ній над ставом заснував великий сад. Цетнер був аматором-огородником, сам порався коло грядок та плекав цвіти і при своїй садибі виплекав чудові огороди й величавий парк. Були тут не тільки краєві дерева, але й чужосторонні, стояли гарно уложеними групами, американські яснозелені сосни побіч чорних буків і ясенів, акації з кленами, плакучі берези з дубами. Серед дерев простягалися квітники, уложені в килими ріжних узорів і славилися оранжерії Цетнера, в яких були найцінніші рідкі роди квіток. В парку були альтани, лавочки,

криничка, захована в тіні дерев, на ставку плавали лебеді. В першій половині XIX в. львовяни залюбки відвідували це гарне місце, у двірку відбувалися забави з танцями. Пізніше перейшла Цетнерівка в інші руки й затратила свій давній характер. Тепер із давнього парку залишилося тільки кілька дерев, тут і там каміння з давніх лавок. Але все таки це забуте місце, в ярі, над запущеним ставом, серед останків старих дерев, має свій чар, особливо в осени, як пожовкне листя. Львівський університет закупив Цетнерівку на ботанічний сад, але уладження саду в останніх роках чогось спинилося.

Личаківський цвинтар, популярно званий „пісками“, існував вже в XVI віці; тоді хоронено тут померших на пошесні недуги. При кінці XVIII віку, коли знесено цвинтарі коло церков, відкрито тут кладовище для всіх. Найстарша частина цвинтаря є на горбку біля альтани, там є пам'ятники з кінця XVIII в. Пізніше цвинтар поширювано; востаннє підчас війни, коли повстав воєнний цвинтар. Личаківський цвинтар визначається великим числом камяних нагробків, числять їх на три тисячі; деякі з них мають велику артистичну ціну, як твори різбарів Вітвера, Шімсерів, Евтеле з початків XIX в., у стилі цісарства, і пізніші Марковського, Філіппі, Перієра й ін. З заслужених українців на цвинтарі спочивають: письменники Маркіян Шашкевич, Іван Гушалеви́ч, Богдан Дідицький, Ю. Лаврівський, Ів. Жуковський, Павло Свенціцький, Володимир Шашкевич, Ксенофонт Климович, Володимир Барвінський, Іван Белей, Іл. Грабович, Іван Франко (покищо нема пам'ятника); історики Денис Зубрицький, Ісидор Шараневич, Антін Петрушевич, Юліян Целевич; інші учені й дослідники Омелян Партицький, Ів. Верхратський, А. Вахнянин, Михайло Павлик, Остап Терлецький, Вол. Шухевич, К. Лучаківський, Ом. Калитовський; промисловці й фінансисти Ів. Левинський, В. Нагірний, Ол. Кулачковський; владики Гр. Яхимович, Сп. Литвинович та ін. На воєннім австрійським цвинтарі 1914—1918 р. лежить поляглий у бою молодий та-

лановитий археолог Володимир Гребеняк. З боїв у Львові в листопаді 1918 р. є невеличкий цвинтар, який відвідують процесії в часі Зелених свят. Біля личаківського парку є російський військовий цвинтар із 1914—15 рр. т. зв. „Холм слави“, зруйнований варварською рукою.

Бук в Кривчицях.

Давні мешканці Личакова визначалися своєю рідною вдачею й звичаями, Вони були вчасі українці, вчасі поляки, ці останні мали свою колонію на Мазурівці побіч личаківського цвинтаря. Довгі часи у личаковян утрималися давні пе-

редміщанські убрання: чоловіки в будні дні ходили у коротких спенцерах, у споднях до чобіт з високими холявами, у темно-синій камізельці, з хустиною на шиї й шапкою (т. зв. саделком) з дашком; з кишені виставав кольоровий платок до носа. У святочні дні вбиралися в темно-синю капоту й деколи циліндер. Зимою носили баранячі кожушки, короткі або довгі. Жінки чесали голови гладко і вязали хусткою. Носили достатні вовняні катанки, пару крохмалених спідниць і хустку на плечах, — також коралі, деколи великої вартости. Дівчата носилися таксамо, тільки на голову не брали хустини, а спускали коси й до волосся припинали квітки.

Личаківський народ славився зростом, поставою, здоров'ям. Це були люди відважні, підприємчиві, „до всього пробанти“; при тім палкі, гарячої вдачі, скорі до сварки й бійки. Головні заняття личаковян були крупарство й різництво. Тим професіям віддавалися найповажніші личаківські роди: крупарі: Баранські, Годиші, Горецькі, Добровольські, Добрянські, Княки, Кобиляки, Козачевські, Легезинські, Ляндмани, Мартиняки, Осинські, Поради, Ревинські, Табакевичі, Ющаки; різники: Лясковські, Невядомські, Разинські; з гарбарства знані були Матусевичі. Особливо славні були личаківські крупарі, було їх до сорок родин. Щодня досвіта вони вибиралися за личаківську рогачку, щоби купити там гречки, яку привозили селяни з доохресних сіл. Купно й продаж відбувалися при коршмі, званій „Бабський курінь“, у Вайсмана й Бериша Юкля, там пито традиційний могорич. Коло 7 години рано крупарі верталися додому, виправляли свої жінки візками до міста на торг із готовими крупами, а самі бралися з челядю до чищення гречки на кератовім або ручнім млинку та на жорнах; жінки, як вернулися з міста, роботу докінчували. Личаківська молодь ходила на мулярку, розносила по місті пісок, або промишляла іншими способами. Весною хлопці виловлювали співучу птицю у підміських лісах і продавали її потайно на Стрілецькій площі; залюбки годували голуби; під Різдво будували вертепи й про-

давали їх у Ринку і на різних площах. До школи, до „тривіялки“ при св. Антонію діти ішли неохоче.

Нагробник на могилі Маркіяна Шашкевича.

В неділю й свята на Личакові відбувалися різнородні бенкети й забави. Чи то у приватних домах при улюбленій гармонії, чи в численних шинках — у „Готелі де Ляус“, у „Лисого Мацька“.

в господі Отавихи. В останній вівторок перед великим постом у „готелі де Ляус“ кінчено карнавал хороненням баса до могили. О півночі збиралися громадяни й громадянки на забаву. З кувалдами пива й чарками горілки обходили процесіональним походом цілий льокаль, відкривали шинквас і хоронили туди басетлю, при чому говорено комічні похоронні промови. Забава й танці тривали до раня при музиці, але вже без баса.

Славні були личаківські весілля. В четвер, три дні перед шлюбом панна молода зі старостиною їхали возом спрощувати весільних гостей; сусіди приймали її горілкою й перекускою, а господиня, запрошена на весілля, до руки давала їй цванцигера або ґульдена „на варешку“. В суботу два дружки, прибрані святочно, з китицями на грудях запрошували ще раз такою орацією: „За першою й другою презенцією в дім панства входимо, поклін пана молодого й панни молодії до ноги складаємо, просимо, щоби панство невідмовні були, в неділю о 6-ій годині вечером до церкви прибули, а потім до дому панства молодих, де будемо веселитися. Слава Ісусу Христу!“ У переддень шлюбу запрошені гості присилали т. зв. „почту“, — пару гусей, індики, пару курей або качок; це був знак, що прийдуть на весілля.

В неділю по обіді до весільного дому приходили музиканти, — два скрипарі, один басист, один із флетом або клярнетом і два вальторністи або пузоністи. Піділи собі, підпили та йшли з дружками по старостину, дружбів і сваху. Цілий весільний похід виглядав не раз дуже дивно. Один зі старих личаковян оповідав про таке весілля:

На чолі походу ішов дружба у капелюсі, нашитому столярськими стружками, в сорокатору каптані, пхав перед собою тачки, вкриті килимом. За ним ішли музики, далі другий дружба їхав на коні, в масці, у фраку і французькому трикутньому капелюсі. Він сидів лицем до кінського хвоста й довге гусяче перо мачав у каламарі, що висів під хвостом коня, — і ніби записував тих, що на

Нагробник на могилі д-ра Омеляна Огоновського, проф.
університету й довголітнього голови Т-ва „Просвіта“.

нього дивилися. Тимчасом музика грала скочні мелодії.

Як дружби вже позводили всіх гостей на весілля, всі засідали на лавах і стільцях, дружба мав віршовану промову до панни молодої, дружки накладали їй серпанок і міртовий вінок, потім дружба промовляв віршами до пана молодого й причіпляв йому китицю до кляпи сурдута. Батьки серед плачу благословили молоду пару.

По тій церемонії похід ішов пішки до церкви св. Петра і Павла або до св. Антонія, відповідно до обряду новоженців. Як верталися зі шлюбу мати витала молодих на порозі дому. Прикривано їх великим кожухом волоссям наверх і на таці давали хліб, цукор і горілку. Потім по першому почастунку починалися танці й тривали до півночі, до вечері, що довго протягалася. Під кінець вечері молода десь пропадала й обов'язком молодого було її віднайти; трівало це нераз пів години.

Старим звичаєм починався тепер „подушковий“ танець. Молодий засідав посередині кімнати на кріслі, на коліна клали йому подушку, на ній сідала молода й дружки здіймали з неї серпанок і вінок. Дружба приносив на таці чіпець, підносив його догори і промовляв до молодої віршами, — старостина вбирала молоду в чіпець, у вінок і серпанок убирали дружку і танцювали довкола молодої пари, сипали їй на подолок гроші й рівночасно цілували: жінки молодого, чоловіки молододу.

Потім танки йшли до самого рана, а на другий день бували ще „поправини“ на новому господарстві у новоженців. Такі весілля бували на Личакові.

Личаків був колись відомий ріжного роду авантюристами. Так нпр. славний був коло 1848 р. муляр Куба Пельц; він був середнього зросту, присадкуватий, але визначався великою силою й кожної суботи, по виплаті, підпивши, робив на передмістю галабурди; раз у бійці повкидав до криниці, головою вділ, дев'ятьох гренадієрів... Його переміг

врешті на якійсь забаві Каспер Смоленський, а потім „королем Личакова“ став Антін Плецьон, різник і пачкар, що воював з акцизними сторожами й поліціантами. Інший різник, Грінер, визначався також великою силою, головою вибивав двері і брав участь в атлетичних змаганнях в цирку. Останні славні авантюристи були різник Теофіль Берлинський і муляр Тома Івановський; вони улажували собі таку „забаву“: кидалися між спокійних гостей, робили замішання, били вправо і вліво, — а накінець, як уже бійка була в повному розгарі, кланялися всім чемно і відходили, якби нічого не було...

Деколи для забави заможніші передміщани робили в себе бенкет для жебрущих дідів. На означений день били кабана, робили кишки й ковбаси, спроваджували горілку й пиво. До стола засідало 12 дідів із вулиці або з дому убогих і їли та пили, а господар сам їм прислужував. По пару годинах дідівство добре собі підпило й валилося під лави на радість Личакова.

Були на Личакові й мирні типи, як славний пан Михайло Гук, що вечером вертався у легкому похмільї з одного із численних шинків і витав прохожих усе однаковим привітом: „Бачу шляхотність обличчя й гідність у поступованню, але прізвища не знаю!“ Вславилася й пані Скоробецька, жінка перевізника, що така була обурена першою появою електричного трамваю на Личакові, що зробила йому неможливу до виконання пропозицію... Це були „останні Могікани“ старого Личакова, що тепер уже цілком змодернізувався.

Деякі історичні спомини вяжуться також із місцями за личаківською рогачкою. Ялівець став голосний підчас війни. В тутешніх казармах боронилися в листопаді 1918 р. українці і полягли у боротьбі з переважаючими силами поляків; їх спільна могила була довший час коло касарень, пізніше тіла поляглих перенесено на личаківський цвинтар. Далі поодинокі могили були при Пасічній дорозі і на Маєрівці. В 1919—1920 р. Ялівець був славний табором інтернованих українців, через

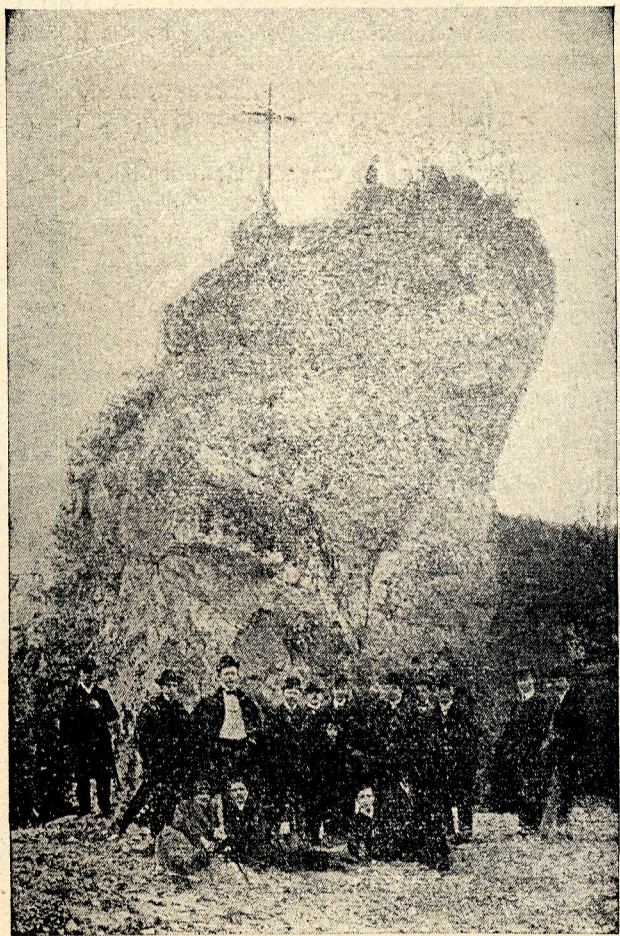
який перейшли тисячі інтелігентів і селян, цивільних і військових.

Сусідні Кривчиці, належать до найстарших сіл під Львовом. Як було вже згадано, тут збирався купецький караван, що їхав на схід; дорога йшла через Лисиничі на Глиняни й далі. На кривчицьких полях стояв також табор Богдана Хмельницького 1648 р., і частина військ 1655 р. Досі ще частина кривчицьких піль має назву Табори.

В цій стороні лежать популярні місця прогульок: Медова Печера і Чортівська Скала. До Медової Печери веде Пасічна дорога, попри Марівку; серед узгір лежить кітловина і в ній дві невеликі печери. В 1850-их роках був тут лім каміння і тоді видовбано печери. Назва Медової Печери або Медунки походить звідти, що у печерах є вапняк, що кольором своїм нагадує колір меду. В цій кітловині є сліди невеликого цвинтарика: на цьому місці в 1914—1915 р. російські воєнні суди виконували засуди смерті й тут хоронено розстріляних.

Чортівська Скала, одна з найвищих піднесень в околиці Львова, видна з далеких місць, але зблизька захована в лісі. Прогульковців притягають туди великі звалища каміння, пісковика, фантастично уложені. Легенда каже, що чорт хотів завалити церкву св. Юра, що починала будуватися і ніс на неї великий камінь, але запіяв когут і скала випала з чортячих рук... З давнішої історії Чортівської Скали знаємо небагато. При кінці XVI в. шляхтянка Катерина Сапоровська дарувала цей ліс львівським Бенедиктинкам і при цім ордені Чортівська Скала лишилася й досі. Одна з монахинь з кінця XVIII в. оповідала, що бачила тут останки мурів і звалища якогось замку, — вістка не дуже певна. Звалища скал займали колись значно ширший простір, ніж тепер, пізніше їх винищено на каміння. Від першої половини XIX в. Чортівська Скала притягала до себе численні прогульки зі Львова і тоді оспівувано її в поезіях та складано про неї фантастичні епопеї,

— про князя Ігоря, що тут мав свій замок, воював з братом Володарем і хотів відібрати йому жінку Аделю; про Бояна й Будиславу і под. Чортівською

Чортівська скала.

скалою опікувалася пильно ігуменя конвенту Бенедиктинок, Йосифа Кун. Вона повела на скалу східці з поручем, а на верху виставила альтану

з гострим дахом і верандою, — цю будову називала святиною Аполліна або Муз. Сама ігуменя описала Чортівську Скалу й околиці міста у збірці віршів *Lembergs schöne Umgebungen* (1834 р.). Йосифу Кун австрійські влади підозрювали в участі в революційних гуртках і вивезли зі Львова до Стирії. У підніжжя гори була хатина, в якій жило двоє старушків Бачинських, називано їх Филеконом і Бавкидою.

Чортівська скала стала пам'ятна боротьбами в 1919 р. На верху скали був обсерваційний пункт української артилерії; українці боронили гору довгий час. Полишилися досі останки окопів.

Галицьке передмістя.

«Перед галицькою брамою. — Костели. — Облога Б. Хмельницького 1648 р. — Українські оселі. — Церква Богоявлення. — Боротьба передміщан з містом. — Полтва. — Вулиці: Кохановського, Зелена, Яблоновських. — Погулянка, Залізна Вода, Софіївка, Стрийський парк, Персенківка).

Галицьке передмістя лежало при шляху, що вже у княжих часах вів зі Львова до Галича, мабуть із інших часів походить перше заселення цієї околиці. Як повстав новий Львів серед мурів, галицьке передмістя починалося від галицької брами, на перехресті теперішньої вул. Галицької й Собеського. Місце перед брамою звалося „Під стражею“. Тут стояв малий костел Воздвиження Ч. Хреста, з цвинтариком довкола, побудований в XVI в., був костелом ковалів, слюсарів, іглярів і котельників; знесений за Йосифа II. В сусідстві була палага Потоцьких, що згодом перейшла на власність міста. Недалеко у деревляному домику жив також кат із своїми помічниками.

При самих мурах міста стояв монастир Бернардинів, збудований у XV. в. з дерева, перебудований по 1600 році. Костел у ренесансовому стилі, з тесаного каміння, у трьох кондиґнаціях, з характеристичними волютами й фігурами святих; в середині на три нави, має 15 барокових вівтарів. Сам монастир складається з ряду будов, ззаду (від сходу) є останки давніх мурів зі стрільницями. Окремо стоїть вежа, новішого походження. Перед костелом колумна Івана з Дуклі, в пам'ять облоги Львова Богданом Хмельницьким; бернардини утворили легенду, що їх святий показався під час облоги на хмарах і ослонював місто від куль. Костел був у особливому почитанню вояків, що мали тут своє братство. Монастир був сильно укріплений і міг боронитися під час усіх облог. Під час облоги Б. Хмельницького 1655 р. бернардини взяли до не-

волі кількох козаків і їх повбивали жорстоко; генеральний писар Іван Виговський підчас переговорів з містом гостро виступив проти ордену за таке нелюдське поведення. В 1672 р. турки намагалися підложити під кляштор міни й зробили підкоп від сторони Личаківської вулиці; останки цього підкопу відкрито підчас земних робіт, і в ньому багато людських костей...

При теперішній вул. Баторія, в місці, де гімназія, був монастир кармелітів обутих, заснований 1614 р. Підчас облоги 1648 р. українські війська добули цей монастир 9. жовтня; до здобуття причинився якийсь передміщанин-маляр, що показав догідний доступ до кляштору через доми й паркани. При обороні полягло коло 400 людей, що схоронилися в монастирі; надгробний надпис із їх могили переховується в другому монастирі кармелітів при Губернаторських валах. Українці пробували тоді добути й Галицьку браму; в бою поляг тоді Клим Лизогуб, батько відомого козацького роду з Полтавщини.

Галицьке передмістя заселявали доволі густо українці. Вже 1406 р. знаємо тут наших передміщан, як от Юрко Лучник, Баранчук, Кучук, Іван Товмач, Микола Гончар, Ходір Червоноскірик та ін. В XVII. в. були значніші роди Красовських, Бруханських, Ярошів, Зінкевичів, Білдагів. З ремісників було тут багато пекарів, що жили на Пекарській вулиці.

Парохіяльна церква Богоявлення Госп., згадується вперше 1386 р. Вона стояла на місці, де вулиця Фредра сходиться з вулицею Баторія, на ґрунтах, що були між двома потоками, Пасікою й Сорокою. Було при ній братство, що дістало статут 1591 р. Подібно, як інші церкви, таксамо й церкву Богоявлення напав і замкнув 1584 р. латинський архієпископ Соліковський, щоби присилувати православних до нового календаря. Братство належало до заможніших і вело ширшу діяльність. Вже 1546 р. була при церкві школа — найстарша з відомих нам у Львові. Пізніше братство утримувало також шпиталь.

В 1711 р. побудовано нову церкву, дерев'яну, побиту гонтою, з трьома вітварями, іконостас столярської роботи, мальований; ікон в церкві було 22. Церква була доволі багата, мала чотири срібні чаші, срібні хрести й різні прикраси, як діядеми, корони, то-що, п'ять фелонів, деякі шиті сріблом, турецькі покривала, хустини й ін. Цвинтар довкола опарканений, на ньому домівка священика, побіч неї прибудована школа, далі дзвіниця й дві хатинки, що наймалися на чинш. На цвинтарі був сад зі слив, груш і яблунь. На церковному ґрунті був бровар, в якому варено пиво й горілку на потребу шпиталю. Братство мало також робітню домовин; продавало їх на передмісті. Церква Богоявлення була знесена 1800 р., ґрунт її продано в приватні руки. Стояв тут заїзд Криницького, 1875 р. купив його Крижановський. Новий власник почав ставити нову каменицю й підчас копання ровів під фундаменти відкрито під насипом кам'яні нагробники з старими українськими надписами, — останок давнього церковного цвинтаря; власник ужив їх до фундаментів своєї камениці, що стоїть при вул. Баторія ч. 36. Відкопано тоді також велику могилу, в якій знайдено багато людських кістяків, кусень козацької шаблі, кілька наконечників стріл і списів; здогадуються, що це козацька могила з облоги 1648 р. Знайдені предмети передано до музею Любомирських, інші знахідки, як хрестики, перстені і под. забрали робітники. При земних роботах 1926 р. відкрито знову частину цвинтаря при кінці вул. Баторія. Вулиця Баторія звалася зразу просто Галицьким передмістям, вул. Панська — Збіжевою.

Околиця вул. Пекарської й Сакраменток звалася давніше Песій Ринок, — не знати, з якої причини. Перші оселі повстали тут у XV. в., осадив їх німець Петро Айзенгитель. Костел Сакраменток заснований 1718 р., будову викінчено аж 1881 р. у бароковому стилі з невдатною вежею; при костелі монастир з великим садом і ставком, що називався колись Вороблячим.

Галицькі передміщани були люди завзяті й не раз вели спори з містом, найбільше за податки,

які треба було платити на міські потреби, й за шарварки для поправи доріг та валів. Найболючіше для передмістя було те, що воно не мало ніяких укріплень і в часі війни падало все жертвою ворога. В початках XVII. в. передміщани підняли сміливу думку обвести своє передмістя укріпленнями. Король Жигмонт III. прийняв цю думку прихильно й королівський інженір Аврелій Пассаротті виробив плян фортифікаційної лінії. Вона мала починатися від Вовчої гори (мабуть теперішня Стрільниця) і вести через Личаків, Рури (вул. Кохановського), Зелену, Калічу гору, до костела Марії Магдалини, єзуїтського городу й краківської брами. Але в практиці цей широкий плян показався неможливим до виконання. Король не дав ніяких фондів, місто дало тільки дещо робітника з своїх сіл, — головний тягар і праці й коштів упав на саме передмістя. Вислід праці був невеликий: висипано тільки частину валу з слабим частоколом, — останки залишилися в городі б. намісництва й б. генеральної команди, та були колись при початку вул. Кохановського при т. зв. Кручених стовпах. Ця невдача загострила ще відносини передмістя до міста. На соймках перед шляхтою і в самому місті передміщани виступали з гострими закидами проти багатого міського патриціату. В 1634 р., як проводир передміщан уславився Павло Волинець, сотник галицького передмістя. Була тоді небезпека турецького наїзду й міський уряд приказав передміщанам взятися за ризик і йти до направи валів міста. Але передміщани відмовили послуху й зібралися юрбою перед ратушем на ринку. Один із радних, Льоренцович, старався успокоїти передміщан і в довгій промові виказував їм користі, що мають з міста: вони продають тут хліб, ярини, всі свої вироби, тут знаходять заробітки — повинні місто шанувати й боронити. Але Павло Волинець відповів на ці слова промовою, повною гірких закидів: „Хочете нас невольниками зробити! Кажете нам окопувати себе, засуджуєте нас на грабарку! Легко вам сидіти як дукам і нам бідним людям приказувати! Не будемо робити, — маємо

право й до смерті при наших правах будемо стояти!”

Через Галицьке передмістя плила ріка Полтва, що повстає з двох потоків. Головний потік Пасіка, що збирає води з Погулянки й Цетнерівки, йшов теперіш. вул. Кохановського, перетинав Панську й Баторія і входив на Академічну площу; до нього в околиці вул. Охоронок допливав крутий потік із Вороблячого ставу у саді сакраменток, з другої сторони потік Сольський. Другий потік Сорока, що повстає з двох потоків: один пливе з Вульки, другий із Залізної Води, — оба лучаться внизу Стрийської вулиці (тут був колись міст і рогачка) і об'єднаний потік пливе через вул. Яблоновських та Романовича. На Академічній площі Пасіка й Сорока лучаться разом; Полтва пливе далі вулицею Академічною й Гетьманськими Валами.

Потоки Полтви розливалися широко й над ними творилися мочари. Теперішня вул. Кохановського була багніста і в середній частині незамешкана. Називано її „Рурами“ або „На рурах“ від водопроводу, що йде нею від Погулянки. На початку цієї вулиці замітні були доми з „крученими стовпами“, що надали ім'я цьому місцю; є вони досі, з одної сторони старі, з другої дороблені. При кінці вулиці „На рурах“ за ставком Шуманівкою (коло Академії ветеринарії) домики ставали густіші й була тут славна колись реставрація Макольдри з городом. Сюди вела дорога на Погулянку.

Густіше заселена була Зелена вулиця, давніше Сихівська або Покутська. Туди йшла дорога до Рогатина, Станиславова й на Покуття, т. зв. покутський шлях, доволі оживлений. При багатьох домах були широкі подвіря, що служили на заїзд для купців, які переїздили сюди з своїми товарами; останки їх полишилися й тепер. У XVIII. в. були тут також магнатські палати Замоїських (ч. 23) і Сінявських (ч. 25—27). В 1685 р. при Зеленій вулиці засновано для домініканів костел св. Урсулі, який пізніше (1878 р.) передано євангелицькій громаді.

Від Зеленої вулиці до вул. Яблоновських тягнуться високі горби. В часах облоги Хмельницького 1648 р. була тут Вовча гора, яку зайняли українські війська. З цієї сторони, через Зелену вулицю йшов перший наступ на місто, під Галицьку браму. Пізніше згадується гола гора, звана „Скалкою“; нині тільки вуличка „На Скалці“ (бічна Яблоновських) пригадує це ім'я. Ці околиці належали до міста, під назвою Темричівського лану; місто наймало землі чиншівникам і тут було багато огорodів, передміських домиків і пасік. В 1672 р. під час турецької облоги Львова стояв тут султанський мостівничий табор під проводом волоського воеводи Кантакузена: волохи висипали тут шанці й звідси острілювали місто. Скалка через те опустошилася. В 1695 р. стояв тут табором польський великий гетьман Станислав Яблоновський, опісля він загорнув собі ці землі й поставив тут величаву палату, заложив англійський парк і засадив вісім чотирокутників лип. Тут відбувалися магнатські забави й з'їзди. В 1792 р. хорват Моранович пускав звідси перший бальон. В 1795—1799 рр. був тут літній театр. В 1822 р. військо купило палату з садами й з того часу є тут казарми. Дня 9. вересня 1848 р. на цій площі уладжено для львівської залоги богослуження за жовнірів, що полягли у війні з Італією; перед казармами виставлено катафалк, а проповідь мав вікарій Успенської церкви о. Петро Лозинський. В 1877 р. на площі при вул. Яблоновських була перша краєва вистава. Посередині стояв дерев'яний будинок для промислу й рільництва, перед ним була фонтанна й квітники. За будинком стояли шопи для худоби й коней. На боці під голим небом стояли рільничі машини; в різних місцях були малі павільони приватних виставців, далі будки з содовою водою, буфети, тощо. Входові ворота були прикрашені зеленою й хоругвами. Така бідненька була ця вистава. Але на тлі горбків, укритих деревами, мала вона милий вигляд.

Вулицею Яблоновських плив потік Сорока, згадана вже вище притока Полтви. Простір над

річкою аж до тепер. вул. Зибликевича (давніше Стрийської) був незаселений до XVIII. в. очевидно через мокре положення. Густіші оселі були при вулицях Курницькій (тепер Длугоша) й Гончарській (теп. Мохнацького). На місці, де стара лісова школа, був костел св. Марка, заснований у XVII. в., знесений 1784 р.; по ньому лишилась назва вулиці. Костел св. Миколая, зложений 1694 р. для ордену тринітаріїв, що займалися викупном людей з турецької неволі, побудований у бароковому стилі; парохіяльний дім, давній монастир, походить із 1745 р.

У будинках побіч цього костела міститься університет. Передтим був тут єзуїтський конвікт, а пізніше казарми. Університет перенісся сюди в 1851 р. по спаленні давнього будинку при Краківській вулиці підчас бомбардування Львова 1848 року. В цім університеті до 1919 р. українці мали ряд катедр на факультетах філософічному, правничому й богословському. Згадати треба імена покійних професорів української літератури Якова Головацького й Омеляна Огонівського, історика Ісидора Шараневича; з живучих Михайла Грушевського й ін. Старий університет був тереном пам'ятних студентських „буч“; в 1910 р. на коридорі першого поверху від револьверового вистрілу поляг студент Адам Коцко. При університеті малий ботанічний сад, ряд інститутів і університетська бібліотека.

При вул. Мохнацького є „Національний Музей“; заснований митрополитом Андрієм Шептицьким 1905. (зразу як Церковний музей при церкві св. Юра) — визначається найбільшими в Галичині збірками релігійного малярства й різьби, має дещо з археології й етнографії. Архів музею має багато рукописів, головню до історії церкви й величаву збірку стародруків, одну з найбільших на українських землях. При тій-же вулиці ч. 18. будинки найстаршої української приватної школи ім. Шевченка, що містяться тут від 1898 р.

При кінці передмістя є ряд гарних парків і прогулькових місць.

У продовженню вулиці Кохановського є Погулянка. Колись була тут над потоком Полтви сільська оселя, що належала до Деймів і Дзевалтовських. Коло 1800 р. купив її львівський адвокат Франц Венгленський, поставив палатку (тепер реставрація) з будинками й надав оселі назву Погулянки. Венгленський людина талановита, весела, товариська, при тім багата, збирав біля себе велике товариство, письменників і артистів і з ними вів веселе життя на своїй Погулянці. Пізніше цю маєтність купив реставратор Дістль, у палатці заложив пиварню, на ставку завів флотилію човнів; для львовян Погулянка стала одним із улюблених місць проходів, завдяки гарному положенню й дикій природі. В 1825 р. принагідний мандрівник так описує свою прогулку в ці сторони: В реставрації був гамір, велике товариство пило пиво. Міські елеганти, звані „фанфаронами“, були прибрані по найновішій моді: капелюхи мали в кратки, на шиях кратковані хустини, сурдути „кадрильовані“ або підшиті краткованою китайкою, пантальони у пружки — виглядали як циркові арлекини. Наш подорожній з товаришами проходжувався по крутих стежках гаю, приглядався джерелам, що били з землі, потім пішов далі. „Передерлися ми через густі хащі і стали на верху гори, вкритої веселими деревами, що панує над Погулянкою. Який божеський вид відкрився нашим очам. Довкола високі гори, посередині долина вистелена деревами, зпоміж котрих визирала незаметно вежичка невеликої каплички. Довкола нас панувала глуха тиша й тільки рахкання жаб перебивало її своїм негармонійним звуком. У цьому місці, на верху гори, вистеленої лісним мохом, ми забули про відносини столиці, про обовязки стану й з переповненими серцями, мовчки, бо правдиве захоплення ніколи не вживає слів, поглядали то на себе, то на галуззя дерев, яким наче знехотя колихав лагідний вітрець. Зірвали ми на пам'ятку кілька гарних плодів фльори, з тугою відірвалися від цієї милої закутини, де чар природи усміхався до нас з кожного листочка, відбивався у кожній квітці, де ум наш був свобод-

ний від похоти й такий спокійний, як ті води поблизького ставу, що не зморщили навіть своєї шкляної поверхні“...

Погулянка багата джерелами; воду зібрано у три збірники, — один із них звертає увагу на початку ліса; рурами вода йде на вулицю Кохановського й далі аж до Ринку. В 1848 р. Погулянку купила родина Кляйнів, що побудувала тут бровар, тепер уже нечинний.

За Погулянкою є оселі Пасіки міські і галицькі, в яких розвивалося бджільництво; далі Винники, яких назва пішла мабуть від виноградників.

Вулицею Зибликевича й Дверницького доходимо до Залізної Води, над ставком, який творить притока Сороки. Залізна Вода стала місцем прогулок від 1830-тих років. Львовяни мандрували туди нераз вчасним ранком із дітьми й харчами, клалися таборами по полянах у лісі й верталися пізнім вечером до міста. Гостей притягала також купіль у ставку Камінського, ну й коршомка, що тут стояла. Короткий час був тут літній німецький театр Франца Краттера.

Сусідня Софіївка має назву від костела св. Софії. В давніх часах околиця була вкрита лісами, останки їх залишилися до кінця XIX. в., тепер уже вирубані. Костел св. Софії був заснований коло 1614 р. фундацією міщанки Софії Ганлевої, перебудований 1765 р. у бароковому стилі. З історичних споминів є тут неясна традиція про табір Дорошенка чи „гайдамацький“. З початком XIX. в. власником Софіївки був Ян Лукевич, секретар апеляційного суду; при своїм дворі він заснував великий овочевий сад і тодішнім звичаєм приймав у себе велике товариство. Перед смертю 1817 р. своє майно записав на фундацію посагів для бідних дівчат; його іменем названо одну з вулиць у цій стороні. В 1839 р. будівничий Ундерка заложив тут реставрацію з публичним садом, який відвідували охоче львовяни. В 1841 р. почато будувати тут віллі. При вул. Понінського ч. 4 є вілля, що була

власністю Івана Франка, в якій поет умер 1916 року. Побіч вілля історика Михайла Грушевського.

Стрийський парк засновано в 1879 р. Ця околиця в давніх часах складалася з піщаних надм і крутих ярів та долинок. В нижчій частині, від теп. пам'ятника Кілінського до вул. Стрийської, Домбровського й Пулавського був колись цвинтар, замкнений 1823 р.; ні сліду з нього тепер не остало. В горішній частині був австрійський форт. Парк поширено й прикрашено з нагоди краєвої вистави 1894 р. В парку засаджено різнородні дерева: червоні й яворові клени, каштани, вільхи, берези, буки, дуби, п'ятани, акації, липи, сосни різних родів, смереки, ялівець, тис, модрина, американські сосни й різні корчі.

Краєва вистава 1894 р. знаходилася в горішній частині парку. Уладжено там фонтанни, вечером освітлені ріжнobarвним світлом, квітники, поставлено ряд павільонів. Як останки цієї вистави лишилася т. зв. водна вежа, павільон мистецтва, трираменний хрест, захований серед смерек тощо. У нижчій частині парку поставлено тоді штучні руїни, до яких ужито матеріялу зі старого мосту над Сорокою й надгробників із цвинтаря... Тоді також уладжено ставок, на якому були лебеді і побіч квітники.

На „повиставовій площі“ в 1916 р. була австрійська воєнна вистава, на якій виставлено продукти воєнного промислу й воєнні уладження, як нпр. окопи, підземні захисти, тощо. Від 1922 р. відбуваються тут „Східні торги“, задля яких площу забудовано негарними павільонами і знищено частину парку. Згадати ще треба, що в парку від сторони Стрийської вулиці від 1890-тих років був невеликий звіринець, де показувано вовка, серну, лиса й вірла; потім була пара ведмедів.

Підчас великої війни у Стрийським парку поляг при повітряній катастрофі австрійський летун, його могила була коло Палати мистецтва. В листопаді 1918 р. були тут могилки українських стрільців, що полягли у бою, — їх ексгумовано й перенесено на цвинтарі.

За Стрийським парком є Персенківка. В XVII. в. вона звалася Коснерівкою, від імени міщанина Коснера, на котрого ланах була заложена. В 1687 р. дістав її у посідання львівський купець Яків Персінг і з того часу вона має теперішнє ім'я. Персенківка стала голосна в часі українсько-польської війни в 1918—1919 рр.; велися тут завзяті бої.

На південний схід від Персенківки був фільварок Креблівка, яку заснував при кінці XIV. в. міщанин Лаврентій Кребль, власник бровару. Побіч Креблівки було село Освіча, відоме в XV. в. Але пізніше обі оселі зникають, — мабуть вони знищені серед ворожих нападів. Освіча це тепер частина ліса у ревірі Зубрі.

В цій стороні Львова колись були великі ліси й за княжих часів мабуть ведено тут ловецьке господарство на велику міру; про це свідчать назви сіл: Зубра вказує, що тут були зубри, — Козільники й Сокільники це ловецькі оселі, що доглядали кізлів і пильнували соколів, яких уживано на лови.

Від Полтви до Єзуїтського парку.

«Полтва — млини, мости. Академічна вулиця. Цитаделя — гора Шембека, Познанська й Каліча. Вулиця Коперника — костели й гр.-кат. Духовна Семінарія. Вулиця Сикстуська. Єзуїтський парк).

На захід від середмістя за Полтвою, Академічною вулицею і Гетьманськими валами в давніх часах були багнища й мочари. Ще коло 1780 р. на вулиці Карла Людвика (Легіонів), як згадує один із львовян, „нічого іншого не було, тільки багна й трясовища; кілька домиків розкинутих тут і там при вулиці Єзуїтській (тепер Ягайлонська), два домики при вул. Сикстуській, а як ціла Широка вулиця (теп. Коперника), все місце було болотнисте, самі мочари, трясовища, зарослі тростиною, — там на качки славно польовано“. В околиці Академічної площі, Хоружчини й пасажу Гавсмана були ставки.

Академічною вулицею, Марійською площею й далі через Гетьманські вали плила Полтва. На Академічній вулиці сходилися два її джерельні потоки — Пасіка й Сорока. Полтва була ще значною рікою, мала багато води, виливала нераз і робила на передмісті значні шкоди. В 1511 р. вона виступила з берегів, підмулила кілька домів і частину міського муру. В червні 1514 р. ріка вилляла так, що вода вдерлася аж до міста між мури. В 1770 р. вода залляла нижче положені пивниці й церковні підземелля, де хоронено знаменитші особи; як вода упала, тіла почали гнити, так що мало не прийшла пошесть у місті. В 1853 р. вода йшла рівно з берегами, несла з собою бальки, дерева, вирвані з корінням, хатні предмети; на Галицькому вода забрала двоє дітей, одно виратовано, друге потонуло. Останній вилив Полтви був 1872 р., вода ви-

ступила аж на Гетьманські вали, позабирала на передмісті свиней, котів і псів; Марійська площа виглядала тоді як одно велике багнище.

В XV. ст. на Марійській площі було два м л и н и, капітульний і міський; в часі будови фундаментів Гіпотечного банку віднайдено тут лотоки і добре заховане млинське коло. Коло теперішнього Європейського готелю на Полтві був острів і на ньому капличка Матері Божої з Льорето. Напроти теперішнього готелю Жоржа був міст і на ньому від XV. ст. стояв хрест, до якого були прив'язані відпустити; пізніше поставлено тут фігуру св. Івана. Міст знесено в 1840-их рр., і Полтву в цьому місці замуровано; фігуру перенесено на другий міст, т. зв. волоський, напроти вул. Романовича, де вона стояла до кінця XIX. в.; тепер ця фігура знаходиться перед костелом св. Миколая. Пізніше закрито й інші частини Полтви: в 1884—1886 р. на Академічній вулиці, 1887 р. на вулиці Карла Людвіка, від 1891 р. на вул. Кохановського.

Академічна вулиця звалася колись Гарбарською, потім Свято-Іванською від згад. фігури св. Івана. По обох сторонах її над рікою росли високі волоські тополі. З замітніших будов треба згадати лазню св. Анни, що була вже 1810 р.; початок їй дало джерело, в якому відкрито залізо і вуглевий квас; лазнички були у партеровому домику, у глибині подвіря. На місці теп. готелю Жоржа був готель „de la Russie“ з двома в'їздовими брамами від Марійської площі і широким городом від вул. Хоружчини. В сусідстві був заїзд „Під тигром“, дуже дешевий, сюди часто заїздили наші священики. Марійська площа від 1843 р. звалася площею Фердинанда, в честь архикнязя-губернатора. В 1862 році виставлено мармурову фігуру Богородиці і площа дістала теперішнє ім'я. Фігура стояла зразу в тому місці, де тепер пам'ятник Міцкевича.

На полудне від Академічної вулиці терен підноситься до гори в напрямі на узгір'я Цитаделі. Це узгір'я складається з трьох гір, що колись мали свої назви: гори Шембека або Вроновських, гори Калічої і гори Познанської.

Гора Шембека (або Шемберка) має таку назву в XVII. в., — це найвища гора, що опадає стрімко до вул. Коперника. Підчас облоги Львова Хмельницьким 1648 р. опанували її козаки. В 1672 році турки збудували тут батарею і примістили на ній чотири тяжкі гармати, — тому й до половини XIX. в. цю гору звали турецькими шанцями. Останки цих шанців у виді насипу були ще в 1830-их рр.; оглядав їх тоді львівський історик Антін Петрушевич ще як ученик. У підніжжя насипу відкрито тоді камінну фігуру, що зображувала статть чоловіка до пояса, з рукою на грудях. На сточищі гори, від теперішньої вул. Вроновських при кінці XVIII в. побудовано шляхетський двір, з гарним садом, висадженим липами, що йшов аж до Пелчинського ставу; на верху гори була кругла будова, т. зв. рондель. В 1791—1829 р. цей двір належав до радника львівського шляхотського суду Станислава Вроновського, — від нього гора дістала друге ім'я. Вроновський збирав книжки й старовину, знав історію Львова, любив мистецтво і навіть дав у своїй палаті пристановище театрові.

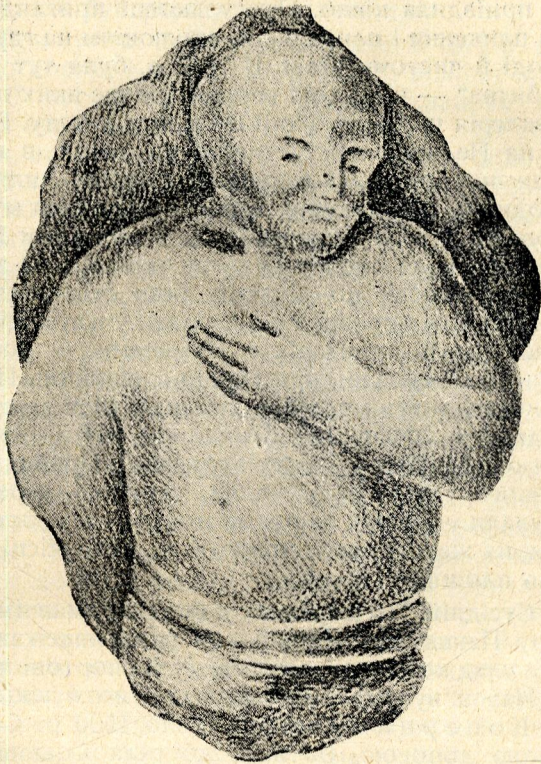
Познанська гора згадується підчас другої облоги Хмельницького 1655 р.: тут стояла московська батарея й звідси острілювали місто.

Каліча гора, від сторони теперішньої Калічої вулиці, вже коло 1450 р. була місцем, де жили каліки й старці; вони мали навіть свого „старосту калік“. Пізніше повстав тут шпиталь св. Лазаря, званий „лазаретом“; в 1619 р. перенесено його на теперішню вул. Коперника. На Калічій горі в 1656 р. побудував свій двір Вартоломей Зіморич, львівський історик і поет.

Пізніше гори перейшли на власність австрійського уряду і тут побудовано 1856 р. укріплення, звані Цитаделю. Вони складаються з осереднього будинку, переломаного на два крила й з чотирьох круглих бастіонів над сточищами гір. В листопаді 1918 р. Цитаделю зайняли українські війська.

Узгіря Цитаделі опадають на південь до яру, яким пливе з Вульки один потік Сороки. Є тут два стави, Пелчинський і Паненський.

Пелчинський став має свою назву ма-
буть від Евфрозини Пелчиної, доньки львівського
міщанина Матвія Микулки, що віддалася за шлях-

Камінна статуя з гори Вроновських у Львові,
сьогодня затрачена

тича Андрія Пелку. При ставі здавна були міські
млини. В 1820 р. Іван Карло Фреснель, генерал ав-
стрійської кавалерії побудував тут військову пли-
вальню. Це був довгий партеровий будинок із тос-
канськими колонами; на стіні знаходилася памят-
кова таблиця в честь основателя. Фреснель був ві-
домий у Львові з того, що як сивоволосий дід за-
любився у молодій дівчині і, хоч батько замкнув
її у монастирі, таки добув дозвіл і оженився з нею.

В половині ХІХ. в. Пелчинський став був улюбленим місцем проходів львовян; Пелчинська вулиця була повна повозів, що привозили туди гостей, молодь приїздила кінно. Прогульковці приглядалися науці плавання і пливацьким еволюціям на гарному ще тоді й чистому ставі. В 1843 р. була тут „морська битва“ — військові вправи, підчас яких піхота й кавалерія у повній зброї кидалися в воду. В 1845 році на Пелчинському ставі був фестин, в якому зображено боротьбу морських потвор: штучних крокодилів, сирен, китів, з якими боролися мурина на човнах. У ставі була риба ще з початком 1900-х років і довкола сиділи аматори рибальства з вудками. На горбах по другому боці ставу відбувалися військові вправи, в яких брали участь усі роди війська, навіть артилерія з гарматами, — роблено тут засідки, наступи, при гучній стрілянині. Памяткою цього довгий час був кам'яний міст за ставом із надписом „*Militare aedificavit — civitati donavit*„ (військо збудувало — місту дарувало). Принаду Пелчинського ставу, чар горбів, укритих деревами, описували у віршах львівські поети. Але в останніх роках, на жаль, став засипано й на його місці є порожня площа.

Сусідній Паненський став мав ім'я від ордену Панен Домініканок, до яких належав. На ньому уладжено штучну совганку й спортові площі.

Назви вулиць змінювалися протягом віків. Вулиця Коперника звалася коло 1530 р. Сокільницькою дорогою, бо вела до села Сокільників; у ХVІІІ віці називають її Широкою. В горішній частині вулиці від 1618 р. був шпиталь св. Лазаря (перенесений сюди з Калічої вул.); в 1621 р. в ньому знайшли захист хорі вояки, що верталися з турецького походу, — на різні хвороби вимерло їх тут коло 2000. В 1635—1640 р. побудовано при шпиталі костел св. Лазаря, — це будова невелика, без прикрас, із гостролуковими вікнами й низькою вежею; вівтар бароковий. При входовій брамі плоскорізьби, що зображують Лазаря, з надписами, і нижче криниця, прикрашена львами, що держать щити з гербами міщанської родини Воль-

фів-Шольців, ці льви походять із старої ратушевої вежі. При шпиталі св. Лазаря мешкав якийсь час Маркіян Шашкевич у свого свояка Авдиківського, що був управителем шпиталю.

При вулиці Коперника, нижче, в 1677 р. побудовано костел Кармелітанок босих, пізніше за Йосифа II. костел знесено й будинок зайняв польський національний інститут ім. Оссолінських, заснований 1823 р. Є тут велика бібліотека 150.000 творів, в тому дещо українських стародруків, 5000 рукописів, багато автографів, велика збірка географічних карт. Також міститься тут музей ім. Любомирських із великою збіркою портретів, зброї, рисунків, ритовин, монет та іншої старовини.

При цій самій вулиці знаходиться греко-католицька Духовна Семінарія й церква св. Духа, колишній монастир Домініканок із костелом, побудований 1729 р.; цісар Йосиф II. по знесенню ордену передав будинки гр.-кат. духовній семінарії. Церква з одною навою й півокруглою абсидою, в середині новий іконостас, стіни мальовані; дзвіниця у бароковому стилі. Семінарія ново перебудована з садом. При кінці XVIII в. семінарська земля сягала аж до долу вулиці Коперника; на ґрунті семінарії є дім Кредитового Земського Товариства. Пізніше кусень за куснем землі забирали. В часах Шашкевича на місці, де тепер головна почта, був ще великий сад, запущений, слабо опарканений, а в ньому домики, де мешкала служба семінарії. Далі були одноповерхові музеї, за ними сад для питомців, далі церква з семінарією, і знов огородець, що притикав до палати Сапігів. На семінарії при вікнах були ґрати, що надавали будинкові вигляду вязниці. Оповідають анекдот, що раз якийсь селянин уперто вдивлявся в будинок, один питомець почав глузувати з нього, а селянин відворкнув: „Смійся, смійся, якби ти був порядний чоловік, то за ґратами не сидів би!“ Семінарія відіграла дуже важну роль у нашому відродженні XIX в. В ній кінчив богословські науки Маркіян Шашкевич; з гуртка богословів вийшли перші галицько-українські письменники. На спомин Маркіяна вму-

рували в 1911 р. на мурах церкви пам'яткову таблицю.

Будинок духовної семінарії мав до недавнього часу сліди острілювання з польсько-української війни. В листопаді 1918 р. в сусідньому будинку головної пошти боронилася українська залога; поляки через семінарію дісталися до пошти, підпалили дах та виперли українців.

Вулиця Сикстуська, давн. Сикстівська дорога має ім'я від Томи Сикста, що заснував тут першу оселю в 1605 р. В тому самому часі повстав тут деревляний костел Марії Магдалини, при якому був монастир Домініканів. Коло половини XVII віку збудовано мурований костел у бароковому стилі, в 1784 р. він став парохіяльним. Другий монастир т. зв. духачок або канонічок де Сакс був між вул. Сикстуською, Словацького й Крашевського. В тих околицях було кілька мурованих саджавок на рибу, найбільша латинського архієпископа. При Сикстуській вулиці в 1655 р., в часі другої облоги Львова Б. Хмельницьким стояли московські й українські війська. З новіших часів замітна бібліотека Баворовських при вулиці тогож імени у старій будові, що звалася арсеналом Сінявських.

Вулиця Ягайлонська звалася зразу Єзуїтською, бо вела до фільварку єзуїтів, де тепер є Єзуїтський парк.

На цих місцях були колись міські лани, але пізніше земля перейшла у приватні руки. Під кінець XVI віку міщанин Іван Шольц-Вольфович заложив тут сад коштом 1600 золотих. Сад перейшов потім у руки його зятя Антона Массарі, італійця, родом із Венеції і він уладив парк на італійський спосіб. Зчасом цей парк перейшов до єзуїтів, разом із сусідньою землею, яку місто пустило їм у державу (т. зв. решівський лан). Єзуїти виставили тут цегольню, потім бровар і коршму, осадили хлопів, — заклали цілий фільварок. Єзуїтський город переживав тоді різні воєнні події. В 1655 р. під час облоги Львова Хмельницьким стояла в городі мо-

сковська артилерія й висипала тут батареї й вали. В 1672 р. були тут турецькі війська. Пізніше частину залишено на парк, з алеями під шнур, шпалерами, крутими стежками серед старих дерев. Коли при кінці XVIII в. знесено орден єзуїтів, частина єзуїтської землі перейшла на власність австрійського уряду, а саме між вул. Крашевського й Сикстуською. Тут були склади дерева, деколи відбувалися тут ярмарки на вовну, в 1850-тих рр. була тут промислова вистава. — Сам парк заріс гущавиною наче ліс. Аж у 1799 р. продано його підприємцеві Іванові Гехтові і він уладив його на французький спосіб, побудував лазнички, альтани, літній театр під голим небом, площу штучних вогнів, карузелю на саджавці, різні алеї й стежки. На місці, де стоїть тепер соймовий будинок, поставлено одноповерховий дім, що звався Гехтівським казино. З усіх тих будов залишилася дотепер тільки одна альтана на дорійських стовпах. До парку львівське аристократичне товариство ходило на проходи, відбувалися тут також забави зі штучними вогнями, фестини і всякі товариські розваги. В 1828 р. польський театр виставив тут штуку Буарі „Битва під Полтавою“, „з військовими еволюціями, битвами, російськими танцями“... В 1855 р. парк перейшов на власність міста. Відомий тоді міський огорожник Бауер уладив парк наново, при чому вирубано старі дерева. В тому часі побудовано теперішню реставрацію. В 1881 р. улажено квітники в долішній частині (перед соймовим будинком); ваза з різьбами, що стоїть посередині, це копія з Торвальдсена, перенесена з криниці на теп. площі Домбровського. В 1886 р. знесено алею, що була продовженням теп. вул. Третього мая; в 1925 р. її відновлено. В Єзуїтському парку визначаються з дерев граби, вязи, липи, модрина, ялиці, смереки, туя, з корчів — чорний боз, гліг, ліщина, цибушник, пігва, лігустер, берберис. Парк знищила сильно буря з 1890-тих рр. Тоді цілий парк був завалений сотками великих дерев, що лежали тут покотом, так що перейти не можна було. — В перших днях листопада 1918 р. в Єзу-

їтському городі були перестрілки українців із поляками.

Вул. Третього Мая звалася від 1840-их рр. Маєрівською, від саду Маєра, славного помольога, що плевав ріжного роду овочеві дерева, також виноград. Соймовий будинок побудовано 1877-81 р. Із ним вяжеться багато політичних споминів: українські соймові послы зводили тут нераз важку боротьбу з польськими послами; особливо голосна була обструкція 1911 р.: щоби спинити соймові наради, українці кілька днів грали на ріжнородних інструментах... В листопаді 1918 р. соймовий будинок зайняло українське військо; тоді погоріла одна частина будови. Тепер приміщено тут університет.

Св. Юр, Городецьке й Янівське.

(Початки св. Юра. Церква, будинки й юридика. Святоюрські ярмарки. Історичні події. Городецька вулиця. Церква Благовіщення. Городецький цвинтар. Білогорща. Київська вулиця. Гора трачення. Кортумівка. Окопи Дорошенка. Янівський цвинтар. Байки. Вулька. Кульпарків).

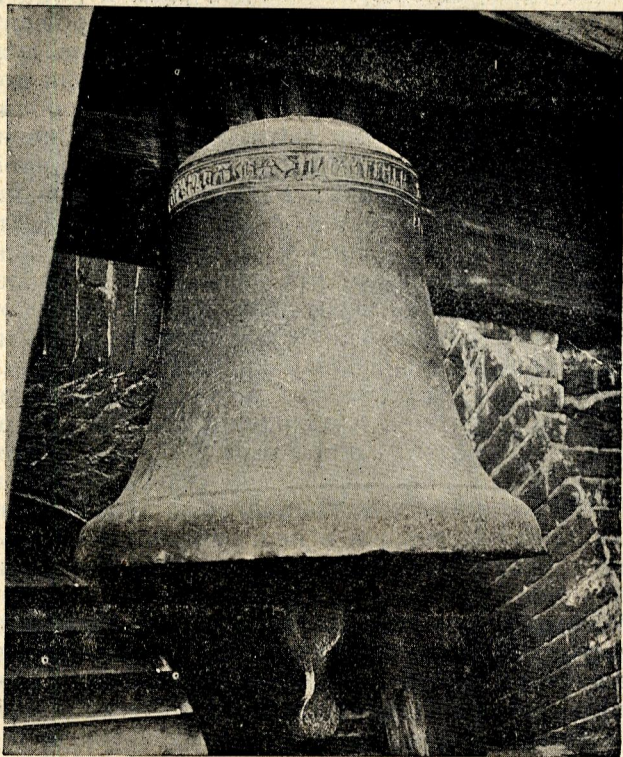
Побіч Єзуїтського парку веде вулиця Міцкевича; давніше вона звалася Святоюрська, бо вела під церкву св. Юра. В 1840-их рр. вона була поросла ціла деревами.

Про початки церкви св. Юра є тільки легендарні перекази. Одно оповідання говорить, що тут була печера серед тернів і в ній 1280 р. осів князь Василюк, він на старість літ хотів відпокутувати гріхи молодости і постригся в черці. На його бажання князь Лев на горі поставив церкву з букового дерева й мешкання для монахів. Інший переказ говорить, що монастир заснував князь Юрій. Справді з південно-західньої сторони гори була печера, але коло 1765 р. єпископ Лев Шептицький приказав її замурувати й примістив при ній деревляну кузню. Одинокa історична пам'ятка, що лишилася з княжих часів, це дзвін із 1340 р. з надписом: „Въ лѣ(то) 7044. солянь бысть колоколь сий святому Юрью при князи Димитрії игуменом Евѣфимьемъ. А писалъ Скоря Яковъ“. Князь Дмитрій це литовський князь Дмитро Любарт, що зайняв Львів по смерті останнього з Романовичів, Юрія Болеслава 1340 р.

За переказом першу деревляну церкву спалив польський король Казимир 1340 р. На її місце ігумен Евфимій 1363 р. почав будувати нову церкву, муровану і будову докінчив 1437 р. архітект Дорінг. Ця церква визначалася незвичайно сильними мурами, так що тільки з трудом зруйновано

її 1743 р. для будови нової. При церкві була дерев'яна дзвіниця з шістьма дзвонами, недалеко від неї криниця на десять ліктів, із цямбриною, покрита дахом, з неї тягнули воду колом із ланцюгом і відром. На півночі, від сторони Городецької вулиці йшов великий монастирський сад. Тут випливав потічок Середній, що творив невеликий ставок; потічок було ще видно в ХІХ в., він уводив у канал на Городецькій вулиці. Св. Юр дістав новий вигляд при перебудові єпископів Атанасія й Льва Шептицьких від 1744 р. Поставлено тоді величаву церкву, яка вважається найгарнішою пам'яткою у стилі рококо у Львові. Церква має плян грецького хреста, посередині накрита по-важною тяжкою банею, на раменах хреста незамітні плоскі бані, закриті балюстрадами; як прикрас ужито цілої маси ніжно різьблених ваз та рококових орнаментів. Звертають увагу монументальні статуї святих, особливо св. Юрія на коні над аттикою. В середині церква прикрашена іконостасом Луки Долинського, маляря-українця з кінця ХVІІІ в.; крім головного вітваря є шість бічних, в однім є ікона теребовельської Богородиці, в 1723 р.; окрадено її з дорогоцінностей, якими була обвішена. До церкви ведуть подвійні кам'яні сходи у стилі рококо; вежа й інші будинки творять цілість із церквою. З півночі були мешкання монахів, від заходу гостинні палати, з полудня мала бути Духовна Семінарія. Палата єпископів потім митрополитів є в переходовому стилі з рокока до цісарства. Парк своїм поділом і укладом цвітників був пристосований до цілості архітектури. При головних будинках були ще прибудови, як стайні, кухні, „кордегарда“ для війська, — єпископи мали свою надворну драгонію, — далі двори й доми до винайму. При єпископській столиці була у своїм часі друкарня, раз за владыки Желиборського 1644—1646 р., двічі за Шумлянського 1687—1688 та 1700 р. Св. Юр мав також свою бібліотеку, яка почала творитися вже за першого львівського єпископа Макарія Тучапського (1540—1549 р.); частину її передано до Національного Му-

зею фундації митр. Шептицького, частина є в палаті митрополитів і при консисторії. Цілий простір довкола св. Юра творив власність церкви й звався юридикою. Були тут різні часті, як оселі „Під скалою“ — на захід у підніжжя гори, Чол-

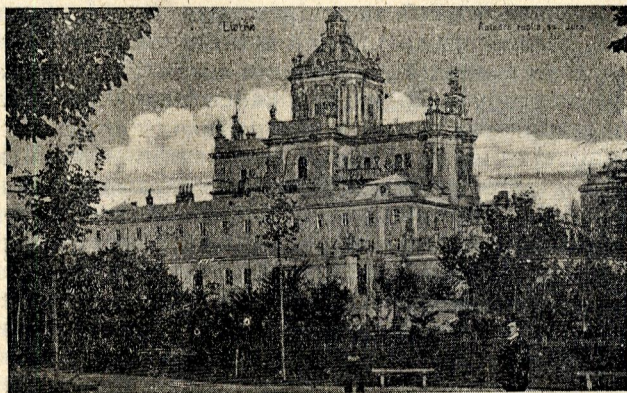
Святоюрський дзвін з 1340 р.

ганщина, Колоковщина, Яворщина, Балабанівщина на Городецькім, Кобилеччина на Янівськім. Юридика сягала вниз Городецької вулиці до св. Анни і далі на Янівську вулицю до єзуїтського фільварку і до Широкої вулиці (теп. Коперника).

На площі відбувався щорічно великий ярмарок, що починався на два тижні перед св. Юром

(23. квітня ст. ст.) і тривав два тижні по празнику. Першу звістку про ярмарок знаємо з 1679 р. З краму, що тут продавався, згадуються глиняні горшки з Жовкви. Ставропігійське братство продавало під св. Юром свої образи. У XVIII в. святоюрські ярмарки відбувалися два рази в році, на св. Юра й на Покрову. До найбільшого розцвіту дійшли вони 1840—1850 рр. Ярмарок мав дуже оригінальний вигляд. З одної сторони стояли довгим рядом великі вози з бондарськими виробами. Далі великими кругами світила посуда глиняна, камяна й фаянсова, — жінки пробували виробів, сильно дзвонили в них, діти пищали на глиняних кониках, мальованих у білі криски. В сусідстві були харчівні „під сонцем“ — на огнищах розпалених на вільному повітрі смажилася ковбаса, в горшках варилося мясо; гості діставали свої порції на глиняних мисочках із деревляними ложками, їли стоячки або присідали на піску, що вкривав цілу площу. Далі стояли шатра з відпустовим крамом, — хрестиками, медаликами, образками у рамах і без рам, та з різними народними прикрасами, як стяжки, дзеркальця, ножики, деревляні ляльки й ін. Дітвора зачудована гляділа на деревляні возики, скрипки, сопілки й інші забавки, все мальоване у фантастичні квіти. На самій середині площі стояв ряд шатер під полотняним накриттям, прикрашених сосною віхою з золоченими горіхами: тут грали музики, можна було дістати всякого напиту й танцювати до схочу. Проти цих шатер стояли шатра з медяниками, різної краски й смаку — ванілієві, кавові, помаранчеві, мігдалові; в 1841 році вперше появились прикрашені медяники у виді вусатих гузарів, дітей у повиттю, кошиків і сердець. Кожний батько мав собі за святій обов'язок привезти дитині з ярмарку такого „юрашка“. По правій стороні площі, у вуличці, званій „товстою“, продавали сало, збаразькі ковбаси й всяку вудженину; у другій вуличці, „теплій“, жиди продавали кожухи, шапки, опанчі, пояси, — тут був торг найголосніший і найгарячіший. Гамір, порох і юрба на площі св. Юра були признаками доброго

ярмарку. На площу виходило пів Львова, з'їздилися селяни й міщани з далеких сторін. Від 1849 р., коли у Львові появилася перша залізниця, почали з'їздитися на ярмарки купці з Праги, Берна й Відня, з полотном, сукном, готовими уборами, тощо. Але коло 1860 р., з розвитком фабричного промислу й поширенням залізниць, ярмарки почали підупадати, коло 1900 р. перенесено їх на площу Бема, але на новому місці вони не дійшли до ния-

Катедральна церква св. Юра у Львові.

кого розвитку й перевелися зовсім. Кілька будок із відпустовим крамом, що появляються під церквою на празники, не дають ніякого поняття про давні славні святоюрські ярмарки.

Св. Юр мав також драматичні моменти у своїй історії. Дня 3. січня 1584 р., в перший день Різдва, на церкву напали слуги латинського архієпископа Соліковського, вигнали з церкви священиків Саву й Івана, що ставали до служби божої, і ворота церковні опечатали; владика Гедеон Балабан мусів вести процес із архієпископом і щойно по трьох тижнях запечатані церкви відкрито. Сам Гедеон Балабан був людиною нагальної вдачі, вів боротьбу зі Ставропігією й своїм духовенством і непослушних карав, не перебираючи у способах:

черців з монастиря св. Онуфрія ковав до стовпів або вкидав до вязниці у глибокій ямі без світла... В 1606 р. на узгір'ї під св. Юром розложився зі своїм військом магнат Адам Стадніцький і звідси облягав місто за те, що арештовано його брата під закидом убійства; ватаги Стадніцького дуже знищили передмістя.

В 1648 р. на церкві св. Юра завішено козацький прапор і тут стояв відділ українського війська. В 1655 р. під св. Юром був цілий табор Богдана Хмельницького. В церкві гетьман приймав єпископа Желиборського, що з іншими послами прийшов до гетьмана як висланник міста. Гетьман мав свою квартиру десь під церквою, недалеко була канцелярія генерального писаря Івана Виговського. У відповідь на посольство міста, гетьман відповів листом; він остерігав міщан, щоби не надіялися на короля Яна Казимира, бо польські краї зайняли вже шведи й москалі, гетьман є з ними в союзі і всі три союзники поділяться Польщею. „А що нам Пан Біг допоміг країну нашу руську (Галичину) заїхати, при тім стоїмо“. Іншого дня Виговський заявив послам, що поки козацька шабля зайшла, поти має бути козацька влада. Під св. Юром гетьман приймав також посла польського короля, що старався схилити його до мира. Богдан Хмельницький оповів йому байку про приязнь вужа з чоловіком та як та приязнь розбилася: вуж укусив на смерть дитину чоловіка, чоловік відрубав вужеві хвоста. „Таке саме сталося — говорив Богдан Хмельницький — між поляками й українцями. Були часи, коли ми в великій польській державі жили у спільному щасті, тішилися спільними нашими успіхами. Козаки не допускали до королівства небезпеки і самі приймали на себе удари ворогів; мешканці Польщі давали козакам свободу і не гнівалися на те, коли ми пили те молоко, що находили по кутах, де не дійшли ще поляки. Тоді польське королівство процвітало й світило щастям в очах усіх народів, усі народи йому завидували; ніхто не нападав на Польщу, а куди йшли польські війська разом із козаками, всюди перемагали, всюди спі-

вали побідні пісні. Але потім поляки стали нарушувати свободу українців і зачали бити їх по голові, а українці, як їх заболіло, стали кусати; і так вигибло багато українців і пропало багато поляків. Від того часу, як прийдуть обом народам на память біди, що їх зробили одні другим, відразу повстає гнів і хоч зачнуть миритися, з якоїнебудь причини приходить до війни. Навіть наймудріший чоловік не зумів би довести до того, щоби між нами настав твердий і тривкий мир, як тільки так: нехай поляки віддадуть усе, що належало до руських князівств, нехай віддадуть козакам цілу Україну аж до Володимира, Львова, Перемишля й Ярослава; тоді ми будемо собі сидіти в своїй Україні, як той вуж у ямі. Але я знаю, поки лишиться в Польщі хочби тільки сто панів, вони не згодяться на це, а козаки, поки матимуть зброю, поти не вступляться від цього“.

В 1668 р. за св. Юр велася завзята боротьба між київським митрополитом Винницьким і єпископом Йосифом Шумлянським. Війська Шумлянського напали на оборонний монастир, вирубали паркани і брами, висікли вікна і тяжко побили слуг митрополита. Сам Винницький знайшовся в небезпеці життя і мусів утікати з монастиря крізь вікно, — спустився по копії, — тут його обскочили воюки, але він відкупився їм, дав у руки свій золотий ланцюг. Шумлянський забрав тоді єпископські мітри, ризи, одяги, килими, багато зброї, столову посуду, вино бочками, коні до виїзду колясою ітд. Справа пішла перед суд, але остаточно владництво признано Шумлянському. В 1672 р. церкву знищили турки.

Підчас татарського нападу на Львів 11. лютого 1695 р. один татарський відділ появився під церквою св. Юра. Тодішній єпископ Йосиф Шумлянський, колись ротмистр, хоч мав тільки десяткох людей при собі, привитав ворога стрілами з гармат і рушниць. Коли кількох сміливіших прийшло ближче, єпископ зійшов із рушницею на церковні сходи й кликав на них, щоби його не зачіпали, бо буде стріляти. Братанич єпископа Павло

Шумлянський прибіг єпископові на поміч і взяв у полон одного татарина.

В церкві св. Юра відбувалися також синоди духовенства й наради братств. В 1712 р. єпископ Варлаам Шептицький зібрав в церкві представників усіх братств і там, у присутності його й крилошан, зложено раду, що робити, щоби добути в місті рівні права з римо-католиками. Бо хоч тоді вже українці перейшли до єдності з Римом, поляки не хотіли допустити їх до повних прав і народ почав буритися і відгрозуватися, що покине унію. На цій раді всі присутні зложили присягу, що будуть боронити своїх прав, зібрали гроші і почали новий процес із містом. По якімсь часі добуто справді доступ до урядів у місті.

Від 1743 р. у святоюрським монастирі були філософічні студії; першим професором був еромонах Василь Боскович, родом із Хорватії. В 1789 році австрійський уряд велів перенести монахів до св. Онуфрія, але що там не було відповідного мешкання, монахи лишилися при св. Юрі до 1817 р.

В 1780-их роках св. Юр був голосний тим, що в єпископській палаті осіла своячка єпископа пані Катерина з Потоцьких Косаковська, славна з своєї дипломатичної зручності. Св. Юр став тоді огнищем політичних інтриг. Косаковська утримувала великий двір, зложений із гайдуків, паюків, ляхів, машталірів, козаків та іншої служби, мала також славні карлиці. Гостей запрошувала на п'ятницю й подавала все пісні обіди. В 1787 р. відвідував св. Юр цісар Йосиф II. — В липні 1849 р. на площі св. Юра був табор російських драгонів, що йшли на поміч цісареві проти мадярських повстанців. На львовян велике вражіння зробили огрядні постаті їздців, у великих шоломах, прикрашених волосяними китицями, на конях одної масти та оригінальний спів вояків, — були між ними українці.

Городецька вулиця, до якої належала й теперішня Казимирівська, починалася від північно-західного рогу міських мурів. Дорога переходила через Полтву (при теп. площі Голуховських),

і вище через другий потік, що впливав в околиці теп. пл. Смольки. Там, де тепер вул. св. Станислава, знаходився костел тогож імени і при ньому шпиталь для прокажених, заснований у XIV віку, знесений 1789 р. При Казимирівській вул. був кляштор св. Бригіди, заснований з початком XVII в., в XIX в. перемінений на в'язницю, звану „Бригідками“, що вславилася у воєнних часах. Побіч була „Шафлівка“, де замикано довжників, що не могли виплатитися.

По другій стороні, при вул. Казимирівській ч. 33, була церква Благовіщення Богородиці. Це одна з старших церков, згадується вже 1453 р. Братство при ній засновано за єпископа Макарія Тучапського 1542 р. В XVI в. вона мала 40 парохіян, але в більшій часті дуже бідних і згадується двох пекарів, один кравець, один тесля і один маляр Симеон. У половині XVIII віку церква була деревляна, крім головного престолу був вівтар св. Катерини; іконостас старий, деревляний, різьблений, золочений і мальований. Церковна утвар була засібна, — 7 фелонів з дорогих матеріял, три срібні чаші, багато інших срібних предметів. При церкві був цвинтар обведений парканом, на ньому дзвіниця деревляна, побита гонтою, і школа, в якій мешкали студенти і „павпри“ на церковну послугу. За дзвіницею був садок із різнородними овочевими деревами. При цвинтарі стояли чотири хатини, що винаймалися за чиншем. Парохіян осілих в 1743 р. числено всього 20.

При церкві Благовіщення, як при всіх інших, був цвинтарик. Старий львівський історик Зіморич подає зворушливе оповідання, зв'язане з цим цвинтарем, про смерть молодої пари, італійця Мікеліні й українки Пелягії. Молодий Мікеліні привіз до Львова вино з Крети, продавав його батькам Пелягії й залюбився у дівчині. Але саме тоді, 1594 року, вибухла в місті пошесть. Першою жертвою її впала Пелягія. Дівчину вивезено за місто до якогось домику, Мікеліні пішов за любкою, доглядав її з великим пожертвуванням, не зважаючи на небезпеку, але не міг видерти з обіймів чорної смер-

ти. Пелягію похоронено на цвинтарі церкви Благовіщення. Мікеліні свою любов заплатив життям — і його також поконала пошесть. Він приказав себе похоронити на сусідньому цвинтарі св. Станислава. На його бажання обі могили покрито однаковими нагробками: на каміннях були вирізьблені два серця вінчані лавром з віршем львівського поета Симона Симоновича: „Смерть не розлучила, що звязала любов“.

Церкву Благовіщення знесено 1784 р.

На розі Городецької й Янівської вулиць є костел св. Анни, заснований на пам'ятку першого в історії міста страйку. Челядь і хлопці з кравецького цеху, невдоволені зі своїх майстрів, раз по тайки вночі хотіли залишити Львів і податися в інші сторони. Але нічна сторожа заступила їм дорогу; прийшло до боротьби й кількох челядників полягло на цім місці і тут їх похоронено. Їхні товариші мусіли вернутися до міста, а пізніше, як самі стали майстрами, на могилах убитих заснували костел 1507 р. Пізніше костел належав до августіянів, 1783 р. став парохіальним.

Сусідні казарми Фердинанда, założenі 1845 р., вславилися героїською обороною українських військ у листопаді 1918 р.

Десь угорі Городецької вулиці, на розстайних дорогах, був придорожний хрест; львівські літописці записують, що в 1605 р. в цю фігуру ударив грім. В тій околиці на роздорожжі виконувано деколи засуди смерті; так 1615 р. четвертовано тут двох конфедератів із ватаги Карвацького, що своїми розбишацькими нападами непокоїли край.

Вгорі Городецької вулиці при вул. Білинських є старий городецький цвинтар, заснований у другій половині XVII віку. З давніх памяток заховався пропам'ятний стовп із свята коронації ікони Богородиці у домініканів 1753 р. і кілька знищених нагробників. На цвинтарі хоронено перших митрополитів, як Ангеловича, Яхимовича, Литвиновича, в 1880 р. їх перенесено на личаківський цвинтар, — одної тільки могили Ангеловича вже не відшукано.

Городецьке передмістя розрослося незвичайно від часу, коли побудовано там залізничий двірць. Тоді повстали там нові оселі Богданівка й Левандівка, в яких збирається численне українське населення. В давніх часах була відома тільки Білогорща, що звалася Білогощ. Вона згадується вперше 1356 р., як пустар, аж 1463 р. осіло тут сімох хлопів „русняків“. В 1611 р. оселя мала вже 27 домів. Місто жадало від білогорщан панщини, але вони підняли бунт 1636 р., залишили село і повтікали в ліси й багна. Магістрат вислав за ними міських козаків з рушницями і селян присилувано до послууху й панщини.

Янівська вулиця починалася колись рогачкою коло костела св. Анни. При цій вулиці був костел Знайдення св. Хреста (де тепер реальність ч. 29), по ньому залишилася назва Святохрестної вулиці. Віддалення цього костела від міста мало бути таке, як віддалення Голгофти від мурів Єрусалима. Коло 1625 р. здовж Янівської дороги поставлено стації Христової муки. Під костелом в 1655 р. був табір московського війська, що під проводом Василя Бутурлина облягало Львів разом із Богданом Хмельницьким; москалі здерли тоді мідяну бляху з костела. Напроти костела є старий дім, що належав у першій половині XIX в. до лікаря Каргера й визначався оранжерією, поміщеною на поверсі; називано її висячими огородами Семіраміді.

За янівською рогачкою на Янівських Болонях від 1843 р. до 1890-их рр. відбувалися кінні перегони. У дні перегонів янівський гостинець був повний великопанських повозів і звичайних поїздів, що везли гостей на перегони. Опісля був там гараж для аеропланів.

По північному боці Янівської вулиці тягнуться узгір'я. На початку їх, від Клепарівської вулиці є т. зв. гора страчення („Mons supplicii“) на якій від XVIII в. виконувано звичайні засуди смерті. Після 1768 р. трачено на цьому місці гайдамацьких ватажків. В 1847 р. повішено тут польських повстанців Теофіля Вісньовського і Йосифа

Капусцінського; в їх пам'ять поставлено пам'ятник. В устах народу гора називається гицлівською, бо в сусідстві мешкав міський гицель.

Недалекий парк, приналежний до заведення інвалідів і давньої стрільниці, це Кортумівка. Назва її походить від Ернеста Кортума, губерніяльного радника, автора твору „Magna Charta libertatum“ (1790 р.), в якому є їдка критика польської шляхти. Кортум мав тут поверхову палату з господарськими будинками і кільканацять моргів поля; при своїй садибі він залишив сад, в якому числено понад 2.000 дерев, і невеликий виноградник. За садом був парк, який доховався щасливо й до нашого часу. Колись на найвищому місці була альтана, з якої був величавий вид на місто. У парку знаходився також гробовець жінки Кортума, Фридерики, серед берез і плакучих верб; від імени дружини Кортум називав свій фільварок Фридерикенгоф. По смерті Кортума 1811 р. Кортумівка перейшла в інші руки, врешті на власність війська.

Від Кортумівки на захід підноситься стрімке узгір'я; найвищий верх (374 м.) має також назву Кортумової гори. На цьому узгір'ї давнішими часами видно було останки окопів; мали це бути окопи гетьмана Петра Дорошенка, що облягав Львів разом із турками 1672 р.; один із горбів називано навіть „кіпцем Дорошенка“ — але цей переказ непевний. На цих місцях за австрійських часів побудовано шанці; копано стрілецькі рови і з давніх окопів нема й сліду.

Янівський цвинтар засновано в 1883 р. Є тут понад двіста могил українських стрільців, що полягли у війні 1918-19 рр., та пара могил розстріляних.

На південь від св. Юра є середмістя, яке в 1890-их роках називано „Новим Світом“: тоді що-йно місто посувалося в ці околиці. Є тут стара оселя На Байках; — назва невияснена; історик Антін Петрушевич толкував її як попсоване „на балках“, тобто на ярах. Ще в 1860-70 рр. це була напів-сільська оселя з хатами, вкритими соломою й гонтою, з городами, окруженими живоплотами.

Тутешні передміщани займалися мулярством і городництвом, продавали ярину до міста. Дівчата з Байок славилися красою. Це передмістя почали забудовувати архітекти: українець Іван Левинський і поляк Захарієвич. Так забудовалася давня Крижова вулиця (теп. Потоцького), — звана так від хреста, що стояв при її кінці; цю околицю називано в 1890-их роках Кастелівкою. Від третього будівничого Франца, частина теп. вул. Листопада, звалася Францівкою; тут була фабрика гіпсу.

Далі на південь у ярах ховається Вулька. Вулька — назва зменшена від Воля, означає оселю закладену на окремих вільностях, свободах. Коли вона повстала, не знаємо; зразу звалася Вулькою паненською, від ордену панен домініканок, якого була власністю. Вулька знаходиться в ярах, в яких є джерельні потоки ріки Полтви. Полтва творить тут два стави, яких назви все змінюються. Перший звався колись Полтавою, потім Бачинського, І. Альснера. Другий став звався Левицького, Маріонової, тепер зветься Світезь і віддавна були там купелі. Нижче цього ставу Полтва вже закрита, пливе здовж Вулецької вулиці, творила нижче став Собка, колись улюблене місце совганок у зимі. Звідти переходить Полтва здовж Пелчинської вулиці до ставу тогож імені. Вулька має ще кілька домиків і двірків, що памятають давніші часи й останки дубового ліса, в якому заведено парк.

З Вулькою й давніми Байками лучиться Кульпарків. Він повстав 1425 р. на міських „обшарах“, тобто пустих просторах; заснував його міщанин німець Павло Гольдберг, — від його прізвища село звалося Гольдберґгоф, з чого повсталася теперішня назва. На просторі Кульпаркова були гарні діброви; в 1588 р. сусідній шляхтич, власник Скнилова, вирубав у лісі 600 дубів. При кінці XVI в. англієць Джон Вайт заснував на Кульпаркові цегольню, що приносила місту великі доходи. Літом виїздили туди на літнє мешкання львівські бурмистри. Заведення для умово хорих побудовано на Кульпаркові в XIX віці коштом краю.

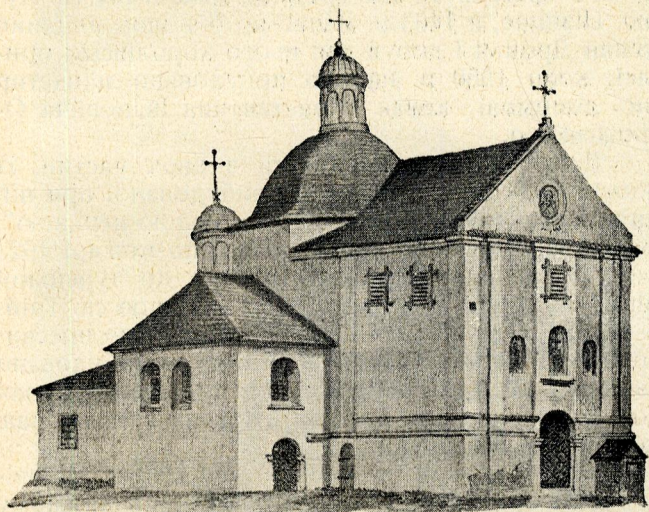
Церкви княжого Львова.

(Церква св. Миколая. — Манастир св. Онуфрія. — Церква св. Параскеви. — Неіснуючі церкви: св. Теодора, Воскресення, Спаса, Різдва Богородиці, манастирі Воведення і св. Івана Богослова. — Вірменські церкви. — Римо-католицькі костели. — Нехристиянські святині).

а) Церква св. Миколая.

З церков княжого Львова осередне місце займала церква св. Миколая. Поуз неї переходить стрімка вуличка Під брамкою; здогадуються, що в цьому місці були головні ворота до нижчих частин княжого замку. Церква св. Миколая це імовірно найстарша церква у Львові. Давня традиція каже, що вона була надвornoю княжою церквою; може бути, що заснував її ще Данило або Лев, що в ній молилися князі основники Львова... Теперішня будова є значно змінена протягом довгих віків. Найстаршою частиною вважаються мури з гарного тесаного каміння, які відкрито під час відновлення 1924 р.; вони вказують, що церква мала плян т. зв. грецького (рівнораменного) хреста. В другій половині XVII в. церкву перебудовано й роботи покінчено в 1701 р., як про це свідчить надпис на арці головної нави. В 1776 р. прибудовано захристію. У XVIII в. церква була покрита гонтою, в 1800 р. дах погорів і тоді побудовано теперішні бані, криті бляхою, може бути, що на зразок давніх. В середині церква незвичайно убога. Старий іконостас погорів 1783 р., лишився з нього тільки один образ Ісуса Христа з Б. Матерю й Апостолами. У головному престолі є стара ікона св. Миколая. Цікавий також образ Богородиці, з якої рамен спливають стяжки з надписами, яких чіпаються грішники; вдолі змальована морська пропасть і в ній змії з роззявленою паще-

кою. Є також старий хрест у срібній оправі з XV—XVI в. На зверхній фронтовій стіні нові фрески покійного маляря Петра Холодного. При церкві був старий цвинтар, але з нього лишилися тільки два останки нагробних плит, вмуровані у підлогу пресвітерії.

Церква св. Миколая у Львові.

Б. Ханданов

З історії церкви св. Миколая важніші такі події: в 1471 р. звільнено її від податків, 1543 р. парохія звільнилася від замкового присуду і від того часу була „юридикою“, себто всі мешканці в границях парохії підлягали церковній владі. Св. Миколаївське братство існувало від 1544 р. Воно утримувало шпиталь, себто захист для знеможених старців, а також невелику школу. В XVII в. церква св. Миколая була церквою українського цеху шевців, які, як уже знаємо, жили у великому числі на передмісті.

Визначніші українські родини, що належали до парохії св. Миколая коло 1600 р., були Красовські, Добрянські, Висоцькі, Дунаєвські, Ковалевські, Мороховські, Корчовські, Рогатинці, Поповичі, Велички.

б) Манастир св. Онуфрія.

Друга церква, що по переказу походить із княжих часів, це монастирська церква св. Онуфрія. Польський літописець XVII в. Зіморович оповідає, що перші черці приїхали за князя Льва і князь віддав їм в опіку ікону Богородиці, мальовану св. Лукою. Пізніше, в 1463 р. монастир обновили міщанин Степан Дропан і добув для нього королівські привілеї; коло 1550 р. наново побудовано монастир при допомозі князя Константина Івановича Острожського.

Давня церква складалася з двох частин, із головної, „великої церкви“ і прибудованої при ній каплиці св. Трійці, яку називано „малою церквою“. Багато разів церкву обновлювано: по пожарі 1623 року, по козацькій облозі 1655 р., по турецькій війні 1672 р. В 1701 р. поширено каплицю св. Трійці. В 1820 р. до великої церкви добудовано пресвітерію і збоку дві захристії; в 1902 р. добудовано з лівого боку нову каплицю. По цих перебудовах сьогодні церква виглядає як зложена з трьох нав, вкритих трьома банями.

У зовнішні стіни церкви вмуровано в новіших часах старі надгробні каміні: при головному вході Андрія й Марії з роду Касіяна Шлюсаря з 1610 р. і доньки Яцка Полянського з 1622 р.; при правобічній каплиці Олени Понентовської, доньки молдавського воєводи Янкули з 1598 р.; від пресвітерії Михайла Левковича без дати, з XVI в. Над бічними входами є надписи про час будови обох каплиць, правої з 1701 р., лівої з 1902. В середині церква відновлена і мало лишилося в ній зі старовини. Зі старших ікон є тільки Успення св. Онуфрія за головним вівтарем і Розп'яття у лівій наві; стара також проповідниця, деревляна, з печерою і св. Онуфрієм вдолі. Іконостас є копією іконостасу з Краснопуці (з XVII в.), ікони малював Модест Сосенко.

Побіч церкви здавна були „келії“, тобто монастир. Він також будувався багато разів. В 1600 році міщанка Кунцева, що на старість хотіла жити у монастирі, своїм коштом поставила малу „ке-

лійку“. В 1623 р. монастир погорів. В 1655—1656 р. переведено основні перебудови, — келії муровано

Василіянський монастир св. Онуфрія у Львові.

Б. Хасин

з каміння й цегли. Підчас турецької облоги 1672 р. монастир знову погорів і відбудовано його 1683 р.

Теперішній вигляд монастир дістав підчас нових перебудов в 1815—1820 рр.

В давніх часах монастирська садиба мала інший вигляд ніж тепер. До половини XVII віку будинки були здебільша деревляні, вкриті гонтою, церква мала вигляд сільської церковці. Довкола був сад, за ним під гору тягся цвинтар. Все нагадувало часи спокійного добробуту. Аж пізніше триможне життя перемінило вигляд монастиря. По перебудові 1654—1655 р. монастир почав перетворюватися в оборонну твердиню. Вирубано старий сад, поставлено вежу з дзвіницею, що зразу мала деревляний верх, добудований 1681 р. Вежа служила до оборони підчас облоги; були на ній гармати й пушкарі. В 1820 р. скріплено її фундаменти й піднесено мури до самої гори. Під вежею є перехід до церкви. До вежі ведуть подвійні муровані сходи, під ними від вулиці печера св. Онуфрія. В першій половині XIX в. на вежі був сторож, що ударом у дзвін повторював алярмові сигнали про пожар, які подавав ратушевий дзвін. — Огорожа монастиря зразу була деревляна, аж у 1690 роках побудовано довкола оборонний мур зі стрільницями, який вчасти заховався від Замкової вулиці. За огорожею йшов рів. В 1715 р. почато улаштовувати новий сад; саджено пеньки й щеплено їх. Монастирський цвинтар існував до перших десятиліть XIX в., пізніше перемінено його в сад. Заховалися тут обеліски на могилах василіян: Модеста Гриневецького, ректора львівського університету († 1818 р.), Арсенія Радкевича, професора східніх мов († 1821) і Теофана Голдаєвича († 1822 р.). В саді під самим муром угорі є штучно з камянних брил побудована печера з фігурою св. Онуфрія; вона зразу була на долі дзвіниці при Жовківській вулиці, в 1825 р. хтось викрав її і частинно знищив; черці перенесли святого до нової печери 1827 р.

Монастир св. Онуфрія від XV в. був під патронатом братства церкви Успення, пізнішої Ставропігії. Братство уважалося власником і опікуном монастиря, утримувало його своїм коштом, переводило будови й напрямки, — що більше, назна-

чало ігуменів. Раз тільки проти цих прав братства виступив львівський єпископ Гедеон Балабан і задумав опанувати монастир силою 1590 р. Його слуги, під проводом одного з свояків, увечері, по заході сонця, потайно через діру влізли до монастиря, повідбивали ворота, вдерлися до церкви, перетрясли всі комори й скриньки й позабирали документи монастиря; студентів, що тут були, побито, ігумена увязнено. Ставропігія виступила зі скаргою перед київським митрополитом і єпископ мусів признати права братства над монастирем. В 1616 р. був знову переполох у монастирі. До монастирського двора ввійшов без повідомлення уніятський митрополит Рутський із володимирським владикою Мороховським, хотіли оглянути друкарню. Братство думало, що вони хочуть захопити церкву, і вдарили в дзвони на тривогу; збігся народ, кинувся на владик і вони ледви з життям утекли.

В 1633 р. при церкві св. Онуфрія повстало „молодше братство“, але воно було у всім залежне від Ставропігії; братчики не могли самотійно рядити церквою, а були тільки „свіщевожигателями“, себто мали лише право свічки світити... Братчики від св. Онуфрія перед усіми празниками ходили „з таблицею“ збирати на церкву. У страсний тиждень ставили божий гріб, прикрашений різнобарвними ліхтарнями. Раз тільки 1677 р. св.-онуфрейське братство бажало проголоситися самотійним і виповіло послух Ставропігії, але справа пішла перед єпископський суд і братство за кару вимазано з реєстру братств.

Сам монастир був невеликий. В XVII—XVIII віці був тільки ігумен, трьох або чотирьох отців та кількох іноків. Ігумен був залежний у всім від Ставропігії і тому нераз приходило до спорів. Так 1634 р. ігумен о. Йосиф зрікся ігуменства, ображений на братство за те, що в його неприсутності назначили його намісником о. Петронія. При цій нагоді показалося, що монастирським кашоваром був сестрінець ігумена, він дуже зневажав іноків і братчики хотіли за кару замкнути його

в „куну“ (ланцюг) при церкві, але ігумен його оборонив. Братство дало деколи на монастир харчі, сукно на одяги й підчас празників справляло отцям бенкет із горілкою та медяниками.

При монастирі був від кінця XVI в. шпиталь, а радше притулок для старців і немічних. Шпиталь існував до 1765 р. Він був у невеликому будинку, по одній стороні сіней була кімната для дідів, по другій для бабок. Старці, яких тут приймали, платили до монастиря „вступне“ й братство мало право по смерті продати спадщину по них. Братство давало їм прожиток, купувало пшоно, горох, крупи, муку, солонину; варила кухарка. Один із дідів мав уряд „прошака“, збирав до пушки милостиню для шпиталю, за це діставав кожух або чоботи; була й „бабська“ пушка. Шпиталем завідували два шпитальні брати зі Ставропігії. Деколи до шпиталю приймали й хорих, за окремою оплатою.

При монастирі була й невелика бурса для незаможних хлопців або „павпрів“, вони мали своїх інструкторів, що звалися „педагогами“. Ці бурсаки мали мабуть харч такий самий, як шпитальні діди; тільки хорі павпри діставали дещо ліпше: струцлі, масло, сливки, — навіть пиво.

З подій ширшого культурного значіння важне те, що при монастирі св. Онуфрія була найдавніша українська друкарня. Є старий переказ, що вже Іван Федорович, перший друкар у Львові, мав свою друкарню в келії у св. Онуфрія, — отже тут друкувалася перша наша книжка „Апостол“ 1574 р. Та на це певних доказів нема. Але Івана Федоровича поховано у св.-онуфрейському монастирі. Довгі часи був тут його нагробний пам'ятник із напів-затертим надписом: „Друкаръ Москвитинъ, который своимъ тщаниемъ друкованіе занедбалое обновил, преставися въ Львовѣ... Воскресенія из мертвых чаю... Друкаръ книгъ предтимъ невиданыхъ...“ Цей пам'ятник зразу мав бути перед церквою, потім вмурували його по правій стороні входу до церкви у камінній підлозі; підчас перебудови церкви в 1883 р. камінь мали перене-

сти до каплиці св. Трійці і там вмурувати у підлогу по лівій стороні від престола. При перебудові каплиці 1903 р. на цім місці поставлено нову стіну й камінь мали замурувати... Побіч Івана Федоровича був похований його син, також Іван на ім'я; цей камінь був потім вмурований при вході у монастирську вежу, на парапеті камінних сходів, — він також пропав безслідно. — Друкарню Федоровича пізніше відкупила Ставропігія і зразу примістила її в монастирі св. Онуфрія; друкарями були між іншими ченці монастиря, Мина й Пафнутій. Друкарня була тут до 1616 р.

Монастир св. Онуфрія має багату бібліотеку, архів і невеликий музей; у рефектарі і коридорах багато старовинних портретів.

в) Церква св. Параскеви.

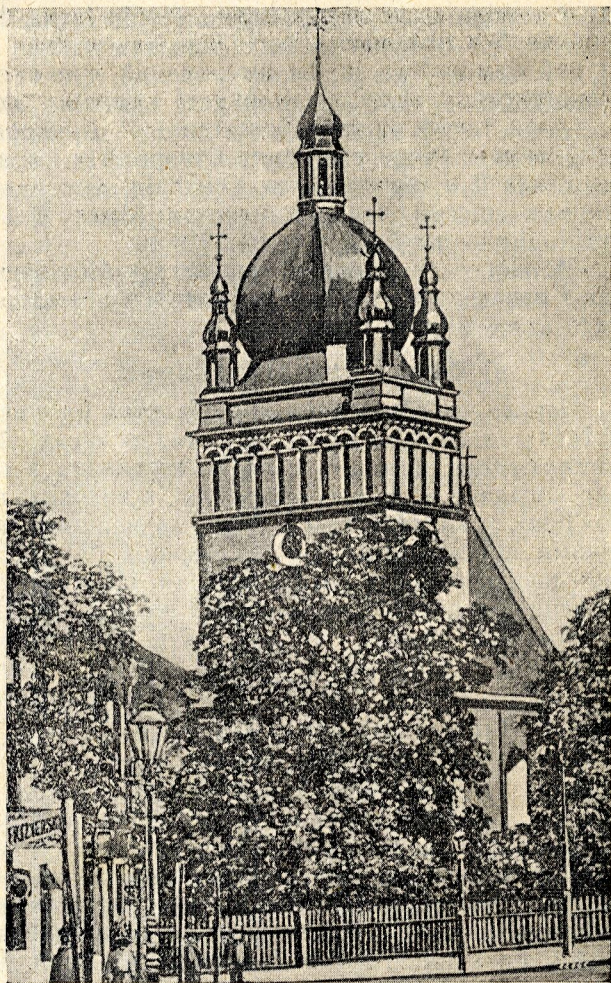
Церква св. Параскеви або Пятниці існувала вже 1443 р., заснована може ще в княжих часах. Теперішня будова походить з 1644 р. Збудована з каміню, виглядає на кріпку твердиню, з високою вежею. Верх у вигляді бані з чотирма меншими вежечками прибудовано при реставрації 1908 р. на місце давнього шатрового покриття. Церква була будована при підмозі молдавських воевод, про що свідчить герб воевод, що зображує голову вола під зіркою й короною з сонцем і місяцем побіч, вгорі шабля, скиптр і княжа корона з надписом:

Солнце, мѣсяць и корона,
Сцепрум палаш оборона,
Глава в вѣнцѣ и з звѣздою
Нотують всѣм ясность твою.

Храм сей сверш. року 1644 августа і с.

Внутрішній вигляд церкви найвеличавіший з усіх передміських. Незвичайну ціну має старинний іконостас із XVI в., що вважається за найгарніший у Галичині. На стінах мальовила Луки Долинського з XVIII в. Церква св. Параскеви була колись найбагатша з усіх передміських. В половині XVIII в. мала вона 9 фелонів з дорогоцінних оксамитів, атласів, китайок, камхи, прикрашуваних сріблом, золотом, першорядної роботи; килими

й покривала турецькі; срібні й позолочені хрести, лампи, таци, чаші, корони, вота в коралях, доро-

Церква св. Пятниці у Львові.

гім камінню, сріблі. Хоругви були тільки дві, червоні, адамашкові. З цих прикрас заховалися де-

які й досі, як от срібна г'отицька кадильниця, гарно різьблені свічники, один із них з 1648 р., антимінс жертвований гетьманом Мазепою.

При церкві був колись цвинтар, довкола опарканений; з нагробників залишилися тільки останки при вході до церкви, Симеона Красовського з 1674 р. й невідомого покійника з 1743 р.; два інші нагробники є під проповідницею. При паркані стояв братський шпиталь; з другої сторони при фіртці школа, в якій мешкав бакаляр зі студентами, що служили в церкві. З іншої сторони була резиденція священника, при ній кілька грядок. При цвинтарі був широкий сад, який братство наймало садівникам. Братство існувало від 1665 р.

1. Церкви, що їх уже нема.

Крім церков св. Миколая, Онуфрія й Параскеви, що існують і досі, в їх околиці було ще кілька церков, які не дотривали до нашого часу. Від XV в. згадуються церкви св. Теодора й Воскресення, в XVI в. Преображення або Спаса, в першій половині XVII в. повстає церква Різдва Богородиці й монастирі св. Івана Богослова та Введення Богородиці.

Церква св. Теодора, згадана вперше 1453 року, знаходилася напроти св. Миколая, по другій стороні волинської дороги (Жовківської вулиці), — пам'яткою по ній лишилася площа св. Теодора. Парохія св. Теодора простягалася від Краківської площі до церкви св. Параскеви. Жили тут різні ремісники українці: шевці, кушнірі, римарі, кравці, слюсарі. Найбагатші були родини Зарудських і Рачинських. В XVI в. парохіян числено на 40 родин, у XVIII в. число осілих міщан було всього 10, до сповіди йшло 100 осіб. Як виглядала церква в давніших часах, нічого не знаємо. В 1706 р. на місце старої церкви жертвами парохіян поставлено нову, деревляну; було в ній три вівтарі, головний мабуть св. Теодора й бічні, з лівого боку Пр. Діви, з правого св. Варвари. Іконостас був деревляний, різьблений і золочений з мальовилами; також інші образи перенесені зі старої церкви. Церква була доволі засібна, мала всі потрібні церковні книги, 8 фелонів, деякі з них з дорогих матерій, всяку іншу утвар, срібні позолочені чаші, срібні хрести, євангелію, оправлену в срібло й інш. Церковний цвинтар був обведений порядним парканом. На ньому стояла дзвіниця на три поверхи з чотирма дзвонами. Тутже була резиденція священика (в 1743 р. дуже зруйнована), о стіну від неї шк о л а, в якій мешкав бакалар із іншою службою цер-

кви. На цвинтарі були також дві хатинки, що ви-
наймалися за чиншем. Від цвинтаря йшла фіртка
в напрямі до ріки Полтви. Над Полтвою по обох
сторонах тяглися широкі церковні ґрунти, які ви-
наймало 13 чиншівників.

Церква Воскресення Хр. вперше згаду-
ється 1453 р. Вона знаходилася при теп. Замарсти-
нівській вулиці, по лівій стороні. В XVI в. мала
коло 30 парохіян. Стара будова, мабуть деревляна,
згоріла раз 1623 р., вдруге підчас татарського на-
паду 1695 р. спалили її татари, разом із своїми
трупами. Нова церква була величавої будови, ясна,
з трьома верхами. Престіл був один, великий із
свічниками, хрестом, тощо. Іконостас деревляний,
різьблений, мальований „старосвітською роботою“
з 40 намісними образами. Церква мала досить сріб-
них прикрас, багаті фелони й іншу утвар. Цвинтар
був обведений парканом, на ньому деревляна дзві-
ниця, побита ґонтою, з трьома дзвонами; на цвин-
тарі резиденція священика й школа для студен-
тів; далі був сад із ріжним овочевим деревом. Цер-
ква мала свої ґрунти також в інших місцях.

Церква Преображення або Спаса
вперше згадується 1539 р. Вона знаходилася десь
при кінці Жовківської вулиці, її ґрунти доходили
до Полтви. В 1743 р. церква була деревляна, по-
бита ґонтою. Вівтар був один, іконостас із чотирма
намісними образами. Церковна утвар була бідна,
всього три фелони, одна чаша срібна, дещо сріб-
них прикрас. При церкві було братство.

Церква Різдва Богородиці заснована
1630 р. заходами підданих шляхтича Олександра
Зборовського на ґрунті між Тарнавкою і Болон-
ням; називано її церквою на Тарнавці. Вона сто-
яла по правій стороні теп. Жовківської вулиці на-
проти вул. Зборовських. Пізніше вона була пере-
будована й посвячена 1710 р. Церква була дерев-
ляна, побита ґонтою, з двома вівтарями; іконостас
деревляний, з гарними мальовилами. В порівнанні
з іншими церковця була бідна, мала тільки чотири
фелони, одну срібну чашу, дещо срібних прикрас;
цвинтар був опарканений, дзвіниця деревляна з чо-

тирма дзвінками; тут же резиденція священика й школа, в якій жив бакалар зі студентами. Парохія не мала ніяких ґрунтів. Є здогади, що на цвинтарі цієї церкви був похований козацький полковник Максим Кривоніс, що під час облоги Львова Богданом Хмельницьким 1648 р. стояв табором на Тарнавці і тут умер від ран.

Жіночий монастир зразу мав бути заснований при монастирі св. Онуфрія; 1591 р. митрополит Михайло Рогоза дав благословення на будову монастиря св. Катерини. В 1646 р. молдавський воевода Василь Лупул (пізніший сват Богдана Хмельницького) дав на монастир сріб ґрунт, званий Пятницьке, і тут побудовано монастир і церкву Введення Богородиці по 1659 р. Монастир стояв на площі, що тепер належить до касарень при вул. Бальоновій. Черниці мали привілей робити свічки й доставляли їх до всіх церков у Львові. Пізніше робили також нитки й продавали їх на ринку.

Церква св. Івана Богослова з монастирем знаходилася при теп. Замковій вулиці побіч двірця Підзамче, де сьогодні останок цвинтаря, званого Папарівкою. Церкву й монастир фундував міщанин Симеон Содома, що записав 1640 р. на них свій фільварок на цьому місці. В недовгому часі побудовано тут дерев'яну церкву й монастир і 1648 р. зложено братство. Під час облоги Львова 1648 р. монастир знищили татари, при чому вбили ігумена Варлаама Поршаницького, у татарський полон попала вдова фондатора Татяна. Але одному з монахів о. Пайсієві вдалося спасти церковну утвар і він зайнявся реставрацією та привів церкву до порядку. В 1673 р. ігумен Йосиф Творинський з міщанами Іваном Городецьким і Миколою Пурпурою їздили за милостинею для монастиря аж до царя до Москви. В 1679 р. дерев'яну церкву розібрано й поставлено нову, здебільша з тесаного каміню; вона мала плян хреста, над бабинцем була піднесена на один поверх, укрита гонтою. Головний вхід був від заходу. У великому вівтарі була старинна ікона Богородиці; іконостас

столярської роботи, мальований і визолочений. Перед іконостасом, в розі по правому боці був вівтар св. Івана Богослова; по другій стороні проповідниця столярської роботи; посередині церкви камінна діяконська проповідниця під свічником. Під стінами ближче бабинця були лавки для визначних осіб. У бічних навах були дві каплиці: на право вівтар знову зі старинною іконою Богородиці, наліво вівтар із образом св. Іллі, що належав молодшому братству; перед вівтарями були хори для півців. Під обома каплицями були два муровані склепи. Напроти церкви, на північ від неї, була резиденція для монахів, деревляна, вкрита гонтою, з ганком, до котрого вело шість східців. На літо цей будинок був вигідний, на зиму дуже холодний, бо сонце до нього не доходило. Довкола цвинтаря церкви й монастиря ішов мур, за муром від півночі й заходу засаджено липи, щоб утримати на горбку землю. Довкола монастиря був лісок із ріжним деревом, як бук, берест, осика, береза. На другому горбку і долі під Високим Замок, від Лисої Гори, росла сама бучина. Нижче від монастиря аж до гостинця й церкви на Тарнавці простягався двірок і фільварок, званий Папарівським, — його дарував монастиреві 1736 р. Константин Папара, подільський чашник.

Манастир і церкву зніс австрійський уряд 1802 р. В 1809 р. монастирську церкву продано жидам, що побудували собі з неї дві камениці, коло синагоги. На місці церкви поставлено погруддя св. Івана Богослова, зразу під склепленою альтаною, — тепер ця фігура знищена, без голови. Папарівський ґрунт обернено при кінці XVIII в. на цвинтар, званий „Папарівкою“. Цвинтар зразу обіймав більший простір, а саме площу, де є тепер залізничий двірець Підзамче. Цвинтар замкнено 1856 р. Підчас будування двірця в 1860-тих роках знищено багато могил. Деякі перенесено на личаківський цвинтар, так м. ін. Якова Геровського. Цвинтар із року на рік зменшається, останки гробових пам'ятників розкрадають злочинці. Із збережених могил найстарша з 1795 р.; замітніші будо-

вою гробниці Кисельків, колишніх власників бровару з 1829 і 1831 р. З українських могил заховалася на пів закопана в землі плита сучавського еромонаха Сергія Томовича з 1848 р.

2. Вірменські церкви.

Коли турки стали завойовувати Вірменію, почалася звідти еміграція населення. Вірмени прийшли також до Львова. Перші вірменські поселенці появились у Львові ще за княжих часів. Свідомством цього є те, що на Підзамчі вірмени мали аж три свої церкви. Найстарша мала бути церква й монастир св. Анни, про яку є традиція, що тут був найдавніший осідок вірменських єпископів; вона знаходилася при теперішній Жовківській вулиці ч. 42. Це була дуже багата церква завдяки легатам вірменських міщан. Коли австрійський уряд скасував монастир, парохіяни заховали десь церковний скарб і відповіли урядовій комісії, що „все те знищив діявол зі злости“ — так записано в протоколі. Нагробники зпід церкви св. Анни перевезено до вірменської катедрі, решту обернено на будову бровару 1840 р., де тепер є парня. Друга церква св. Якова була побіч монастиря св. Онуфрія. Третя св. Хреста знаходилася позаду за костелом місіонарів при Замарстинівській вулиці. З цією церквою звязаний бурхливий епізод із вірменської історії XVII в. В 1626 р. до Львова приїхав вірменський „католикос“ — патріярх Мельхіседек. Львівські вірмени не мали тоді єпископа й старшина „вірменської нації“ вибрала собі кандидата на цей уряд. Але патріярх не прихилився до бажань народу й на свою руку вибрав відомого з розпусного життя Миколу Торосевича. Свячення відбувалося потайно в церкві св. Хреста, в ночі. Але вірмени дізналися про це й підземною галерією вдерлися до замкненої церкви, кинулися на патріярха й старалися видерти з його рук Торосевича. Але патріярх уперся і таки висвятив свого кандидата. Торосевич вів довгу боротьбу з своїми вірними; врешті прийняв церковну унію з Римом. — Всі три вірменські церкви знесено 1784 р.

3. Римо-католицькі костели.

При Старому Ринку є невеличкий костел св. Івана Хрестителя, — за переказом був це надворний костел жінки князя Льва, Констанції, що була дочкою угорського короля Белі IV. Костел мав бути заснований 1260 р., належав до ордену домініканів, потім до вірменів-уніятів. Теперішня будова з романському стилі з 1886 р., в середині цехові образи й портрети.

Недалеко звідси, при Краківській площі, є костел Марії Сніжної. Це найдавніший парохіяльний костел у Львові, заснований німецькими міщанами, ще мабуть за княжих часів, в XIV в. Костел був у романському стилі, перебудований багато разів, востаннє при кінці XIX в.

В пізніших часах були засновані ще три костели. Костел бенедиктинів при площі тогож імени, заснований 1595 р., визначається вежею в ренесансовому стилі з оригінальною аттикою, при ньому кляштор, замітний входовою галерією й старинний парохіяльний дім, — разом це одна з найгарніших пам'яток львівської архітектури. Костел св. Мартіна заснований 1630 р. для кармелітів черевикових; теперішня будова в стилі рококо з 1736 р.; в монастирі був колись шпиталь для вислужених вояків. При Замарстинівській вулиці монастир місіонарів, з костелом з XVII в., пізніше замінений на гарнізоновий суд і арешти.

4. Нехристиянські святині.

Жиди були у Львові певно вже за княжих часів, так само як були в Києві, Володимирі й інших городах. Досі заховався старинний жидівський цвинтар із XIV в. при Клепарівській вулиці. Найстарша синагога з 1630 р. при Біжничій вулиці погоріла підчас погрому жидів 22. листопада 1918 року. Нова синагога на Старому Ринку побудована 1895 р.

Татарський мечет і цвинтар, як згадано вище, був десь під Високим Замком; це місце показано ще в XVII в., але положення його ближче не знаємо.

Замарстинів, Клепарів, Голоско, Брюховичі.

За Полтвою є передміські села Замарстинів і Клепарів.

З а м а р с т и н і в має ім'я від німця міщанина Івана Зомерштайна, який коло 1420 р. заложив тут на міських ланах першу оселю. Один із наслідників Зомерштайна заснував тут ще фільварки Поріче або Заріче й Волю або Волицю коло 1500 р. Пізніше Замарстинів переходив із рук до рук. Зчасом дістався в руки шляхти. Нові власники домогалися від замарстинівців панщини. Передміщани боронилися від цього обов'язку й доказували, що вони свободні міщани. Але місто стало по стороні панів й хотіло присилувати передміщан до робіт для пана. Це привело Замарстинів до бунту. В 1604 р. передміщани заявили, що не підуть на роботу. Магістрат візвав їх перед себе і 50 людей замкнув на кілька тижнів до вязниці; дехто з членів міської ради відгрожувався, що бунтарів будуть вішати. Замарстинів вніс скаргу до короля, не допустив магістратської комісії до своїх піль, радних міста обкидано камінням. Але все те не помогло. Один із панів, що купив часть Замарстинова, Ян Залеський, взявся дуже гостро до передміщан, збільшив панщину, тих, що не слухали, велів вязнити у двірських пивницях і бити своїм гайдукам. Так побив він і українця Павла Тарасовича, чоловіка старого, як той у неділю вертався з церкви, побив так, що той упав мов неживий... Такими способами врешті заведено панщину на Замарстинові. В 1608 р. на Замарстинові було 25 господарів, 25 загородників, двір, два млини й два ставки. В 1797 р. було 50 домів і 87 ґрунтових господарів. Панщина „тягла“ (з кіньми) рівнялася 599 дням, піша 1632 дням. На Замарстинові жили також бідніші ремісники зі Львова. Але міські цехи не дозволяли їм займатися ремеслом. Так, одного разу, коло 1600 р., магістрат вислав міських слуг на дім ткача Филипа на Замарстинові, що мав тут свій варстат без дозволу цеху; магістратські пахолки найшли на хату Филипа в його неприсутності, відбили його комору, вилупали скриню й ви-

брали хусти, полотно й прядиво його власне й людське та забрали йому варстат із роботою...

Національне відродження Замарстинова починається від засновання читальні „Просвіти“.

Клепарів заснував другий німець, міщанин Андрій Стано Кльоппер 1419 р.; його фільварок звався зразу Кльоппергоф, з того пішла теперішня назва. Клепарів визначався доброю землею і в короткому часі залюднився. Від XV в. були тут виноградники, — досі частина ґрунтів називається Винниці. Славні були також клепарівські черехи; в 1555 р. місто видало приказ, щоби ніхто легкодушно не нищив цих дерев, а навпаки, щоби передміщани їх поширювали. В 1608 р. було на Клепарові 16 господарів, 17 загородників, двір із фільварком, два млини, три стави, три міські виноградники і бліх на білення полотна. В 1793 р. село мало 82 доми.

Клепарів належав до парохії на Голоску. Голоско згадується вперше 1401 р. під назвою „Головсько“; в 1500 р. розрізняли вже Голоско велике й мале. В 1539 р. церква св. Покрови стала крилошанською, — парох її належав до крилошан при св. Юрі. При кінці XVI в. повстало тут братство. В 1797 р. на Голоску великим було 76 домів і 83 ґрунтових господарів; вони робили панщини кінної 1352 дні, пішої 936 днів. На Голоску малім було 51 домів і господарів. Під Голоском були зразу широкі піскові простори; від початку XIX в. місто залісило їх і тепер є там гарний бір.

Сусідні Брюховичі повстали 1444 р. над річкою Брюховицею. В 1570 р. було тут осілих кметів і загородників 16, одна коршма, десять ставів, вісім млинів і фільварок. В 1608 р. було 28 господарів, 17 загородників, двір із гумном і стайнею, коршма, сім млинів і папірня, перша у Львові фабрика паперу, до якої вжито одного з млинів. В 1792 р. Брюховичі мали 74 домів. Робили панщини кінної 928 днів, пішої 800 днів. Коло брюховицького запусту Оссови були ломи каміння й вапняні печі; місто тримало там гірників, які працювали „за третій камінь“.

З М І С Т :

Стор.

Княжий город: Початки Львова. — Княжий замок. — Старий Замок. — Чужі оселі. — Українське міщанство на жовківському передмісті. . .	3—17
Високий Замок: Княжі укріплення. — Польський замок. — Облога й здобуття замку 1648 р. — Могила люблинської унії. — Нові спогади. . .	18—25
Ринок: Початки нового міста. — Ринок і ратуш. — Багаті крами. — Боротьба українців за ринок. — Кам'яниці в ринку.	26—49
Руська вулиця: Українські міщани. — Ставропігія. — Церковне братство. — Успенська церква. — Кам'яниці при Руській вулиці.	50—66
Середмістя: Рим.-кат. катедра. — Шпиталь св. Духа. — Костел Єзуїтів. — Церква св. Хреста і монастир Францішканів. — Низький Замок. — Народний Дім. — Вулиця Краківська і Вірменська. — Монастир Домініканів. — Жидівська дільниця.	67—81
Довкола середмістя: Вали й мури. — Губернаторські Вали. — Скарбківська й Стрілецька вулиця. — Гетьманські Вали. — Вулиця Собеського й Вало́ва.	82—92
Личаків: Під Високим Заком. — Стрільниця. — Гора Льва. — Кайзервальд. — Личаків. — Церква Чесного Хреста та св. Петра й Павла. — Костели. — Личаківський парк. — Цетнерівка. — Звичаї Личакова. — Ялівець. — Кривчиці. — Медова Печера. — Чортівська Скала.	93—114
Галицьке передмістя: Перед галицькою брамою. — Костели. — Облога Б. Хмельницького 1648 р. — Українські оселі. — Церква Богоявлення. — Боротьба передміщан із містом. — Полтва. — Вулиці Кохановського, Зелена, Яблоновських. — Погулянка, Залізна Вода, Софіївка, Стрийський парк, Персенківка.	115—125
Від Полтви до Єзуїтського парку: Полтва — млини, мости. — Академічна вулиця. — Цитаделя. — Гора Шембека, Познанська й Каліча. — Вулиця Коперника. — Костели й гр.-кат. Духовна Семінарія. — Вулиця Сикстуська. — Єзуїтський парк.	126—134

Св. Юр, Городецьке й Янівське: Початки св. Юра. — Церква, будинки й юридика. — Святоюрські ярмарки. — Історичні події. — Городецька ву- лиця. — Церква Благовіщення. — Городецький цвинтар. — Білогорща. — Янівська вулиця. — Гора страчення. — Кортумівка. — Окопи Доро- шенка. — Янівський цвинтар. — Байки. — Вуль- ка. — Кульпарків.	135—147
Церкви княжого Львова: Церква св. Миколая. — Манастир св. Онуфрія. — Церква св. Параскеви. — Неіснуючі церкви: св. Теодора, Воскресення, Спаса, Різдва Богородиці, монастирі Воведення і св. Івана Богослова. — Вірменські церкви. — Римо-католицькі костели. — Нехристиянські свя- тині.	148—163
Замарстинів, Клепарів, Голосько, Брюховичі.	164—165

ІЛЮСТРАЦІЇ:

Львів з початку XVII ст.	4
Високий Замок з початку XVII ст.	6
Вид на плянтації Високого Замку.	8
Печера на Високому Замку.	11
Вулиця „Під брамкою“.	13
Нинішній Львів.	16
Плян Високого Замку.	19
Високий Замок з XVI ст.	21
Максим Кривоніс.	23
Давний львівський ратуш.	28
Вигляд права і справедливости.	30
Ратушева вежа в 1826 р.	31
Ратуш перед 1848 р.	32
Ратуш після революції 1848 р.	33
Ратуш сьогодні.	34
Дім „Просвіти“.	36
Дім Бандінеллі в Ринку.	37
Дім Константина Корнякта.	38
Дім Анчевського в Ринку.	39
Брама палати Корняктів у Ринку.	40
Аттика кам'яниці „Просвіти“.	41
Дім „Просвіти“ — Ріг Ринку й Руської вулиці.	42
Брама в домі „Просвіти“ від Бляхарської вулиці.	45
Декорація аттики дому „Просвіти“.	47
Кам'яниця Вольфа-Шольца в Ринку.	48
Загадочний напис при Руській вулиці.	51
Різьби з XVIII ст.	52
Написи з XVIII ст.	53
Союзний Базар.	54

Успенська церква.	55
Входова брама тої церкви.	56
Різьби на гзимсі церкви.	57
Константин Корнякт.	58
Міщанин Папара.	59
Незвісна жінка, похоронена під Успенською церквою.	60
Варвара Лянгіш, міщанка.	61
Каплиця при Успенській церкві.	63
Фрески у тій каплиці.	65
Львівський університет перед пожежею 1848 р.	73
Народній Дім.	74
Преображенська церква від Краківської вулиці.	75
Преображенська церква від вул. Рутовського.	76
Університет після пожежі 1848 р.	77
Вівтар жидівської святині.	79
Дім Наукового Товариства.	86
Гетьманські Вали в 1840 р.	89
Давня галицька брама.	91
Гора Льва.	98
Дім з Личаківської вулиці.	101
Бук у Кривчицях.	105
Нагробник Маркіяна Шашкевича.	107
Нагробник Омеляна Огоновського.	109
Чортівська скала.	113
Камінна статуя з гори Вроновських.	129
Святоюрський дзвін з 1340 р.	137
Церква св. Юра.	139
Церква св. Миколая.	149
Василіянський монастир.	151
Церква св. Пятниці.	156

Rpt. 50000.

P11

3000

5p.01k.
(1986)

~~2np.~~

PA 3006 y